Emmanuel Todd
SFÂRŞITUL IMPERIULUI

Eseu despre descompunerea sistemului american

Traducere de Dan C. MIHĂILESCU
EDITURA ALBATROS
Bucureşti 2003

Pentru Magaly

DESCHIDERE

Statele Unite sunt pe cale să devină problema întregii planete. Până acum ne obişnuiserăm să vedem în ele o soluţie. Garanţie a libertăţii politice şi a ordinii economice vreme de o jumătate de secol, Statele Unite apar acum, din ce în ce mai mult, ca un factor de dezordine internaţională, întreţinând, acolo unde pot, o stare de incertitudine şi conflict. Ele au pretenţia ca întreaga planetă să accepte faptul că anumite state de importanţă secundară constituie o „axă a răului”, care trebuie combătută şi anihilată: Irakul lui Saddam Hussein (demagogie spumegoasă, dar absolut nesemnificativ ca putere militară), Coreea de Nord a lui Kim Jong-il, primul (şi ultimul) stat comunist care a instaurat succesiunea prin dinastie, rămăşiţă a altei epoci, şi ea pe cale de dispariţie, fără a mai fi nevoie de vreo intervenţie exterioară. Iranul, altă ţintă obsedantă, este o ţară strategic importantă, însă limpede angajată într-un proces de relaxare pe plan intern şi extern. Şi totuşi guvernul american o stigmatizează constant ca pe una dintre componentele cele mai active ale acestei axe a răului. În timpul războiului din Kosovo, Statele Unite au provocat reacţia Chinei bombardându-i ambasada din Belgrad, plantând microfoane lesne reperabile într-un Boeing destinat conducătorilor acesteia. Între trei împăcări şi îmbrăţişări politice în public şi între două surâzătoare acorduri de dezarmare nucleară, americanii au provocat şi Rusia, patronând prin intermediul postului da radio Europa Liberă emisiuni în limba cecenă, expediind consilieri militari în Georgia şi stabilind baze

militare permanente în ex-Asia centrală sovietică opuse armatei ruse. În sfârşit, culmea teoretică a acestei fervori militariste: Pentagonul lasă să se scurgă documente privind lovituri nucleare asupra unor ţări fără capacitate nucleară. Guvernul de la Washington aplică astfel un clasic model strategic, dar deloc specific unei puteri de dimensiuni continentale, şi anume acea „strategie a nebunului” prin care faci bufonade agresive în faţa eventualilor adversari, ca să-i intimidezi, să-i dezorientezi definitiv. Cât despre faimosul scut cosmic prin care americanii sparg întregul echilibru nuclear, asigurându-şi dominaţia asupra întregii planete prin teroare, aşa ceva ne proiectează direct în science fiction. Cum să ne mai mire atunci noua atitudine de neîncredere şi de spaimă care îi cuprinde, unul după altul, pe toţi cei care îşi bazează politica externă pe axioma: unica superputere îşi asumă toată responsabilitatea?

Aliaţii şi partenerii tradiţionali ai Statelor Unite sunt cu atât mai neliniştiţi de efectele unei astfel de politici, cu cât sunt situaţi mai aproape de zonele desemnate de şeful suprem ca sensibile. Coreea de Sud reaminteşte cu fiecare ocazie că nu se simte deloc ameninţată de ultracomunistul său vecin de la nord, iar Kuweitul afirmă sus şi tare că nirrare niciun contencios cu Irakul.

Rusia, China şi Iranul – trei naţiuni a căror prioritate absolută este dezvoltarea economică – nu mai au decât o singură preocupare strategică: de a rezista provocărilor americane, de a nu face nimic înaintea acestora, ba mai mult: de a milita pentru stabilitatea şi ordinea planetei. Iată o răsturnare de planuri absolut de neconceput în urmă cu zece ani.

La rândul lor, marii aliaţi ai Statelor Unite sunt din ce în ce mai stupefiaţi şi din ce în ce mai jenaţi de noul context. În Europa, unde până acum doar Franţa făcea figură de independentă, observăm cu surprindere o Germanie iritată şi o Anglie (culmea fidelităţii, până acum, faţă de americani) tot mai neliniştită. De cealaltă parte a Eurasiei, tăcerea japoneză acoperă mai puţin imaginea unei adeziuni, şi mai mult expresia unei nemulţumiri crescânde.

Europenii nu înţeleg pentru ce americanii refuză soluţionarea conflictului israeliano-palestinian, de vreme ce deţin puterea absolută în această problemă. Ei au început să-şi pună tot mai insistent întrebarea dacă nu cumva Washingtonul nu este satisfăcut,

la urma urmei, de focarul de tensiuni perpetuate în Orientul Apropiat, precum şi de faptul că popoarele arabe manifestă o tot mai acută ostilitate faţă de lumea occidental-europeană.

Organizaţia Al Qaida, o bandă de terorişti bolnavi şi geniali, a izbucnit într-o regiune strict circumscrisă a planetei, Arabia Saudită, cu toate că Ben Laden şi locotenenţii săi au recrutat şi câţiva transfugi egipteni şi o mână de nenorociţi extraşi de prin periferiile Europei occidentale. Şi totuşi americanii nu contenesc să prezinte Al Qaida ca pe o putere teribilă şi malefică, însăşi emblema „terorismului omniprezent" – din Bosnia în Filipine, din Cecenia în Pakistan, din Liban în Yemen –, legitimând astfel orice fel de acţiune punitivă, oricum şi oricând. Ridicarea terorismului la rangul de forţă universală instituţionalizează o stare permanentă de război la scară planetară: ni se vorbeşte de cel de-al patrulea război mondial, teoria unor specialişti americani cărora nu le pasă de ridicolul căruia i se expun considerând războiul rece ca fiind al treilea conflict planetar1. Totul se petrece ca şi când Statele Unite ar căuta cu orice chip – din raţiuni care ne scapă – să menţină un anume nivel al tensiunilor internaţionale, o stare de război limitată, dar endemică. La numai un an de la 11 septembrie, o atare perspectivă a Americii ne apare ca paradoxală. Aceasta fiindcă în primele ore de după atentatul de la World Trade Center, am avut cu toţii revelaţia dimensiunii celei mai profunde şi mai atrăgătoare a hegemoniei americane: o putere acceptată, într-o lume care admitea, în marea ei majoritate, că organizarea capitalistă a vieţii economice şi statuarea democratică a vieţii politice erau singurele forme rezonabile de guvernare cu putinţă. Atunci s-a văzut clar că forţa principală a Americii era însăşi legitimitatea sa. Solidaritatea tuturor naţiunilor a fost imediată. Pretutindeni s-a

Note:

1 Norman Podhoretz, „How to win world war IV", în Commenâary, febr. 2002, p. 19 – 28.

condamnat atentatul. Din. partea aliaţilor europeni, solidaritatea s-a exprimat la modul cel mai activ, prin angajamente NATO. Rusia a găsit atunci o bună ocazie de a demonstra că, dincolo de orice, tot ce doreşte este o relaţie cât mai bună cu Vestul. Ea a oferit Alianţei de Nord afghane armamentul de care avea nevoie şi a

deschis forţelor armate americane spaţiul strategic indispensabil din Asia Centrală. Fără activa participare a Rusiei, ofensiva americană din Afghanistan ar fi fost imposibilă.

Atentatul de la 11 septembrie i-a fascinat pe psihiatri: revelaţia fragilităţii americane a şocat pe toată lumea, nu doar pe părinţi, ci până şi pe copii. Arhitectura mentală a planetei a fost cuprinsă atunci de o adevărată criză psihică, căci America – unica, dar legitima superputere de pe pământ – apărea ca piatra unghiulară din vârful edificiului. Proşi antiamericani, cu toţii acţionau atunci precum copiii lipsiţi de autoritatea „paternă” de care aveau atâta nevoie, fie pentru a i se supune, fie pentru a o combate, delimitându-se de forţa ei. Pe scurt, atentatul de la 11 septembrie a dezvăluit caracterul voluntar al servituţii noastre. Teoria acelei soft power a lui Joseph Nye se vedea astfel superb verificată: America nu domina atât prin armele sale, cât prin prestigiul dobândit în timp de valorile ei fundamentale, de instituţiile şi cultura sa.

După numai trei luni, lumea părea a-şi fi revenit în simţiri. La vechiul echilibru. America învinsese şi redevenise atotputernică graţie câtorva bombardamente. Vasalii credeau că se pot întoarce la vatră, la treburile lor, în vreme ce contestatarii îşi puteau relua în linişte

(de acolo de unde o lăsaseră) veşnica lor condamnare lozincardă a imperialismului american.

Ba încă ne aşteptam ca marea rană de la 11 septembrie – o rană relativă, dacă ne gândim la ce au însemnat experienţele similare ale europenilor, ruşilor, japonezilor, chinezilor sau palestinienilor – să-i facă mai sensibili pe americani faţă de durerile celor mici şi slabi, să-i apropie de inima tristă a umanităţii. Un vis, o utopie mondială faptul că, odată recunoscută de toată lumea legitimitatea omnipotentă a Americii, aceasta va conduce la edificarea unui veritabil imperiu al Binelui, în care circumferinţa acceptă de bunăvoie puterea absolută a centrului, putere acţionând în numele ideii de dreptate.

Ei bine, tocmai atunci comportamentul internaţional al Statelor Unite a suferit o schimbare de orbită. De-a lungul anului 2002 a reapărut acea tendinţă către urmateralism prezentă deja în cea de-a doua jumătate a anilor ’90, odată cu refuzul Washington-ului, în

decembrie 1997, al tratatului de la Ottawa pentru interzicerea minelor antipersonal, apoi, în iulie 1998, al acordului privind instituirea unei Curţi penale internaţionale. Istoria părea a-şi relua cursul odată cu refuzul Statelor Unite de a semna protocolul de la Kyōto asupra emisiilor de gaz carbonic.

Lupta împotriva Al Qaida – care, dacă ar fi fost dusă firesc, rezonabil, ar fi putut instituţionaliza legitimitatea Statelor Unite – a evidenţiat o multiplă iresponsabilitate, în numai câteva luni, imaginea unei Americi narcisiace, nervoase şi agresive a luat locul imaginii unei naţiuni rănite, ataşante, indispensabile echilibrului planetar. Asta a fost. Dar unde am ajuns acum?

Cel mai neliniştitor lucru în situaţia actuală este absenţa unui model explicativ satisfăcător al comportamentului american. Din ce cauză „unica super-putere" nu se mai conformează tradiţiei stabilite în urma celui de-al doilea război mondial, o tradiţie fundamental generoasă şi justă? De ce se arată atât de activă întru destabilizare? Din pricină că a ajuns omnipotentă? Sau, dimpotrivă, fiindcă simte că-i scapă din mâini noua lume în curs de apariţie?

Înainte de a trece la elaborarea unui model explicativ riguros al comportamentului internaţional american, trebuie să ne debarasăm de imaginea standardizată a unei Americi a cărei unică problemă ar fi excesul de putere. Antiamericanii „de meserie" nu ne vor fi, aşadar, de niciun folos: numai acei gânditori serioşi ai establishment-ului pot să ne devină călăuze de nădejde.

Întoarcere la problematica declinului

Cei structural antiamericani ne propun eternul lor răspuns: America este rea prin însăşi natura ei. Este o întrupare la nivel de stat a tarelor sistemului capitalist. Antiamericanii trăiesc astăzi un moment de beatitudine, fie că sunt sau nu admiratori ai micilor despoţi precum Fidel Castro, fie că au înţeles sau nu eşecul definitiv al economiei dirijate. Ei pot evoca, în schimb, fără să clipească, contribuţia negativă a Statelor Unite la echilibrul şi fericirea planetei. Să nu ne amăgim totuşi: relaţia cu realitatea a acestor antiamericani structurali este aidoma relaţiei cu timpul pe care o au ceasurile oprite şi care, totuşi, măcar de două ori pe zi arată ora exactă. Cei mai tipici dintre ei sunt, de altminteri, chiar americani. Citiţi-l pe Noam Chomsky, nu veţi găsi la el urmă de conştiinţă a

evoluţiei lumii. Şi înainte, şi după prăbuşirea Uniunii Sovietice, America a fost una şi aceeaşi: militaristă, opresivă, fals-liberală, astăzi în Irak precum ieri în Vietnam1. Însă, după Chomsky, America nu e numai rea, ci şi atotputernică.

Într-o manieră mai modernă şi mai culturală, putem evoca Jihad vs. McWorld, de Benjamin Barber, unde ni se oferă tabloul unei lumi pustiite de înfruntarea dintre jalnica infrastructură americană şi nu mai puţin insuportabilele tribalisme reziduale2. Numai că anunţata victorie a americanizării ne sugerează că, dincolo de postura-i critică, Benjamin Barber rămâne un naţionalist american chiar fără a fi pe deplin conştient de asta. Şi el supraestimează forţa Americii.

În acelaşi registru al supraevaluării e de analizat noţiunea de supraputere a Americii. Oricât respect

Note:

1 Vezi de ex. Noam Chomsky, Rogue States. The Rule of Force în World Affairs, Pluto Press, Londra, 2000.

2 Benjamin R. Barber, Jihad vs. McWorld. How Globalism and Tribalism are reshaping the World, Ballantine Books, New York, 1995 (trad. rom., Jihad vs. McWorld, Editura Incitatus, 2003 – i7.fr.).

ne-ar fi inspirat politica lui Hubert Vedrine, când era ministru al afacerilor externe, va trebui să admitem că această noţiune – intens vehiculată de domnia sa – mai mult înceţoşează analiza, decât o limpezeşte.

Toate aceste reprezentări nu ne ajută să înţelegem situaţia actuală. Ele presupun existenţa unei Americi exagerate, uneori înţeleasă în termeni negativi, dar invariabil în termenii omnipotenţei. Şi ne împiedică să pătrundem misterul politicii externe americane, de vreme ce soluţia trebuie căutată înspre slăbiciune, nu înspre forţă. O strategie adesea aiuristică şi agresivă, precum mersul beţivului, prin care „unica superputere mondială” îşi dezvăluie involuntar contradicţiile insolubile şi sentimentul de insuficienţă.

Lectura analizelor produse de establishmentul american este şi mai convingătoare. Dincolo de toate divergenţele care-i separă, vom găsi şi la Paul Kennedy, Samuel Huntington sau Zbigniew Brzezinski, Henry Kissinger sau Robert Gilpin aceeaşi viziune moderată asupra

unei Americi care – departe de-a fi invincibilă – are nevoie să-şi administreze inexorabilul proces de reducere a relativei sale puteri într-o lume din ce în ce mai populată şi mai dezvoltată. Unghiurile de analiză a forţei americane sunt diverse: economic la Kennedy sau Gilpin, cultural şi religios la Huntington, diplomatic şi militar la Brzezinski sau Kissinger. Însă întotdeauna ne confruntăm cu aceeaşi reprezentare neliniştită a forţei Statelor Unite, a căror putere în lume pare tot mai fragilă şi tot mai ameninţată.

Kissinger – în afară de fidelitatea sa faţă de principiile realismului strategic şi de admiraţia pe care o nutreşte sincer faţă de propria-i inteligenţă – suferă la ora de faţă de pe urma lipsei unei viziuni de ansamblu. Cea mai recentă carte a sa, Does America need a Foreign Policy? nu este mai mult decât un catalog al dificultăţilor locale. Dar în The rise and Fall of Great Powers a lui Paul Kennedy, lucrare deja veche întrucât datează din 1988, găsim imaginea foarte folositoare a unui sistem american ameninţat de imperial overstretch, acea trufie imperială a cărei extensiune diplomatică şi militară decurge – în mod clasic – tocmai din decăderea puterii economice relative2. Samuel Huntington a tipărit, în 1996, The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, dezvoltarea unui articol publicat în 1993 în revista Foreign Affairs şi a cărui tonalitate este una sincer depresivă3. Citind-o, ai adeseori senzaţia că e o pastişă strategică a Declinului Occidentului a lui Spengler. Huntington merge până acolo încât contestă răspândirea universală a limbii engleze şi recomandă o repliere întru modestie a Americii în faţa alianţei vest-europene, a blocului catolico-protestant, respingându-i pe ortodocşii din Estul Europei şi abandonându-i propriului destin pe ceilalţi doi piloni ai

Note:

1 Henry Kissinger, Does America need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century, Simon and Schuster, New York, 2001.

2 Paul Kennedy, The rise and Fall of Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000, Fontana Press, Londra, 1989 (prima ediţie în 1988).

3 Samuel P. Huntington, The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order, Touchstone Books, Londra, 1998 (prima

ediţie americană în 1996), (trad. rom., Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale, Editura Antet, 2002 – n.tr.).

sistemului strategic american care sunt Japonia şi Israelul, lovite, acestea, de stigmatul alterităţii culturale.

Viziunea lui Robert Gilpin combină consideraţiile culturale cu cele economice. Este o viziune foarte prudentă, foarte universitară şi foarte inteligentă. Dată fiindu-i persistenţa în a crede în statul-naţiune, Gilpin detectează, în a sa Global Political Economy, slăbiciunile virtuale ale sistemului economico-financiar american, cu acea fundamentală ameninţare care este „regionalizarea” planetei: dacă Europa şi Japonia îşi vor organiza fiecare propria zonă de influenţă, atunci existenţa unui centru mondial american va deveni inutilă, ceea ce va determina – cu toate dificultăţile unei atare reconfiguraţii – redefinirea rolului economic mondial al Statelor Unite.

Dar cel mai clarvăzător s-a dovedit a fi Brzezinski, în 1997, în The Grand Chessboard, şi asta în ciuda dezinteresului său faţă de problemele economice2. Ca să-i sesizezi în esenţă viziunea, trebuie să roteşti un glob pământesc prin faţa ochilor, spre a avea revelaţia extraordinarei izolări geografice a Statelor Unite: centrul politic al lumii se află, de fapt, foarte departe de lume. Brzezinski este adeseori acuzat pur şi simplu ca imperialist absolut, arogant şi brutal. Sigur, nu o dată recomandările sale strategice stârnesc surâsul, mai cu seamă atunci când indică Ucraina şi Uzbekistanul drept ţinte

Note:

1 Robert Gilpin, Global Political Economy. Understanding the International Economic Order, Princeton University Press, 2001.

2 Zbigniew Brzezinski, The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives, Basic Books, New York, 1997…

prioritare pentru America. Însă teoria lui cu privire la populaţia şi la economia mondială concentrate în Eurasia, o Eurasie reunificată odată cu prăbuşirea comunismului şi uitând Statele Unite în izolarea lor faţă de noua configuraţie a lumii, este o teorie fundamentală, o fulgurantă intuiţie a adevăratei ameninţări ce pluteşte deasupra sistemului american.

Paradoxul lui Fukuyama: de la triumful la inutilitatea Americii

Dacă vrem într-adevăr să înţelegem neliniştea ce fisurează bazele sistemului american, va trebui să reflectăm de asemenea la implicaţiile strategice pe care le are în cazul Statelor Unite acel sfârşit al istoriei propus de Francis Fukuyama. Datând din anii 1989 – 1992, teoria cu pricina i-a amuzat pe mulţi intelectuali parizieni, şocaţi de utilizarea – pe cât de simplificată, pe atât de plină de succes – a lui Hegel în sistemul lui Fukuyama1. Istoria ar avea, aşadar, o direcţie şi o finalitate, şi aceasta ar fi universalizarea democraţiei liberale. Prăbuşirea comunismului nu ar fi decât o etapă din acest neabătut marş al umanităţii

Note:

1 Francis Fukuyama, The End of History and the Last Man, Penguin Books, Londra, 1992 (trad. franceză, La Fin del histoire et le dernier homme, Flammarion, 1992).

către libertate, succedând altei etape importante, care a fost căderea dictaturilor din Europa de Sud – în Portugalia, Spania sau Grecia. Şi dezvoltarea democraţiei în Turcia s-ar înscrie pe această orbită, ca şi consolidarea democraţiilor latino-americane. Propus chiar în perioada prăbuşirii sistemului sovietic, acest model al istoriei umane a fost primit în Franţa îndeobşte ca un exemplu tipic de naivitate şi de optimism american. Pentru cine şi-l evocă pe Hegel omul, supusul Prusiei, respectând autoritarismul luteran şi venerând Statul, această nouă imagine de democrat individualist e amuzantă. Cu teoria lui Fukuyama, ne aflăm înaintea unui Hegel filmat la studiourile Disney. Şi apoi, Hegel era interesat de evoluţia Ideii în istorie, în vreme ce Fukuyama, atunci când evocă educaţia, privilegiază întotdeauna factorul economic, fiind, parcă, mai aproape de Marx, cel care anunţa, nu-i aşa, un cu totul alt sfârşit al istoriei1. Caracterul secundar pe care-l deţine la Fukuyama dezvoltarea educativ-culturală îl livrează unui hegelianism cu totul bizar, contaminat, bineînţeles, de economismul delirant al vieţii intelectuale americane.

O dată ce am exprimat aceste rezerve, trebuie totuşi să-i recunoaştem lui Fukuyama perspectiva – fie şi empirică – foarte acută şi pertinentă asupra istoriei în mers. A observa – încă din 1989 – că universalizarea democraţiei liberale reprezenta un obiect de

studiu era, în sine, o performanţă. Mai puţin sensibili la

Note:

1 Ibidem, p. 116: educaţia apare ca o consecinţă a societăţii industriale.

evoluţia istoriei, intelectualii europeni îşi concentrau forţele analitice asupra procesului de erodare a comunismului, cu alte cuvinte asupra trecutului. Fukuyama are meritul de a fi speculat analitic viitorul: e mai dificil, dar şi mai util. În ce mă priveşte, consider că viziunea lui Fukuyama conţine o cantitate importantă de adevăr, fără să cuprindă însă întreaga anvergură educativă şi demografică în procesul de stabilizare planetară.

Dar să lăsăm deocamdată la o parte problema valabilităţii ipotezei lui Fukuyama privind democratizarea lumii şi să ne concentrăm asupra implicaţiilor ei pe termen mediu pentru Statele Unite ale Americii.

Fukuyama integrează modelului său legea lui Michael Doyle ce statuează imposibilitatea războiului între democraţiile liberale, o lege ce datează de pe la începutul anilor ’80 şi e inspirată mai degrabă din Kant decât din Hegel1. Odată cu Doyle, suntem confruntaţi cu încă un caz de empirism anglo-saxon naiv în aparenţă, dar productiv în practică. Faptul că războiul este imposibil între ţările democrate este verificat de istoria concretă, cea care dovedeşte că, dacă democraţiile liberale nu se pot sustrage luptelor cu sistemele adverse, în schimb nu se înfruntă niciodată între ele.

Indiferent de circumstanţe, democraţia liberală tinde către pace, şi nu către război. Democraţiilor franceză şi engleză din anii 1933 – 1939 nu li se poate reproşa apetitul războinic şi nu putem decât constata

Note:

Michael Doyle, „Kant, liberal legacies and foreign policy”, în Philosophy and Public Affairs, I şi II, 1983 (12), p. 205 – 235 şi 323 – 353.

cu regret izolaţionismul american de până la Pearl Harbor. Fără a nega puseurile naţionalist-belicoase din Franţa şi Marea Britanie de dinaintea lui 1914, trebuie să fim de acord că Germania şi Austro-Ungaria (unde, practic, guvernul nu răspundea în faţa parlamentului) au antrenat Europa în izbucnirea primului război

mondial.

Este o observaţie de bun-simţ că un popor având un nivel înalt de civilizaţie şi un standard de viaţă convenabil nu va produce o majoritate parlamentară capabilă să declare un război major. Două popoare similar organizate vor sfârşi în chip inevitabil prin a găsi o soluţie paşnică oricărui diferend. Dar o clică necontrolată şi care conduce – prin definiţie – un sistem nedemocratic şi neliberal are infinit mai multă capacitate de acţiune pentru a hotărî începerea ostilităţilor, în ciuda dorinţei legitime de pace care caracterizează, orice s-ar zice, majoritatea muritorilor.

Dacă la universalizarea democraţiei liberale (Fukuyama) vom adăuga imposibilitatea războiului între ţările democrate (Doyle) obţinem o planetă instalată în pace pe veşnicie.

Oricare cinic adept al vechilor tradiţii europene va surâde în faţa ideii, reamintindu-ne eterna, nesmintita capacitate umană de a face rău, de a dezlănţui conflicte şi războaie. Dar să nu-i luăm în consideraţie rezerva şi să ne continuăm raţionamentul: să căutăm implicaţiile americane ale acestui model. Prin jocul istoriei, specializarea planetară a Statelor Unite a devenit apărarea principiilor democratice aflate în primejdie: din pricina nazismului german, a militarismului japonez, a comunismului rus ori chinez. Cel de-al doilea război mondial şi apoi războiul rece au instituţionalizat, ca să zic aşa, această funcţie istorică a Americii. Dar dacă democraţia va triumfa pretutindeni, vom ajunge la paradoxul că Statele Unite vor deveni inutile – ca putere militară –, resemnându-se a rămâne o democraţie printre altele.

Această inutilitate a Americii reprezintă una dintre cele două angoase fundamentele ale Washington-ului şi una din cheile care ne facilitează înţelegerea politicii externe a Statelor Unite. Conştientizarea acestei temeri de către liderii diplomaţiei americane a luat cel mai adesea – aşa cum şi era de aşteptat – forma unei afirmări inverse: în februarie 1998, Madeleine Albright, secretar de stat în epoca lui Clinton, încercând să justifice o şarjă de rachete asupra Irakului, a definit Statele Unite drept naţiunea indispensabilă[1]. Cum bine spunea Sacha Guitry, contrariul adevărului e deja foarte aproape de adevărul ca atare. Dacă se afirmă oficial că Statele Unite sunt „indispensabile”, e limpede că, în

subtext, problema utilităţii lor a devenit o realitate serios aşezată sub semnul îndoielii. Nu o dată, astfel de scăpări de limbaj ale diriguitorilor dezvăluie temerile, de obicei abil mascate, ale analiştilor şi specialiştilor în strategie. Madeleine Albright nu făcea decât să exprime prin negare tocmai doctrina Brzezinski despre situarea excentrică, izolată a Statelor Unite, departe de această Eurasie supra-Note:

If we have to use force, it is because we are America. We are the indispensable nation. We stand tall. We see farther into thefuture”…

populată şi industrioasă, unde riscă să se concentreze întreaga istorie a unei lumi relaxate.

În fond, Brzezinski acceptă implicita ameninţare din paradoxul lui Fukuyama şi propune o tehnică diplomatică şi militară de păstrare a controlului american asupra Lumii Vechi. Huntington joacă mai urât: el nu acceptă universalismul simpatic al modelului Fukuyama şi refuză să conceapă eventualitatea unei extinderi la scară planetară a valorilor democraţiei liberale. Se refugiază într-o categorisire a popoarelor pe criterii religioase şi etnice, majoritatea acestor naţiuni fiind, zice el, incapabile prin însăşi natura lor să absoarbă idealul „occidental”.

Ajunşi aici, rezultă că nu avem de ales între diverse posibilităţi istorice: este oare generalizabilă democraţia liberală? Dacă da, va aduce acest lucru pacea mult dorită? Trebuie să înţelegem, însă, că Brzezinski şi Huntington îi răspund lui Fukuyama şi că eventualitatea unei marginalizări a Statelor Unite (eventualitate paradoxală, de vreme ce întreaga lume se arată neliniştită în faţa omnipotenţei acestora) bântuie oarecum coşmaresc imaginaţia elitelor americane. Departe de a se lăsa ispitite de întoarcerea la izolaţionismul de odinioară, America se teme de izolare, se teme să rămână singură într-o lume care n-ar mai avea nevoie de ea. Dar de ce se teme ea acum de acea distanţă faţă de lume care i-a fost raţiunea principală de-a fi încă de la Declaraţia de Independenţa din 1776 şi până la Pearl Harbor, în 1941?

De la autonomie la dependenţa economică

Teama Statelor Unite de-a nu deveni inutile şi de a se vedea izolate de restul lumii e mai mult decât un simplu fenomen nou: este

o adevărată răsturnare a statutului lor istoric. Ruperea de Lumea Veche, resimţită ca o lume ireversibil coruptă şi putredă, a fost unul dintre miturile fondatoare ale Americii, dacă nu cumva mitul fundamental. Tărâm al libertăţii, al abundenţei şi perfecţiunii morale, Statele Unite au ales să se dezvolte independent de Europa, fără a se mai lăsa amestecate în degradantele – nu-i aşa? – conflicte dintre naţiunile atât de cinice ale Bătrânului Continent.

În realitate, izolarea din secolul al XIX-lea nu era decât de ordin diplomatic şi militar, dat fiind că, economic, Statele Unite s-au dezvoltat pe baza celor două fluxuri continue şi esenţiale provenite din Europa: cel de capital şi cel al mâinii de lucru. Investiţiile europene în America, paralel cu imigraţia mâinii de lucru calificate, au fost adevăratele resorturi economice ale experienţei americane. Astfel încât, la sfârşitul secolului al XIX-lea, America avea nu doar cea mai puternică economie din lume, dar şi una autosuficientă, producând masiv materie primă şi având un larg excedent comercial.

La începutul secolului al XX-lea, Statele Unite n-au mai avut nevoie de lume. Dacă ţinem cont de forţa lor efectivă, primele lor intervenţii în Asia şi America latină au fost destul de modeste. Dar odată cu primul război mondial, planeta a fost cea care a avut nevoie de America. Statele Unite au răspuns oarecum la apel, mai exact până prin 1917, după care au optat iarăşi pentru izolare, refuzând să ratifice Tratatul de la Versailles. A fost nevoie de atacul de la Pearl Harbor şi de declaraţia de război a Germaniei către Statele Unite pentru ca acestea să-şi ia în serios rolul corespunzător puterii lor economice, deci la iniţiativa – s-ar putea spune – a Japoniei şi Germaniei.

În 1945, produsul naţional brut american reprezenta mai mult de jumătate din produsul brut mondial, ceea ce a făcut ca efectul de dominaţie să fie unul imediat, aproape mecanic. Sigur, comunismul acoperea pe la 1950 centrul Eurasiei, din Germania de Est până în Coreea de Nord, însă puterea navală şi aeriană a Americii controla strategic restul planetei, având şi binecuvântarea multor aliaţi şi a multor clienţi a căror prioritate absolută era lupta împotriva sistemului sovietic. Hegemonia americană s-a instaurat cu acordul unei bune părţi din lume, în ciuda sprijinului susţinut acordat în

diferite zone ideilor comuniste de numeroşi intelectuali, muncitori şi ţărani.

Dacă vrem într-adevăr să înţelegem evoluţia ulterioară a evenimentelor, trebuie să admitem că această dominaţie americană a fost benefică decenii de-a rândul. Fără a recunoaşte caracterul general-binefăcător al hegemoniei americane între 1950 şi 1990, nu vom putea sesiza importanţa surprinzătoarei treceri ulterioare a Statelor Unite de la utilitate la inutilitate. Şi nici dificultăţile ce derivă din această răsturnare – şi pentru ei, dar şi pentru noi.

Hegemonia dintre 1950 – 1990 în partea necomunistă a planetei aproape că merită emblema de „imperiu".

O vreme, resursele economice, militare şi ideologice de care a dispus America i-au acordat pe deplin statutul de putere imperială. Principiile economice liberale şi preeminenţa lor în sfera politică şi militară dirijată de la Washington au sfârşit prin a transforma întreaga lume, conducând la ceea ce se cheamă astăzi „globalizare". Ele au afectat, însă, cu timpul însăşi structura internă a lumii americane: naţiunea dominantă şi-a văzut, astfel, şubrezită economia şi deformată societatea. La început, procesul a fost lent, progresiv. Fără ca actorii istoriei să „şi dea seama, între Statele Unite şi sfera lor de preeminenţă s-a stabilit o relaţie de dependenţă. La începutul anilor '70 deficitul comercial al Statelor Unite a apărut ca element structural al înseşi economiei mondiale.

Prăbuşirea comunismului a determinat o dramatică accelerare a acestui proces de dependenţă. Între 1990 şi 2000, deficitul comercial american a crescut de la 100 la 450 miliarde de dolari. Ca să-şi echilibreze balanţa externă, America are nevoie de un flux extern de capital echivalent acestei sume. La începutul veacului al XXI-lea, America nu-şi mai ajunge sieşi, nu mai poate trăi exclusiv din producţia proprie. Chiar în momentul în care lumea întreagă se află în cursul unei relative stabilizări din punct de vedere educativ, demografic şi democratic, dându-şi seama că se poate dispensa de America, America îşi dă seama că nu se mai poate dispensa – ea! – de lume.

Dezbaterea privind „mondializarea" este parţial deconectată de realitate, fiindcă se acceptă prea adesea reprezentarea ortodoxă privind schimburile comerciale şi financiare într-un mod simetric şi

omogen, în care nicio naţiune nu deţine un loc privilegiat. Noţiunile abstracte de profit, muncă, libertatea circulaţiei capitalului etc. maschează un element fundamental: rolul specific al celei mai importante naţiuni de pe planetă în noua organizare a lumii economice. Dacă America a decăzut mult ca putere economică relativă, ea şi-a mărit substanţial capacitatea de influenţare a economiei mondiale: practic, ea a devenit un răpitor. O asemenea situaţie este un semn de putere sau un semn de slăbiciune? Oricum, fapt e că America va trebui să lupte – politic şi militar – pentru a-şi menţine această hegemonie, indispensabilă nivelului ei de viaţă.

Această inversare a raporturilor de dependenţă economică reprezintă cel de-al doilea factor dur, care, combinat cu celălalt (creşterea numărului democraţiilor odată cu prăbuşirea comunismului), permite o explicaţie pentru situaţia mondială* ciudată, pentru comportamentul bizar al Statelor Unite şi pentru dezordinea pe care acesta o cauzează la nivel planetar. Ce poţi să faci cu o superputere devenită economic dependen tă şi politic în u tilă?

Am putea încheia aici elaborarea acestui model îngrijorător, amintindu-ne (spre a ne linişti) că, la urma urmelor, America este o democraţie, că democraţiile nu se atacă între ele şi că deci Statele Unite nu vor deveni o primejdie pentru planetă, nu vor deborda de agresivitate şi nu vor fabrica războaie. Dincolo de tatonări, erori şi eşecuri, guvernul de la Washington va găsi, în cele din urmă, căile readaptării economice şi politice la lumea cea nouă. Şi, de fapt, de ce nu? Numai că va trebui să fim la fel de conştienţi că actuala criză a democraţiilor avansate – o criză tot mai vizibilă şi mai îngrijorătoare, mai ales în America – nu ne mai permite să considerăm Statele Unite ca un element prin natura lor pacificator. Istoria nu stă în loc: emergenţa planetară a democraţiei nu trebuie să ne facă să uităm că şi democraţiile cele mai vechi – în special Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa – continuă să evolueze. Iar la ora actuală totul ne arată că evoluţia lor se face tot mai accentuat înspre sistemul oligarhic. Conceptul de inversiune – util pentru înţelegerea relaţiilor economice ale Statelor Unite cu lumea – se arată la fel de util în analiza dinamismului democraţiei pe planetă. Democraţia progresează acolo unde era firavă, însă regresează acolo unde a fost puternică.

Degenerarea democraţiei americane şi războiul ca posibilitate

Fukuyama a avut abilitatea de a identifica foarte rapid un proces de stabilizare în lumea neoccidentală. Dar, cum am văzut, percepţia lui asupra societăţii a rămas sub influenţa economismului: el nu consideră factorul educativ motorul istoriei şi se interesează prea puţin de factorul demografic. Fukuyama nu vede în alfabetizarea maselor variabila independentă şi explicativă în cadrul impulsului democratic şi individualist pe care îl evidenţiază. De aici provine şi eroarea lui majoră: deducerea sfârşitului istoriei odată cu generalizarea democraţiei liberale. O atare concluzie presupune că respectiva formă politică este una stabilă, dacă nu chiar perfectă, şi că, odată aceasta realizată, istoria se opreşte. Dar dacă democraţia nu este decât super-structura politică a unei etape culturale, atunci instrucţia primară, continuarea procesului educativ, cu dezvoltarea învăţământului secundar şi superior nu pot decât s-o destabilizeze acolo unde a apărut întâi, şi asta în chiar momentul în care ea se afirmă tocmai în ţările care abia acum ating stadiul alfabetizării în masă1.

Educaţia secundară şi mai ales cea superioară reintroduc în organizarea mentală şi ideologică a societăţilor dezvoltate noţiunea de inegalitate. Cei „educaţi superior" ajung – după un interval de ezitare şi de falsă conştiinţă – să se considere realmente superiori celorlalţi. În ţările avansate apare astfel o nouă clasă, echivalând (ca să simplificăm) cam 20% din structura socială, pe plan numeric, şi 50% pe plan monetar. Această nouă clasă se arată tot mai stânjenită de constrângerile sufragiului universal.

Progresul alfabetizării ne-a făcut să trăim în lumea lui Tocqueville, pentru care dezvoltarea democraţiei era un element „providenţial", aproape un efect al voinţei divine. Astăzi, amploarea căpătată de educaţia superioară ni se pare nu doar „providenţială", ci şi purtătoarea unei adevărate fatalităţi: ea conduce la

Note:

1 Asupra detaliilor mecanismului, vezi cartea mea l'illusion économique, Gallimard, 1998, ed. a II-a în colecţia „Folio" cap. 5.

oligarhie. Surprinzătoare întoarcere la lumea lui Aristotel, unde oligarhia putea succede democraţiei.

În chiar momentul în care democraţia începe să se implanteze

în Eurasia, ea începe să se ofilească în locul naşterii sale: societatea americană devine un sistem de dominare în chip fundamental inegalitarist, fenomen perfect conceptualizat de Michael Lind în The Next American Nation1. Aici întâlnim cea dintâi descriere sistematică a noii clase conducătoare americane din epoca post-democratică: overclass-a.

Să nu fim geloşi. Nici Franţa nu este mai puţin avansată în acest domeniu. Cam curioase aceste democraţii în care elitismul şi populismul se înfruntă în cadrul aceluiaşi sistem politic, unde sufragiul universal exista încă, dar unde elitele, fie de dreapta, fie de stânga, sunt unanime în a interzice reorientarea politicii economice către reducerea inegalităţilor. Un univers tot mai făţarnic, în care jocul electoral se petrece astfel încât, la capătul unei gigantice confruntări mediatice de polarităţi, totul rămâne statu-quo ante! Buna înţelegere a rivalilor ce compun elitele, reflex al existenţei unei vulgate a superiorităţii, interzice dezintegrarea sistemului politic, chiar când sufragiul universal sugerează posibilitatea unei crize. George W. Bush a fost ales preşedinte al Statelor Unite la capătul unui proces opac, pe care nu putem afirma cu certitudine că l-a câştigat aritmetic. Dar şi cealaltă republică „istorică”, Franţa, ne-a oferit, nu mult după aceea, cazul contrariu (şi, deci.

Note:

Michael Lind, The Next American Nation. The New Nationalism and the Fourth American Revolution, The Free Press, New York, 1995.

foarte asemănător, dacă urmăm logica aceluiaşi Sacha Guitry) al unui preşedinte ales cu 82% din voturi. Cvasiunanimitatea francezilor vădeşte existenţa altui mecanism sociologic şi politic prin care aspiraţiile a 20% dinspre „subsolul” societăţii sunt frânate de cei 20% de la vârful acesteia, prin controlul ideologic exercitat asupra celor 60% de la mijloc. Rezultatul este acelaşi: procesul electoral nu mai are nicio importanţă practică. Iar procentul absenteismului creşte irezistibil.

Aceeaşi restratificare culturală în Marea Britanie, unde totul a fost an-alizat precoce de Michael Young în The rise of the Meritocracy, un scurt eseu realmente profetic, publicat în 1958. Însă faza democratică a Angliei a fost una tardivă şi moderată: trecutul

profund aristocratic este încă foarte aproape în acea lume atât de adânc structurată în clase, tradiţii şi cutume separatiste, încât tranziţia către noua realitate a oligarhiei occidentale se face catifelat. De altminteri, din acest punct de vedere noua supraclasă americană conţine o doză anume de nostalgie şi invidie, manifestată prin postura anglofilă, bovarizând un trecut victorian care nu-i aparţine2.

Ar fi, deci, nedrept şi neadevărat să restrângem criza democraţiei la cuprinsul Statelor Unite. Marea Britanie şi Franţa – cele două naţiuni tradiţional-libe-rale asociate de istorie cu democraţia americană – sunt la rându-le angajate în procese paralele de decădere oligarhică. Numai că acestea două sunt, în sistemul de

Note:

1 Michael Young, The rise of the Meritocracy, Penguin, Harmondsworth, 1961, prima ediţie, 1958.

2 Michael Lind, op. cit., p. 145.

globalizare politico-economică, naţiuni dominate, nu dominante. Ele trebuie să ţină cont, aşadar, de necesitatea echilibrului în balanţa schimburilor comerciale. La un moment dat, traiectoriile lor sociale se despart inevitabil de traiectoria Statelor Unite. Şi nu cred că vom putea vorbi într-o bună zi de „oligarhii occidentale" aşa cum vorbeam până acum despre „democraţiile occidentale".

Aici apare, însă, cea de-a doua inversare de raporturi care explică dificultatea relaţiilor dintre America şi restul lumii. Progresele planetare ale democraţiei maschează şubrezirea democraţiei în chiar locul naşterii sale. Iar această inversare de raporturi e prost înţeleasă de participanţii la jocul planetar. America ştie însă să manipuleze foarte bine limbajul libertăţii şi egalităţii mai mult din obişnuinţă decât din cinism. Pe de altă parte, democratizarea planetei este, bineînţeles, încă departe de a fi desăvârşită.

Dar această trecere la noul stadiu, oligarhic, anulează aplicarea în Statele Unite a legii lui Doyle privind inevitabilele consecinţe relaxante ale democraţiei liberale. Putem emite axiome privind comportamentul agresiv al unei caste diriguitoare prost controlate şi eventualitatea unei politici militare mai aventuroase, în fapt, dacă

ipoteza unei Americi oligarhice ne autorizează să restrângem domeniul de valabilitate al legii lui Doyle, ea ne permite să acceptăm în special realitatea empirică a unei Americi agresive. Nici măcar aprioric nu mai putem exclude ipoteza unei Americi care agresează o ţară democratică, fie că e vorba de o ţară de tradiţie democrată oricare şi-a câştigat recent democraţia. Adoptarea unei atare scheme ne îndeamnă să-i punem pe acelaşi plan (o facem, ce-i drept, cu o anume maliţie) pe „idealiştii" anglo-saxoni care aşteaptă de la democraţia liberală sfârşitul conflictelor militare, cu „realiştii" aceleiaşi culturi, pentru care câmpul relaţiilor internaţionale nu e decât un spaţiu anarhic populat de state agresive, aflate de secole într-o competiţie acerbă. Admiţând că democraţia liberală conduce la pace, admitem, în consecinţă, că decăderea ei poate conduce la război. Chiar dacă legea lui Doyle este adevărată, nu poate exista o pace veşnică în spirit kantian.

Un model explicativ

Voi dezvolta în acest eseu un model explicativ paradoxal în formă, dar uşor de rezumat în esenţa lui: în chiar momentul în care lumea descoperă valorile democraţiei şi se deprinde să se desprindă politic de America, aceasta din urmă tinde să-şi piardă caracteristicile democratice şi descoperă faptul că nu se mai poate considera, economic, autosuficientă.

Dublă răsturnare de planuri pentru planetă: inversarea raportului de dependenţă economică între Statele Unite şi restul lumii; inversarea dinamicii democratice, pozitivă în Eurasia, negativă în America.

Odată expuse aceste mari procese socio-istorice, se poate înţelege aparenta stranietate a acţiunilor americane. Obiectivul Statelor Unite nu mai este cel de apărare a ordinii democratice şi liberale, o ordine care-şi pierde treptat substanţa chiar în America. Primordială devine aprovizionarea cu bunuri şi capital. Scopul strategic fundamental al Statelor Unite este de acum controlul politic al resurselor mondiale.

În acelaşi timp, forţa economică, militară şi ideologică în declin a Statelor Unite nu le permite să stăpânească efectiv o lume devenită prea vastă, prea populată, prea alfabetizată şi prea democratică. Depăşirea realelor obstacole aflate în calea hegemoniei americane,

existenţa adevăraţilor actori strategici care sunt Rusia, Europa şi Japonia, reprezintă un obiectiv inaccesibil tocmai fiindcă e infinit. Cu aceştia, America trebuie să negocieze. Şi să le cedeze, cel mai adesea. Însă ea trebuie să găsească o soluţie – reală sau fantasmatică – la neliniştitoarea sa dependenţă economică. Simbolic măcar, ea trebuie să rămână centrul planetei, iar pentru asta este nevoită să-şi pună în scenă întreaga putere, pardon, vreau să zic „omnipotenţa”. Aşa se face că asistăm astăzi la desfăşurarea unui militarism teatral, care conţine trei elemente esenţiale:

— A nu se rezolva niciodată definitiv o problemă, în scopul de a justifica, oricând, o acţiune militară a „singurei supraputeri planetare”.

— A-şi fixa obiectivul asupra unor microputeri (Irak, Iran, Coreea de Nord, Cuba etc). Singura manieră de a rămâne politiceşte în centrul lumii e să înfrunte actori mediocri, dar apţi să valorizeze forţa americană, împiedicând sau cel puţin amânând ca puterile majore, cele chemate să împartă cu Statele Unite supremaţia lumii, să realizeze slăbiciunile americane (este vorba de Europa, Japonia şi Rusia pe termen mediu, şi de China pe termen lung).

— A dezvolta arme noi, capabile să plaseze Statele Unite departe în fruntea cursei înarmărilor, un proces menit să nu înceteze niciodată.

O atare strategie face din Statele Unite un nou şi surprinzător obstacol în calea păcii mondiale. Însă amploarea sa nu este una ameninţătoare. Lista şi calibrul ţărilor ţintă (Irak, Iran, Coreea de Nord, Cuba) sunt de la sine grăitoare pentru forţa obiectivă a Americii. Nu avem niciun motiv, aşadar, să ne pierdem cu firea şi să decretăm emergenţa unui imperiu american, care, de altfel, este în curs de descompunere la un deceniu după dezagregarea imperiului sovietic. O astfel de reprezentare a raporturilor de forţă planetare va conduce în chip natural la câteva propuneri de ordin strategic, al căror scop nu va fi să crească şansele cutărei sau cutărei naţiuni, ci să administreze cât mai bine pentru toţi declinul Americii.

Capitolul 1

MITUL TERORISMULUI UNIVERSAL

Imaginea lumii, aşa cum li s-a configurat ea occidentalilor în ultimii zece, cincisprezece ani, este una catastrofică. Zi de zi, mediile

de informare ne-au construit imaginea unei planete structurată de ură, devastată de violenţă, unde masacrarea indivizilor şi a popoarelor se succede într-o cadenţă accelerată: genocid în Ruanda, sângeroase confruntări religioase în Nigeria sau Coasta de Fildeş, luptele intertribale somaleze, război civil de nedescris în Sierra Leone, criminalitatea şi violurile dintr-o Africă de Sud eliberată, totuşi, de apartheid, asasinarea fermierilor albi din Zimbabwe, terorism în masă în Algeria. Dar hai să schimbăm continentul: revoluţie islamică în Iran (relaxată, totuşi, recent), conflict în Cecenia, anarhie în Georgia, război între Armenia şi Azerbaidjan pentru Karabakh, revendicările autonomiste ale kurzilor din Turcia sau Irak, război civil în Tadjikistan, atentate caşmire în India, insurecţia tamulilor din Sri Lanka, confruntări între hinduşi şi musulmani la Gudjarat, gherilele musulmane din sudul Filipinelor, islamism radical în nordul Sumatrei, masacrarea creştinilor din Timorul Oriental de către forţele speciale indoneziene, regimul grotesc al talibanilor în Afghanistan. America latină, cu luările de ostatici ale stângiştilor din Columbia şi revolta subcomandantului Marcos, mai că face figură de continent paşnic. Dar să nu uităm Europa, unde descompunerea Iugoslaviei, masacrele din Croaţia, bosniacii musulmani, sârbii şi kosovarii au lăsat impresia că violenţa urcă precum mareea deasupra lumii noastre liniştite, bogate, pline de tradiţii. Ar fi nedrept să nu menţionăm represiunea guvernamentală chineză a manifestaţiilor studenţeşti din piaţa Tien-an-men, în 1989. Şi să nu uităm această culme a nesăbuinţei umane care este confruntarea israeliano-palestiniană. În capul acestei liste, să punem totuşi atentatul de la World Trade Center, comis în numele lui Alah de nişte sinucigaşi proveniţi din ceea ce numeam, prin tradiţie, lumea a treia.

Nu pretind că am fost exhaustiv, cum nu sunt nici măcar mass-media din cutare sau cutare seară. E aproape cu neputinţă ca, din toate acestea, să nu tragi concluzia că lumea a înnebunit şi că noi, europenii, trăim totuşi pe o insulă liniştită, asta desigur dacă nu considerăm incendierea de maşini la periferia marilor noastre oraşe, profanările de sinagogi din Franţa, în primăvara lui 2002, sau prezenţa lui Jean-Marie Le Pen în turul al doilea de la ultimele alegeri prezidenţiale ca pe nişte premise ale barbarizării totale a

Occidentului!

Reprezentarea dominantă a unei lumi devastate de violenţă încurajează o viziune anume a istoriei: cea a regresului. Toate aceste acte nu pot avea decât o semnificaţie: planeta decade, orice început de dezvoltare eşuează, ideea de progres trebuie fatalmente trecută în rândul clişeelor perimate, ca orice veche amăgire specifică veacului al XVIII-lea european.

Anumite elemente regresive pot fi obiectiv şi riguros descrise în starea de fapt actuală. Dincolo de imaginile frapante de la televiziune, putem măsura cu exactitate scăderea nivelului de creştere economică la nivel planetar, creşterea inegalităţilor, atât în societăţile sărace, cât şi în cele bogate, fenomene asociate cu globalizarea economică şi financiară. Ele derivă, logic, pur şi simplu din liberul schimb1, cel care, punând în concurenţă populaţia activă din toate ţările, duce la scăderea salariilor şi la o stagnare globală a cererii. Liberul schimb tinde să introducă în fiecare societate aceeaşi disparitate ce separă ţările bogate de cele sărace. Şi totuşi, dacă refuzăm să ne abandonăm economismului simplist, de stânga sau de dreapta, marxist sau neoliberal, vom putea măsura – graţie unui imens material statistic – formidabilul progres cultural al lumii de azi, exprimat prin doi parametri fundamentali: generalizarea alfabetizării în masă şi extinderea planning-n\m familial.

Revoluţia culturală între 1980 şi 2000, nivelul alfabetizării indivizilor de peste 15 ani, adică proporţia din populaţia adultă care ştie să scrie şi să citească, a trecut de la 40% la 67%

Note:

1 Pentru o analiză detaliată, vezi l'illusion économique, ed. cit., cap. 6.

În Ruanda, de la 33% la 64% în Nigeria, de la 27% la 47% în Coasta de Fildeş, de la 40% la 63% în Algeria, de la 77% la 85% în Africa de Sud, de la 80% la 93% în Zimbabwe, de la 85% la 92% în Columbia. Chiar şi în Afghanistan a crescut de la 18% la 47% în aceeaşi perioadă. În India a progresat de la 41% la 56%, în Pakistan de la 28% la 43%, în Indonezia de la 69% la 87%, în Filipine de la 89% la 95%, în Sri Lanka de la 85% la 92%, în Tadjikistan de la 94% la 99%. În Iran, proporţia celor care ştiu să scrie şi să citească a crescut de la 51% în 1980 (când s-a declanşat revoluţia

kho-meynistă) la 77% în 2000. În China creşterea a fost de la 66% în 1980 la 85% astăzi.

Acest exerciţiu poate fi încercat de toate ţările sărace ce par angajate într-o cursă generală de dezvoltare culturală, inclusiv ţări înapoiate precum Mali, unde, oricum, nivelul alfabetizării a crescut de la 14% în 1980 la 40% în 2000, sau Nigerul, cu o creştere mai modestă, de la 8% la 16%. Procentajul, aici, este încă slab, dar dacă avem în vedere numai numărul tinerilor, între 15 şi 24 de ani, Nigerul atinge deja 22% alfabetizaţi, iar Mali 65%.

Iar procesul nu este încheiat: nivelurile de dezvoltare culturală rămân foarte diversificate. În orice caz, ne putem permite viziunea viitoare a unei planete integral alfabetizate. Dacă ţinem seama de principiul accelerării, am putea estima pentru anul 2030. alfabetizarea universală a noilor generaţii. Dat fiind că scrierea a apărut cam pe la anul 3.000 î.Hr., se poate spune că omenirii i-au trebuit cam cinci mii de ani ca să ştie, în integralitatea ei, să scrie şi să citească. * – Alfabetizare şi globalizare

Deprinderea scrisului şi a cititului (plus calculul elementar, care însoţeşte în mod curent cele două operaţii) nu reprezintă decât un aspect, o etapă a revoluţiei mentale care caracterizează, la ora actuală, întreaga planetă. Când ajung să ştie să scrie, să citească şi să socotească, oamenii preiau absolut natural controlul mediului material înconjurător. În Asia şi America latină de azi/ca şi în Europa între secolul al XII-lea şi începutul secolului al XX-lea, revirimentul economic este o consecinţă aproape automată a dezvoltării educative, în contextul liberului schimb şi al globalizării financiare, creşterea economică este frânată, deformată, dar ea există. Americanii, europenii şi japonezii trebuie să fie conştienţi de faptul că delocalizarea de uzine către zonele cu salarizare minimă nu ar fi putut să apară fără progresele educative înregistrate în Brazilia, Mexic, China, Thailanda sau Indonezia.

Muncitorii din vechea lume a treia, ale căror salarii sunt cu mult sub cele de care beneficiază americanii, europenii sau japonezii, ştiu să scrie şi să citească şi tocmai de aceea sunt exploatabili. Acolo unde procesul educativ nu s-a încheiat, cum este cazul în Africa, transferul de uzine nu este posibil. Globalizarea economică nu este un principiu atemporal, ci o tehnică de

optimizare a profitului într-un mediu mondial istoriceşte specific: relativa abundenţă de mână de lucru alfabetizată, situată în afara primelor centre ale revoluţiei industriale.

Trebuie de asemenea să ţinem cont de factorul educativ spre a înţelege motivaţiile actualelor valuri de emigrare către Europa şi Statele Unite. Sigur, oamenii care bat la porţile lumii bogate sunt împinşi să facă asta de mizeria materială din ţările lor, încă foarte sărace, însă voinţa lor de a scăpa de mizerie reflectă o creştere a nivelului de aspiraţii, care decurge la rându-i din nivelul substanţial de acuma al alfabetizării în ţările lor de origine. Consecinţele educaţiei sunt incalculabile, iar una dintre ele este procesul de dezrădăcinare mentală a populaţiilor.

Revoluţia demografică

Iar atunci când oamenii – mai precis, femeile – ajung să ştie să scrie şi să citească, începe controlul natalităţii. Lumea actuală, care îşi prevede pentru 2030 alfabetizarea generală, este totodată pe cale să-şi desăvârşească tranziţia demografică. În 1981, indicele mondial al natalităţii era încă de 3, 7 copii per femeie. Acest nivel asigura o rapidă expansiune a populaţiei planetei, făcând credibilă ipoteza unei subdezvoltări persistente. În 2001, indicele a scăzut la 2, 8 copii per femeie, foarte aproape de 2, 1, ceea ce înseamnă o apropiere sigură de nivelul de unu la unu, permiţând, pentru un viitor care nu mai e nedeterminat, în jurul lui 2050, perspectiva unei populaţii staţionare, a unei lumi în echilibru.

Când examinăm indicele de natalitate ţară după ţară, nu putem să nu fim şocaţi de ştergerea frontierelor aritmetice între lumea dezvoltată şi cea subdezvoltată.

Tabelul 1. Natalitatea în lume

	1981	2001		1981	2001
Statele Unite	1, 8	2, 1	India	5, 3	3, 2
Canada	1, 8	1, 4	Sri Lanka	3, 4	2, 1
Regatul Unit al					

Marii Britanii	1,9	1,7	Argentina	2,9	2,6
Franţa	1,9	1,9	Mexic	4,8	2,8
Germania	1,3	1,3	Bolivia	6,8	4,2
Italia	1,7	1,3	Perú	5,3	2,9
Spania	2,5	1,2	Brazilia	4,4	2,4
			Columbia	3,9	2,6
Germania de Est	1,9		Venezuela	4,9	2,9
România	2,5	1,3			
Polonia	2,3	1,4	Africa de Sud	5,1	2,9
Rusia	2,0	1,2	Ruanda	6,9	5,8
Ucraina	1,9	1,1	Zambia	6,9	6,1
			Zimbabwe	6,6	4,0
Japonia	1,8	1,3	Kenya	8,1	4,4
China	2,3	1,8	Tanzania	6,5	5,6
Taiwan	2,7	1,7	Etiopia	6,7	5,9
Coreea de Sud	3,2	1,5	Zair	6,1	7,0
Coreea de Nord	4,5	2,3	Coasta de Fildeş	6,7	5,2
Vietnam	5,8	2,3	Sierra Leone	6,4	6,3
Thailan	3,	1,	Liberia	6,	6,

da Filipine	7 5, 0	8 3, 5		7	6

Indice conjunctural de natalitate, număr de copii per femeie. Sursa: Population et sociétés, sept. 1981 şi iul-aug. 2001, nr. 151 şi 370, ÎNCĂ.

Tabelul 1 prezintă starea natalităţii în 1981 şi 2001 pe un eşantion cuprinzând populaţiile cele mai numeroase sau cele mai semnificative din lume. Foarte multe dintre acestea au indici de natalitate cuprinşi între 2 şi 3 copii per femeie. Unele ţări clasate până de curând printre ţările subdezvoltate au deja indici egali cu cei ce caracterizează ţările dezvoltate. China şi Thailanda, cu 1, 8 copii per femeie, se situează oarecum între Franţa şi Regatul Unit al Marii Britanii, 1, 9, respectiv 1, 7. Iranul – membru de bază în „axa răului" – cu 2, 1 în 2002 (şi 2, 6 în 2001) are acelaşi indice ca Statele Unite, liderul autoproclamat şi în curând, sper, unicul membru al axei binelui.

Tranziţia demografică nu s-a făcut încă pretutindeni. Trebuie să observăm că Bolivia indică încă 4, 2 copii per femeie; o parte a lumii musulmane şi majoritatea ţărilor africane păstrează indici de natalitate ridicaţi. Dar chiar şi în Africa – exceptând unele ţari marginale precum Niger sau Somalia – se poate lesne observa că mişcarea de regresie a început şi că ea este avansată şi în majoritatea ţărilor musulmane.

Examenul indicelui de natalitate ne arată în special că o lume musulmană anume – cel puţin ca entitate demografică – nu există. Dispersia nivelurilor este una maximală, mergând de la 2 copii per femeie în Azerbaidjan la 7, 5 în Niger. Islamul concret este ca un rezumat complet al lumii a treia în tranziţie. Ex-republicile sovietice din Caucaz şi Asia Centrală (intens alfabetizate de regimul comunist) se situează la vârf, cu indici de 2 în Azerbaidjan şi 2, 7 în Uzbekistari-şi

Asupra detaliilor privind demografia iraniană, vezi Wlarie Ladier, Population, société etpolitique en Iran, à la république islamique, teză EHESS, Paris, 1999.

Tunisia e destul de avansată, cu 2, 3, mult mai bine ca Algeria cu 3, 1 şi Marocul cu 3, 4. Dar, în ansamblu, Maghrebul colonizat de

Franța a progresat mai repede decât Orientul Apropiat, inima lumii arabe, care a știut cel mai bine să evite influența directă a Europei.

Tabelul 2. Natalitatea în țările musulmane

	1981	2001		1981	2001
Azerbaidjan	3,1	2,0	Libia	7,4	3,9
Turkmenistan	4,8	2,2	Qatar	7,2	3,9
Tunisia	5,0	2,3	Siria	7,2	4,1
Kirghizstan	4,1	2,4	Kuweit	7,0	4,2
Tadjikistan	5,6	2,4	Sudan	6,6	4,9
Liban	4,7	2,5	Irak	7,0	5,3
Turcia	4,3	2,5	Pakistan	6,3	5,6
Iran	5,3	2,6	Arabia Saudită	7,2	5,7
Indonezia	4,1	2,7	Senegal	6,5	5,7
Uzbekistan	4,8	2,7	Nigeria	6,9	5,8
Bahrein	7,4	2,8	Palestina	6,9	5,9
Algeria	7,3	3,1	Afghanistan	6,9	6,0
Malaezia	4,4	3,2	Mauritania	6,9	6,0
Bangladesh	6,3	3,3	Oman	7,2	6,1
Maroc	6,9	3,4	Mali	6,7	7,0
Egipt	5,3	3,5	Yemen	7,0	7,2

Emiratele Arabe Unite	7, 2	3, 5	Somalia	6, 1	7, 3
Iordania	4.3	3, 6	Niger	7, 1	7, 5

Indice conjunctural de natalitate, număr de copii per femeie. Sursa: Population et sociétés, sept. 1981 şi lui. -aug. 2001, nr. 151 şi 370, ÎNCĂ.

Cei care consideră controlul natalităţii drept o componentă necesară a progresului vor trebui să admită evidenţa unei influenţe franceze pozitive în Africa de Nord şi – încă mai clar – a Rusiei în Asia Centrală.

Acţiunea francezilor a fost una difuză, efect complex al acelui du-te-vino al migraţiilor şi al contactului cu moravurile Hexagonului, după cum a demonstrat Youssef Courbage. Acţiunea Rusiei a fost una directă şi decisivă: Uniunea Sovietică a asigurat alfabetizarea totală a sferei sale, o performanţă niciodată realizată până acum de vreo altă putere colonială. Iată că varianta comunistă a colonialismului a lăsat şi ceva urme pozitive.

Unele ţări musulmane nearabe, precum Turcia, cu un indice de 2, 5 în 2001, şi Iranul, cu 2, 1 în 2002 – ţări niciodată colonizate – şi-au desăvârşit aproape tranziţia demografică. Încă şi mai departe de lumea arabă, ţări islamizate târziu, precum Indonezia şi Malaezia[2], se apropie de final, cu indici de 2, 7, respectiv 3, 2.

Lumea arabă necolonizată – sau târziu şi superficial colonizată – este mai puţin avansată. Dar progresează, totuşi, foarte repede. În 2001, natalitatea era în Siria încă de 4, 1 copii la o femeie. Egiptul ajunsese totuşi la 3, 5, puţin mai întârziat decât Marocul.

În unele ţări musulmane, difuzarea planningului familial nu este decât la începuturile sale, cu indici de natalitate de peste 5: 5, 3 în Irak, 5, 6 în Pakistan, 5, 7 în Arabia Saudită, 5, 8 în Nigeria[3]. Indicele ridicat al Palestinei – 5, 9 – este o anomalie sociologică şi istorică:

Note:

1 Youssef Courbage, „Demographic transition among the Maghreb peoples of North Africa and in the emigrant community

abroad”, în Peter Ludlow, Europe and the Mediterranean, Brassey’s, Londra, 1994.

2 în Malaezia există o puternică minoritate chineză. tjy în Nigeria există o puternică minoritate creştină.

este o natalitate de luptă, corelată cu ocupaţia şi care îşi are, de altfel, contrapartida în Israel, ţară cu o natalitate deviantă pentru o populaţie occidentală cu nivel de educaţie ridicat. Detaliile datelor sugerează o adevărată sciziune culturală în cadrul populaţiei evreieşti, cu un indice mediu de 2, 4 pentru „laici” şi „religioşii moderaţi”, dar cu unul de 5 pentru „religioşii ortodocşi” şi „ultraortodocşi”, această ultimă cifră fiind rezultatul unei revanşe a natalităţii1.

Mai rămâne un grup de ţări musulmane în care tranziţia demografică nu s-a declanşat încă şi unde indicele natalităţii trece de 6 copii la o femeie: 6 în Afghanistan şi Mauritania, 7 în Mali, 7, 3 în Somalia, 7, 5 în Niger. Creşterea nivelului de alfabetizare ne arată că, fără nicio îndoială, şi aceste ţări se vor supune destinului general al omenirii: controlul natalităţii.

Criza de tranziţie

Luate împreună, alfabetizarea în masă şi controlul natalităţii configurează o imagine a lumii cu mult mai încurajatoare decât cea oferită de actualităţile din mass-media. Sunt parametri care înfăţişează o umanitate pe cale să se smulgă definitiv din subdezvoltare.

Note:

1 Youssef Courbage, „Israel et Palestine: combien d’hommes demain?”, în Population et sociétés, nr. 362, noiembrie 2000. Ultraortodocşii au un indice de 7.

Dacă îi vom avea mai des în minte, nu numai că vom deveni ceva mai optimişti, dar vom accepta că e timpul să sărbătorim trecerea omenirii într-un stadiu decisiv al dezvoltării sale.

Nu mass-media sunt vinovate – orice s-ar zice – de viziunea deformată pe care o avem cu toţii asupra istoriei. Progresul nu este, aşa cum credeau filosofii din epoca Luminilor, o ascensiune lineară, o cale spre fericire, lesne de urmărit pe toate planurile. Smulgerea din rădăcinile vieţii tradiţionale, din obişnuinţele seculare ale analfabetismului, ale natalităţii debordante şi ale mortalităţii

ridicate, produce în primă instanţă (şi doar aparent paradoxal) o dezorientare şi o suferinţă cel puţin egale cu speranţa de mai bine. Foarte adesea – şi poate că în majoritatea cazurilor – progresul cultural şi mental este însoţit de o criză de tranziţie. Populaţiile destabilizate au comportamente sociale şi politice violente. Modernizarea mentalităţii este frecvent însoţită de explozii de violenţă ideologică.

Nu în lumea a treia s-a manifestat pentru prima oară acest fenomen, ci în Europa. Majoritatea naţiunilor astăzi foarte liniştite au traversat epoci de explozie ideologică şi politică brutale, sângeroase. Valorile exprimate au fost foarte diverse – liberale şi egalitariste în perioada Revoluţiei franceze, egalitariste şi autori-tariste în timpul revoluţiei ruse, autoritariste şi inegalitare în cazul nazismului german. Dar să nu uităm Anglia, cea atât de rezonabilă şi care a fost, totuşi, leagănul celei dintâi revoluţii de pe continent, cea care şi-a inaugurat epoca politică modernă prin decapitarea unui rege, în 1649. Vechea revoluţie engleză ilustrează foarte bine paradoxul modernizării. Nimeni nu va putea nega rolul crucial jucat de Anglia în dezvoltarea politico-economică a Europei. O ţară precoce alfabetizată. Dar unul dintre cele dintâi efecte vizibile ale acestei dezvoltări a fost tocmai o criză ideologică, politică şi religioasă ca expresie, conducând la un război civil pe care europenii de azi l-ar înţelege foarte greu. Revoluţia franceză, revoluţia rusă, nazismul german: le dezaprobăm violenţele, dar le înţelegem sensul general al confruntărilor. Valorile exprimate de atare evenimente, pozitive sau negative, par oricum moderne, de vreme ce sunt valori laicizate. Dar câţi europeni sunt astăzi în stare să opteze pentru una sau alta dintre tabere, atunci când este vorba de conflictul metafizic dintre protestanţii puritani ai lui Cromwell şi criptocatolicii partizani ai regilor Stuart? Tocmai în numele lui Dumnezeu s-au ucis între ei – cu moderaţie – oamenii Angliei din veacul al XVII-lea. Mă îndoiesc că, astăzi, aceiaşi englezi ar întrezări în dictatura lui Cromwell o etapă necesară în drumul către acea Glorious Revolution liberală de la 1688. A avut dreptate Pierre Manent să plaseze în deschiderea antologiei liberalismului pamfletul poetului şi revoluţionarului Milton despre „libertatea de-a tipări fără autorizaţie şi fără cenzură", datând din 1644. Vom găsi în textul

acesta la fel de multă frenezie religioasă, pe cât vom găsi apărarea libertăţii. Peste numai cinci ani, într-un alt pamflet, acelaşi autor justifica executarea lui Carol I.

Pierre Manent, Les liberaux, Gallimard, 2001.

Jihadul anilor noştri, în numele lui Alah, nu este prea diferit, judecând faptele în ansamblul dimensiunilor lor. Deşi este departe de-a fi liberal, el nu reprezintă – în chip fundamental – un regres, ci o criză tranzitivă. Violenţa şi frenezia religioasă nu sunt decât elemente temporare.

Din acest punct de vedere, cazul Iranului este exemplar. În 1979, revoluţia religioasă l-a alungat pe rege. Au urmat două decenii de excese ideologice şi de lupte sângeroase. Dar indicele ridicat de alfabetizare în masă avea să dinamiteze poporul iranian către o modernizare mentală generală. Scăderea ratei natalităţii a survenit la scurtă vreme după ce ayatolahul Khomeyni a preluat puterea. Mizele ideologice, exprimate în limbajul islamului şiit, sunt inaccesibile europenilor de tradiţie creştină; ele nu au totuşi mai puţin sens decât conflictele dintre sectele protestante din epoca lui Cromwell. Denunţarea nedreptăţilor lumii în teologia şiită implică un potenţial revoluţionar, la fel cum metafizica protestantă originară decreta drept putredă societatea prezentă. Luther şi, mai ales, Calvin, aceşti ayatolahi ai veacului al XVI-lea, au contribuit în chip egal la naşterea unei societăţi regenerate şi epurate: America este un rod al exaltării religioase, pe cât este şi Iranul modern.

Revoluţia iraniană a avut ca efect – spre surpriza generală şi în ciuda refuzului americanilor de a accepta o atare evidenţă – stabilizarea democratică a ţării, cu alegeri care – fără a fi libere – nu sunt mai puţin pluraliste, în esenţa lor, cu conservatori şi reformatori, cu o stângă şi o dreaptă.

Fără a fi universală, succesiunea alfabetizare-revoluţie-scăderea natalităţii este una clasică. Alfabetizarea bărbaţilor este pretutindeni mai rapidă decât cea a femeilor, cu excepţia Antilelor. Operă a bărbaţilor, destabilizarea politică precede în general răspândirea planningului familial, care depinde în chip aparte de decizia femeii. În Franţa, controlul naşterilor s-a generalizat după Revoluţia de la 1789; în Rusia, scăderea masivă a indicelui natalităţii a fost un efect al preluării

puterii de către bolşevici şi a continuat în toată perioada stalinistă1.

Demografie şi politică

Alfabetizarea şi scăderea natalităţii – două fenomene universale – fac posibilă universalizarea democraţiei. Un fenomen observat şi, mai degrabă, presimţit decât explicat de Fukuyama, care, în eseul său, nu a abordat cum se cuvine transformarea mentală pe care o determină evoluţia istorică a politicului. Ştiu din proprie experienţă că această ipoteză a corelaţiei dintre scăderea natalităţii şi modernizarea politică riscă să le suscite o anume incredulitate politologilor ne-demografi, ca şi demografilor nepolitologi. Sigur că

Note:

1 Pentru o analiză generală a acestor interacţiuni, vezi E. Todd, L'enfance du monde. Structures familiales el develop-pement, Le Seuil, 1984 şi l'invention de l'Euwpe, Le Seuil, 1990.

este mult mai comod să faci distincţie între diversele planuri ale istoriei umanităţii, de parcă viaţa politică şi viaţa familială ar fi două lucruri cu totul opuse, de parcă bărbatul şi femeia ar trăi în realităţi cu totul aparte, de parcă între politică şi reproducere ar fi o distanţă astronomică.

Pentru a-mi convinge cititorul, îmi voi îngădui să reamintesc modul în care am utilizat indicele natalităţii, alături de alţi indici, în 1976, în cartea mea la chute finale, prevăzând prăbuşirea comunismului sovietic1. Teoriile la modă pe-atunci, ca şi majoritatea specialiştilor în sovietologie, acceptau ipoteza (propusă de disidentul Alexandr Zinoviev) a existenţei lui Homo sovieticus, „omul nou", forjat la flacăra celor şaizeci de ani de dictatură şi teroare. Fixismul şi conştiinţa alterată a acestui Homo sovieticus ar fi trebuit să asigure eternitatea totalitarismului. În ce mă priveşte, având o formaţie de istoric şi demograf, am dedus, dimpotrivă, din procesul de scădere a ratei natalităţii în Uniunea Sovietică (de la 42, 7 naşteri la mia de locuitori în 1923 – 1927, la 26, 7 în 1950 – 1952 şi 18, 1 în 1975) apariţia verosimilă a unei populaţii normale, oameni perfect capabili să se dezbare de jugul comunismului2. În cazul Rusiei – ca şi în cel al Franţei şi Germaniei – tranziţia a reprezentat o fază tulbure, de-a lungul căreia modificarea conduitei sexuale a agravat greutăţile presupuse de procesul de alfabetizare. Aceasta a fost epoca stalinismului.

Note:

La chute finale. Robert Laffont, 1976. Vezi intra, cap. 5.

2 Cf. Jean-Claude Chesnais, La transition démographique. Cahier de L'INCĂ, nr. 113, 1986, PUF, p. 122.

Oricât de dificil ar fi şi oricât de multe ar fi aparenţele care ne contrazic, trebuie să cădem de acord că toate crizele lumii de azi, toate masacrele pe care ni le înfăţişează zilnic mass-media nu sunt elemente de regres, ci numai nişte dereglări tranzitorii, legate indisociabil de procesul de modernizare. Şi că, automat, tulburările sunt urmate de vindecări, de epoci de stabilitate, cu condiţia, desigur, a absenţei oricărei intervenţii din afară.

Tranziţia islamică

Dacă vom relua lista regiunilor lumii atinse de fenomene de violenţă la începutul mileniului al treilea, vom fi cu siguranţă şocaţi de frecvenţa ţărilor musulmane. Aşa se face că, în ultimul timp, s-a răspândit viziunea unui islam cu deosebire violent, răufăcător, ameninţător şi prin însăşi natura sa problematic. Chiar dacă Huntington prezintă China drept principalul rival al Statelor Unite, virulenţa islamică şi presupusul său conflict cu creştinătatea occidentală este ideea ce subîntinde argumentaţia din Ciocnirea civilizaţiilor. „Felierea” pe care o face Huntington depinde în chip esenţial de elementul religios. Or, a cataloga Rusia ca ortodoxie şi China drept confucianism, aşa ceva pare de-a dreptul grotesc în ochii celui care ştie foarte bine ce nereligiozitate fundamentală caracterizează populaţia Chinei şi a Rusiei. De altminteri, tocmai slăbiciunea religiei în aceste ţări a contribuit din plin la succesul revoluţiilor comuniste din prima jumătate a secolului trecut.

„Teoria” lui Huntington este în esenţă rod al Jihadului modern. Nu e decât o deviere conceptuală din viziunea ayatolahului Khomeyni, care credea, aidoma rafinatului strateg american, în conflictul civilizaţiilor.

Nu este, totuşi, absolut necesar să esenţializăm islamul, stigmatizându-i pretinsa propensiune războinică (revelată de rolul profund militar deţinut de Mahomet), ori să denunţăm umilirea şi servitutea femeii în lumea arabă, pentru a înţelege ascensiunea patimilor ideologice, ucigătoare, în această sferă religioasă. Lumea musulmană, foarte diversă din punct de vedere al nivelului de

dezvoltare a educaţiei, este la nivel global în întârziere faţă de Europa, Rusia, China şi Japonia. Tocmai din această cauză, chiar în faza istorică în care ne aflăm, numeroase ţări musulmane se află în plină tranziţie. Ele fac saltul de la rutina mentală a analfabetismului către lumea contemporană, definită de alfabetizarea planetară. Între cele două faze, există, desigur, multă suferinţă, convulsii şi tulburări ale mecanismului mental.

Unele ţări musulmane şi-au încheiat deja tranziţia, la capătul unor crize integriste care, logic, i-au atins cu precădere pe tinerii alfabetizaţi, în primul rând pe studenţii facultăţilor de ştiinţe. În Iran, revoluţia s-a calmat. În Algeria, islamismul Frontului de Eliberare, devenit terorist şi criminal, îşi epuizează resursele. În

Turcia, forţa crescândă a partidelor religioase nu a reuşit să pericliteze laicitatea moştenită de la Kemal Atatürk. Nu putem să nu-i dăm dreptate lui Gilles Kepel, atunci când descrie, în Jihad, căderea islamismului la scară planetară. Cu multă precizie istorică şi sociologică, el localizează în Malaezia – ţară cu un indice de alfabetizare foarte ridicat (88% în 2000) – începutul refluxului crizelor politico-religioase1. La examenul său aproape exhaustiv, aş adăuga eşecul militantismului religios din Asia Centrală. Evident, există războiul civil din Tadjikistan, ce opune două clanuri reclamându-se fiecare de la esenţa islamului. Şi Uzbekistanul este ameninţat de o invazie fundametalistă. Totuşi, fapt e că în ex-republicile sovietice din Asia Centrală factorul religios nu deţine decât un rol secundar. Nu puţini analişti se aşteptau ca prăbuşirea comunismului în acea parte de lume să provoace o explozie a sentimentului religios musulman. Numai că Rusia a lăsat în urma ei nişte foste colonii în întregime alfabetizate, capabile să realizeze între 1975 şi 1995 tranziţii demografice foarte rapide2. Regimurile lor politice poartă încă, desigur, moştenirea grea a sovietismului şi sunt departe de a fi democratice (ca să nu zicem mai mult), dar nu sunt nicidecum înrobite fanatismului religios.

Note:

1 Gilles Kepel, Jihad. Expansion et déclin de l'islamisme, Gallimard, 2000, reeditare în col. „Folio".

2 între 1975 şi 2000, numărul de copii per femeie a scăzut de la 57 la 27 în Uzbekistan, de la 5, 7 la 2, 2 în Turkmenistan şi de la 6,

3 la 2, 4 în Tadjikistan.

Criza viitoare: Pakistanul şi Arabia Saudită

Nu este mai puţin adevărat că unele ţări musulmane abia acum au început să se angajeze pe calea alfabetizării în masă şi a modernizării mentale. Primele două din această categorie sunt Arabia Saudită – 35 milioane de locuitori în 2001 – şi Pakistanul – 145 milioane –, doi dintre actorii de prim-plan în procesul care a condus la atentatul de la World Trade Center şi Pentagon. Cu armata şi serviciile sale secrete, Pakistanul a iniţiat regimul talibanilor, care este o adevărată bază de atac Al Qaida. Arabia Saudită a furnizat majoritatea teroriştilor din acea operaţiune sinucigaşă contra Statelor Unite. Există o legătură evidentă între ostilitatea crescândă faţă de America a populaţiilor din cele două ţări şi începutul dezvoltării lor culturale. Şi în Iran s-a înregistrat aceeaşi creştere a antiamericanismului, odată cu alfabetizarea din cea de-a doua jumătate a anilor ’70, astfel încât responsabilii americani, care au trecut prin experienţa unui Iran transformat din aliat în duşman de moarte, au dreptate să fie neliniştiţi de fragilitatea poziţiei lor strategice de ambele părţi ale Golfului Persic. Cel puţin douăzeci de ani de acum înainte, Arabia Saudită şi Pakistanul vor fi zone periculoase, unde instabilitatea va creşte permanent şi ameninţător. Orice angajare într-o astfel de zonă comportă riscuri, după cum avea s-o constate Franţa în mai 2002, cu atentatul sinucigaş de la Karachi împotriva unui grup de tehnicieni ai Delegaţiei generale pentru armament., i

Numai că nu putem deduce automat din ostilitatea celor două populaţii musulmane, direct integrate sferei de putere americane, existenţa unui terorism universal. O bună parte din lumea musulmană se află deja pe calea relaxării şi modernizării.

E prea uşor să extragi din statistica actuală a crizelor motive de diabolizare a islamului. Global judecând lucrurile, e limpede că islamul îşi traversează criza de modernizare şi, deci, este imposibil să apară ca o oază de pace. Nici ţările deja dezvoltate şi despovărate economic şi spiritual nu prea pot fi mândre de starea lor actuală, iar o scurtă revenire reflexivă asupra propriului lor trecut ar trebui să le umple de modestie. Revoluţiile franceză şi rusă au fost fenomene profund violente, ca şi comunismul rus şi chinez, ca şi valul

imperialismului militarist japonez. Valorile explicite asociate războiului de Independenţă şi războiului de Secesiune american ne sunt foarte limpezi şi clar ataşante datorită apropierii istorice şi culturale. Însă nici Statele Unite nu au scăpat de criza tranziţiei. Anumite dezbateri ideologice, asociate crizei americane, ne-au rămas străine, adeseori greu accesibile, cum este cazul dezbaterii (fundamentale) privind culoarea pielii. Această eternă idiosincrazie americană nu e cu nimic mai stranie pentru un francez decât este actuala dezbatere, de-a dreptul isterică, asupra statutului femeii, ce caracterizează revoluţiile islamice.

Note:

1 Foarte clasic, războiul de Secesiune a izbucnit pe fondul unei scăderi a natalităţii populaţiilor anglo-saxone originare. Numai acest război a făcut mai multe victime (620.000 din care 360.000 nordişti) decât toate celelalte la un loc, inclusiv Vietnamul, în care s-au angajat Statele Unite din 1776 încoace.

Cazul iugoslav: crize decalate şi suprapuse

Disoluţia comunismului în Iugoslavia – parte din legea generală care asociază progresul cu dezorientarea mentală iniţială – are o serie de particularităţi ce ţin de decalajul dintre nivelurile de dezvoltare, educativ sau demografic, ale diverselor populaţii care constituiau ansamblul fostei federaţii1. Tranziţiile demografice ale sârbilor, croaţilor şi slovenilor, fără să fi fost la fel de precoce precum cele din Europa de Vest, erau în mare parte desăvârşite pe la 1955. Pe atunci, indicele de natalitate era de 2, 5 în Croaţia şi Slovenia şi 2, 8 în Serbia. În cazul acestora, mişcarea de alfabetizare condusese în paralel la o scădere a natalităţii pe fondul ascensiunii comunismului. Mai la sud, în Bosnia, în Kosovo, în Macedonia, în Albania, comunismul s-a grefat pe societăţi încă neatinse decisiv de valul modernizării, în educaţie şi mentalităţi. Către 1955, indicele natalităţii era încă de 4, 3 în Bosnia, 4, 7 în Macedonia, 6, 7 în Albania şi Kosovo. Indicii intermediari ai Bosniei şi Macedoniei reflectă eterogenitatea religioasă a acestor regiuni: în Bosnia, catolici, ortodocşi şi musulmani, în Kosovo şi Macedonia, ortodocşi şi musulmani. Fără a mai considera aici clasificarea religioasă decât ca pe un ansamblu de etichete

Note:

1 Asupra evoluţiei natalităţii în această regiune, vezi J.-P. Sardon, Transition et fecondite dans les Balkans socialistes, şi B. Kotzamanis şi A. Parant, L'Europe des Balkans, differente et diverse? Colocviu ţinut la Bari, în iunie 2001, Reseau Demo Balk.

proprii unor sisteme culturale diferite, trebuie să constatăm că populaţiile musulmane din regiune sunt clar decalate şi întârziate faţă de cele creştine, şi foarte reticente la tot ce ţine de procesul de modernizare. Şi totuşi, nici ele nu scapă de legea generală a tranziţiei. Natalitatea a scăzut la 2, 3 în 1975 în Bosnia, în 1984 în Macedonia şi în 1998 în Kosovo. Nici Albania nu e prea departe, de vreme ce, tot în 1998, avea un indice de 2, 5 copii per femeie.

Graţie analizei demografice, putem deosebi două crize de tranziţie decalate în spaţiul configurat de vechea Iugoslavie şi Albania. Prima se întinde din anii '30 înspre 1955 şi a condus populaţiile creştine, din Croaţia şi Serbia mai ales, la modernizarea demografică şi mentală, de-a lungul crizei comuniste. Cea de-a doua, dintre 1965 şi 2000, avea să conducă populaţiile musulmane către aceeaşi evoluţie. Însă ceea ce poate fi considerat un accident al istoriei este faptul că revoluţia mentală tardivă a spaţiului musulman s-a interferat cu prăbușirea comunismului, ceea ce ar fi reprezentat pentru sârbi şi croaţi un soi de fază a II-a şi o ieşire din criza de modernizare. Toate aceste popoare sunt amestecate şi putem admite că ieşirea din comunism – care deja, tehnic, nu era un lucru simplu – s-a transformat în perioada de criză într-un coşmar ucigător pentru populaţiile musulmane.

Faptul că primele confruntări au avut loc între sârbi şi croaţi nu înseamnă nicidecum că factorul „musulman" era inexistent în primele stadii ale crizei. Trebuie să fim conştienţi că decalajul dintre tranziţiile demografice întreţinea la scara întregii federaţii necontenite modificări în raportul de forţă dintre etniile componente, creând o stare de nelinişte şi agitaţie generalizată, care îngreuna enorm administrarea regiunii. Controlându-şi mai din vreme natalitatea, sârbii şi croaţii şi-au văzut încetinită dezvoltarea şi au fost, brusc, confruntaţi cu creşterea populaţiei musulmane, până într-atât încât se simţeau realmente ameninţaţi de un proces de invazie sau de „submersiune demo-gafică". Obsesia etnică din post-comunism s-a dramatizat datorită acestor diferite dinamici

demografice şi a jucat un rol important în procesul de separare a croaţilor de sârbi.

Domeniul ideologic, mental, nu permite cuantificări şi verificări în sens ştiinţific, însă conflictul etnic dintre croaţi şi sârbi nu ar fi căpătat, cu siguranţă, amploarea pe care a avut-o, fără prezenţa catalizatorului musulman, adică fără prezenţa subpopulaţiilor în creştere rapidă, antrenate la rându-le, ce-i drept, în procesul de modernizare. Independenţa slovenilor, situaţi la nord, deci departe de orice interferenţă cu musulmanii, nu a provocat mai multe reacţii ca despărţirea cehilor de slovaci.

Nu am deloc intenţia de a demonstra, prin această analiză, inutilitatea oricărei intervenţii umanitare. În cazul unor ţări mici, se poate accepta că intervenţia din exterior conduce la scăderea tensiunilor. Dar când e vorba de intervenţia unor puteri militare care au scăpat de mult de avatarurile modernizării, este nevoie, oricum am lua-o, de un efort prealabil de înţelegere a realităţilor istorice şi sociologice de pe teren. Criza iugoslavă a suscitat multe atitudini morale, dar prea puţin efort analitic. Din nefericire, un cât de simplu examen pe hartă ne arată existenţa unei zone lungi de interacţiune nu între creştinătate şi islam, cum sugerează Huntington, ci între comunism şi islam, din Iugoslavia până în Asia Centrală. Paralelismul accidental dintre refluxul comunismului şi tranziţia islamică, dintre apusul unuia şi zorii modernizării celuilalt, ar fi meritat o examinare sociologică generală la începutul anilor ’90. Confruntările din Caucaz şi Asia Centrală prezintă numeroase puncte comune cu cele din Iugoslavia. Fapt este că suprapunerea celor două tipuri de criză de tranziţie nu poate conduce decât la o tranziţie mai severă, nicidecum la definirea unei stări structurale de permanent conflict între populaţii.

Răbdare şi întindere în timp…

Modelul care asociază modernizarea mentală (cu cele două componente principale ale sale: alfabetizarea şi scăderea natalităţii) cu tulburările ideologice şi politice, opunând clase sociale, religii şi popoare, este unul foarte general. Fără a fi fost scutite de angoasele tranziţiei, câteva ţări au evitat căderea în violenţa generalizată. Ce-i drept, mi-e greu să citez o ţară atât de înţeleaptă, de teamă ca nu cumva să uit vreo criză, cutare sau cutare masacru. Poate ţările

scandinave ilustrează perfect ideea, dacă ne gândim la Suedia, Danemarca, Norvegia. Finlanda, ţară fino-ugrică, şi-a

„Oferit” un război civil între albi şi roşii, un război cât se poate de onorabil, dacă ţinem cont că s-a desfăşurat imediat după primul război mondial şi în contextul convulsiilor revoluţiei ruse.

Dacă mergem către Reforma protestantă – punctul originar al mişcării de alfabetizare în masă – vom găsi nişte elveţieni febrili, împătimiţi religios, perfect capabili să se ucidă între ei în numele marilor principii, să-i ardă pe rug pe eretici şi pe vrăjitoare, dar pe punctul de a-şi câştiga – prin chiar această criză precoce – legendarele calităţi care îi caracterizează şi astăzi: rigoarea, curăţenia, punctualitatea, în aşteptarea zilei în care au întemeiat Crucea Roşie şi şi-au câştigat dreptul de a da lecţii de concordie civilă întregii lumi. În orice caz, e bine să ne abţinem – din pură decenţă – atunci când vrem să categorisim islamul ca fiind diferit de noi prin însăşi natura lui, judecându-i, vezi Doamne, „esenţa”.

Evenimentele din 11 septembrie 2001 au condus din nefericire, printre altele, şi la generalizarea formulei de „conflict între civilizaţii”. Cel mai adesea, în lumea noastră atât de „tolerantă”, printr-o negare: numărul uriaş de intelectuali şi oameni politici care, în zilele, săptămânile şi lunile imediat următoare atentatului, au afirmat că n-ar fi ştiut de existenţa unui „conflict de civilizaţie” între islam şi lumea creştină demonstrează pe deplin că această noţiune primitivă bântuie minţile tuturor. Bunele sentimente ce caracterizează, totuşi, vulgata noastră superioară au interzis o punere sub acuzare directă a islamului. Dar integrismul islamic a fost codat în limbajul uzual prin noţiunea de „terorism”, pe care mulţi îl văd la dimensiuni planetare. După cum tocmai am văzut, 11 septembrie s-a petrecut într-o fază de regresie a febrei islamiste. Alfabetizarea şi controlul natalităţii ne permit să urmărim şi să explicăm în profunzime o atare conjunctură ideologică. Analiza ne va permite să afirmăm că, într-adevăr, Statele Unite şi aliaţii lor nu sunt decât la începutul necazurilor în Arabia Saudită şi Pakistan, dat fiind că aceste ţări sunt pe punctul de-a face marele salt către modernitate, salt care este-însoţit, cum am arătat, de convulsii şi tulburări majore. Însă noţiunea de terorism universal, care îi permite Americii să se redefinească drept liderul unei „cruciade”

mondiale şi să intervină în oricare punct fierbinte al globului, într-o manieră punctuală şi superficială (vezi Filipine sau Yemen), să instaleze baze în Uzbekistan ca şi în Afghanistan, să plaseze puncte de observaţie în Georgia până la graniţa Ceceniei nu îşi are nicio justificare de ordin sociologic şi istoric dacă examinăm realitatea mondială. Absurdă din perspectiva lumii musulmane (care va ieşi din criză fără nicio intervenţie din afară, prin însuşi procesul de relaxare şi modernizare), noţiunea de terorism universal nu slujeşte decât Americii, câtă vreme aceasta va resimţi nevoia existenţei unei Lumi Vechi, o lume inflamată de o stare de război permanentă.

Capitolul 2

MAREA AMENINŢARE A DEMOCRAŢIEI

Examinarea parametrilor educativi şi demografici la scară planetară dă substanţă ipotezei lui Fukuyama asupra sensului istoriei. Alfabetizarea şi controlul natalităţii sunt astăzi câştiguri universale. Or, este facil să asociem aceste două faţete ale progresului cu ascensiunea „individualismului", un proces al cărui punct culminant este afirmarea individului în sfera politică. Lui Aristotel îi aparţine una dintre primele definiţii ale democraţiei, care, în spirit cu totul modern, asocia libertatea (eleutheria) cu egalitatea (isonomia), spre a-i îngădui omului „să trăiască aşa cum doreşte".

Bineînţeles că, o dată ce ştii să scrii şi să citeşti, ai acces liber la un nivel superior al conştiinţei. Scăderea indicelui natalităţii dezvăluie profunzimea acestei mutaţii psihologice, care atinge considerabil aria sexualităţii. Astfel încât nu e ilogic să observăm că tocmai într-o lume unificată prin alfabetizare şi echilibru demografic capătă amploare regimurile politice care tind către democraţia liberală. Se poate presupune că, o dată ce oamenii au devenit conştienţi şi egali prin alfabetizare, ei nu mai pot suporta la infinit guvernările de tip autoritar. Sau, ceea ce-i cam acelaşi lucru, că preţul pe care, practic, trebuie să-l plătească orice regim autoritar, exercitat pe o populaţie conştientizată, este însuşi falimentul economic al societăţii respective, în fapt, se poate specula la infinit pe marginea interacţiunilor dintre educaţie şi democraţie. Relaţia le era perfect limpede oamenilor de talia lui Condorcet, cel care plasase educaţia în centrul eseului său despre evoluţia progreselor spiritului

uman1”. Şi nu e deloc greu să explicăm prin forţa acestui factor viziunea lui Tocqueville asupra drumului „providenţial” al democraţiei.

Această reprezentare mi se pare mult mai autentic „hegeliană” decât cea a lui Fukuyama, rătăcind prin economism şi obsesia progresului material. Ea mi se pare şi mai realistă, mai credibilă, ca explicare a înmulţirii democraţiilor: în Europa de Est, în fosta sferă sovietică, în America latină, în Turcia, Iran, Indonezia, Taiwan, Coreea. Nu se mai poate explica înmulţirea sistemelor electorale pluraliste prin creşterea prosperităţii la nivel planetar. În domeniul economic, era globalizării corespunde căderii indicilor de creştere, încetinirii ritmului de creştere al nivelului de trai, ba câteodată coincide cu scăderea acestuia, paralel cu ascensiunea inegalităţilor. Cu greu mai poţi accepta explicaţiile viziunii „economiste” prin care

Note:

1 Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain, scris în 1793, vezi ediţia Vrin, 1970.

creşterea nesiguranţei materiale conduce la căderea regimurilor dictatoriale şi la stabilizarea sistemelor electorale! în schimb, ipoteza educaţională facilitează sesizarea ascensiunii egalităţii îndărătul inegalităţilor economice.

Oricare ar fi criticile la adresa lui Fukuyama, nu e lipsită de bun-simţ imaginea propusă de el, a unei lumi unificate prin democraţia liberală, plus, eventual, consecinţa unei păci generale derivate din legea lui Doyle privind imposibilitatea războaielor între democraţii. Dar trebuie să admitem, totodată, că traiectoriile pe care evoluează diferite naţiuni şi regiuni ale globului sunt îndeajuns de diverse.

Bunul-simţ îţi spune că o convergenţă absolută în jurul unui unic model economic şi politic liberal, a unor popoare care au trecut prin experienţe istorice foarte diferite, precum revoluţia engleză, cea franceză, comunismul, nazismul, fascismul, khomeynismul, naţional-comunismul vietnamez sau regimul khmerilor roşii, este destul de îndoielnică. Fukuyama însuşi are propriile-i îndoieli asupra unei atare convergenţe, când evocă actuala democraţie japoneză, perfectă din punct de vedere formal, dar a cărei particularitate face ca, imediat după război, cu o scurtă ezitare de

niciun an (1993 – 1994), la putere să se menţină neabătut un singur partid, cel liberal-democrat. În Japonia, alegerea guvernanţilor se face prin lupta dintre clanuri, dintre diferitele familii care compun partidul dominant. Conform lui Fukuyama, absenţa alternanţei la guvernare nu e de ajuns pentru a califica drept nedemocratic regimul politic japonez, de vreme ce toate alegerile s-au desfăşurat în perfectă democraţie.

Nici modelul suedez – structurat pe lunga perioadă de dominare a partidului social-democrat – nu este departe de cel japonez. În măsura în care sistemul suedez a apărut într-o manieră curat endogenă, fără ocupaţie străină, aşa cum a fost cazul Japoniei, se poate accepta, fără îndoială, definiţia lui Fukuyama după care absenţa alternanţei la putere nu poate descalifica o democraţie liberală.

În acelaşi timp, este la fel de adevărat că, existând simultan, alternanţa anglo-saxonă şi continuitatea japoneză şi suedeză compun subtipuri ale democraţiei net distincte, astfel încât convergenţa de care vorbeam nu poate fi una completă.

Diversitatea antropologică iniţială

Problema fundamentală care preocupă ştiinţa politică tradiţională rezidă în faptul că ea nu dispune de nicio explicaţie convingătoare pentru diversitatea ideologică de-a dreptul dramatică a societăţilor pe cale de modernizare. Am văzut în capitolul precedent că toate procesele de evoluţie culturală au ca numitor comun alfabetizarea în masă, scăderea natalităţii, activarea politică a maselor, fără a omite crizele şi violenţa specifică tranziţiei, ca şi oricărui proces de răsturnare a mentalităţilor. Trebuie totuşi să concedem că dictatura militară a lui Cromwell, care a autorizat sciziunea bisericii între sectele protestante rivale, şi dictatura bolşevică, care a transformat un întreg continent în lagăr de concentrare, reprezintă valori diferite. Şi că totalitarismul comunist – strict ataşat principiului egalităţii oamenilor – slujeşte alte valori decât nazismul, pentru care inegalitatea era un principiu fundamental.

În 1983, în la troisième planete. Structures familiales etsystemes ideologiques1, am propus o explicaţie de ordin antropologic pentru divergenţa politică a societăţilor în faza de

modernizare. Ipoteza familială permite astăzi descrierea şi înţelegerea diversităţii persistente în lumea democrată pe cale de a se naşte.

Sistemele familiale ale ţărănimii dezrădăcinate odată cu modernizarea erau purtătoare de valori foarte diverse, liberale sau autoritariste, egalitare sau inegalitare, toate acestea fiind folosite ca „material de construcţie” pentru ideologiile din perioada modernizării.

— Liberalismul anglo-saxon a proiectat în domeniul politic idealul independenţei mutuale, ce caracteriza raporturile dintre părinţi şi copii în familia britanică, ca şi absenţa referinţei egalitare în relaţia dintre fraţi.

— Revoluţia franceză a transformat în doctrină universală a libertăţii şi egalităţii oamenilor vechiul liberalism al interacţiunii dintre părinţi şi copii şi egalitarismul dintre fraţi, tipic ţărănimii din Bazinul parizian al veacului al XVIII-lea.

Note:

1 Edit. du Seuil, reeditare în 1999, în la diversité du tnonde, Le Seuil.

— Mujicul rus îşi trata fiii într-o manieră egalitară, dar îi ţinea toată viaţa sub cizma sa, fie că erau însuraţi sau nu: comunismul, ideologie de tranziţie, a fost la ruşi nu doar egalitarist în manieră franceză, ci şi autoritarist. Formula a fost adoptată pretutindeni unde predominau structurile familiale de tip rus, în China şi Iugoslavia, ca şi în Vietnam, fără a uita preferinţele electorale comuniste din unele regiuni precum Toscana, Limousin sau Finlanda.

— În Germania, valorile autoritare şi inegalitare ale familiilor de viţă vechecare desemnau un moştenitor unic în fiecare generaţie – au asigurat ascensiunea nazismului, ideologie autoritară şi inegalitară. Japonia şi Suedia nu sunt decât variante foarte atenuate ale acestui tip antropologic.

— Structura familiei arabo-musulmane permite explicarea unor aspecte ale islamismului radical, ideologie de tranziţie între altele, dar care e caracterizată de combinaţia unică între egalitarism şi o aspiraţie comunitară ce nu ajunge să se coaguleze în etatism. Este un tip antropologic ce acoperă, dincolo de lumea arabă, ţări

precum Iranul, Pakistanul, Afghanistanul, Uzbekistanul, Tadjikistanul şi o parte a Turciei. Condiţia umilă a femeii în acest tip familial nu este decât unul dintre elementele cele mai vizibile. Este foarte aproape de modelul rus prin forma sa comunitară, care-l asociază pe tată fiilor însuraţi, însă se deosebeşte net de acela prin preferinţa endogamă care este mariajul între veri. Căsătoria între veri, în special cea între urmaşii a doi fraţi, induce un raport de autoritate foarte particular, atât în familie, cât şi în ideologie. Raportul tată-fiu nu este unul cu adevărat autoritar. Cutuma este mai puternică decât autoritatea tatălui, iar asocierea orizontală între fraţi reprezintă relaţia fundamentală. Sistemul este foarte egalitar, foarte comunitar, dar nu favorizează deloc respectul autorităţii în general şi mai ales respectul faţă de Stat \ Nivelul endogamiei variază după loc: 15% în Turcia, între 25% şi 35% în lumea arabă, dar 50% în Pakistan. Mărturisesc sincer că aştept cu mare curiozitate profesională dezvoltarea procesului de modernizare mentală şi ideologică a Pakistanului, o ţară-limită pe plan antropologic prin maximalismul endogamiei sale. Deja se poate estima că evoluţia sa nu va semăna deloc celei a Iranului, unde procentul endogamiei atinge doar 25%. Acest aliat foarte nesigur al Statelor Unite e departe de a-şi fi sfârşit mesajul ideologic apt să ne şocheze.

Tabelul 3. Procentajul căsătoriilor Înt re vei
În prima jumătate a anilor ’90

Sudan	57
Pakistan	50
Mauritania	40
Tunisia	36
Iordania	36
Arabia Saudită	36
Siria	35
Oman	33
Yemen	31

1 Pentru detalii, vezi la troisième planete, ed. cit., cap. 5. Musulmanii din Iugoslavia, Albania şi Kazakhstan sunt patri-lineari,

comunitari, egalitari, dar nu şi endogami. Musulmanii din Malaezia şi Indonezia au un sistem familial absolut diferit, integrând un statut elevat pentru femei şi o importantă deviaţie matrilocală. După căsătorie, se trăieşte mai aproape de familia soţiei.

Qatar	30
Kuweit	30
Algeria	29
Egipt	25
Maroc	25
Emiratele Arabe Unite	25
Iran	25
Bahrein	23
Turcia	15

Sursa: Demographic and Health Survey.

Am putea înmulţi exemplele şi cotele de dezvoltare. Importantă este însă perceperea dimensiunii antropologice iniţiale, cea înscrisă în spaţiul şi în moravurile ţărăneşti de dinaintea începerii procesului de modernizare. Regiuni foarte diferite geografic, popoare cu diferite valori familiale au fost antrenate succesiv şi potrivit unor ritmuri mai mult sau mai puţin rapide într-o mişcare similară de dezrădăcinare a mentalităţilor. Dacă suntem de acord să sesizăm diversitatea familială originară a lumii rurale, factorul antropologic variabil şi universalitatea procesului de alfabetizare în masă ca variabilă istorică, atunci putem realiza simultan şi sensul istoriei şi fenomenele de divergenţă.

O schemă posibilă: isteria tranziţiei, urmată de convergenţa democratică

În primă instanţă, criza tranziţiei isterizează toate valorile antropologice. Dezrădăcinarea pe care o produce, într-o primă fază, modernizarea determină în contrapartidă reacţia comunităţii, de repliere asupra valorilor tradiţionale, ideologice şi familiale. Iată de ce toate ideologiile de tranziţie sunt – într-un anume sens – fundamentaliste, integriste: toate îşi reafirmă, conștient sau instinctiv, ataşamentul faţă de trecut, chiar şi atunci când îşi afirmă cu virulenţă dorinţa de modernizare, aşa cum este cazul ţărilor

comuniste. În Rusia, partidul unic, economia centralizată şi în special KGB-ul au preluat rolul totalitar al familiei ţărăneşti tradiţionale!

Toate societăţile tradiţionale sunt antrenate de aceeaşi mişcare esenţială a istoriei, alfabetizarea. Însă tranziţia dramatizează opoziţiile existente între naţiuni şi popoare. Din această cauză antagonismele dintre francezi şi nemţi, dintre anglo-saxoni şi ruşi apar dintr-odată maximale, fiindcă fiecare simte nevoia să-şi proclame violent specificitatea antropologică iniţială, şi totul sub o formă ideologizată. Astăzi, la fel, lumea arabo-musulmană îşi dramatizează, îşi tensionează o dată mai mult diferenţa faţă de Occident, mai cu seamă în privinţa statutului femeii, în vreme ce acelaşi statut, în Iran sau în lumea arabă, este pe cale de normalizare, cu ajutorul metodelor contraceptive.

Note:

1 în 1853, într-o scrisoare către Gustave de Beaumont, Tocqueville definea Rusia ca „o altă Americă, doar că fără valorile iluminismului şi fără libertate. O societate aşa de democrată, încât te înspăimântă" (A. de Tocqueville, Oeuvres complètes, tom VIII, Correspondance d'Alexis de Tocqueville et de Gustave de Beaumont, Gallimard, 1967, vol. 3, p. 164).

După care criza se linişteşte. Încet, încet, toate sistemele antropologice sunt reformate în paralel, dincolo de inerentele decalaje, de acelaşi proces de individualizare specific alfabetizării. Elementul convergent care este democratizarea sfârşeşte prin a-şi impune valorile.

Este de la sine înţeles că nu toate sistemele antropologice se confruntă în acelaşi fel cu ascensiunea individualismului democratic. Cum, oare, s-ar putea închipui aşa ceva? Libertatea, de pildă, este pentru unele sisteme (mai ales cel anglo-saxon şi cel francez) originar înscrisă pe soclul familial, astfel încât evoluţia istorică nu a făcut decât să-i radicalizeze progresiv formele de expresie. În cazul sistemelor german, japonez, rus, chinez sau arab, ascensiunea individualismului a atacat anumite valori antropologice iniţiale, de unde şi violenţa maximă a proceselor de tranziţie şi, totodată, diferenţele de circumscriere a fenomenului: mult atenuată, valoarea autorităţii şi a spiritului comunitar n-a putut fi anihilată. Ne putem da seama din diferenţele existente între diversele tipuri democratice

cât de complexă a fost tranziţia demografică. Japonia – cu al său inconturnabil partid liberal-democrat, cu coeziunea ei socială şi capitalismul ei industrial şi exportator – nu este America. Rusia decomunizată şi Iranul dekhomeynizat nu se pot converti peste noapte la forma socială hiperindividualistă dominantă în Statele Unite.

E foarte greu de acceptat ideea că toate „democraţiile" ivite în epoca de tranziţie sunt, sau vor fi, asemănătoare ca mod de funcţionare cu democraţiile liberale anglo-saxonă şi franceză. Nu e acelaşi lucru să concepi o lume detensionată, să admiţi că există o tendinţă generală către individualism şi să crezi în triumful planetar al democraţiei liberale. Sunt realităţi diferite, în orice caz, cel puţin pentru moment, nimic nu ne îndreptăţeşte să privim cu dispreţ ipoteza lui Fukuyama.

Nici măcar eşuarea celei dintâi mişcări de democratizare a Chinei postcomuniste (care a instaurat un regim mixt, o combinaţie de liberalism economic şi autoritarism politic) nu este neapărat o piedică în calea afirmării teoriei de care vorbeam. E de crezut că este vorba de o etapă de tranziţie. Exemplul Taiwanului, unde observăm de câţiva ani dezvoltarea unei democraţii veritabile, ne indică absenţa oricărei incompatibilităţi de fond între China şi ideea de democraţie, asta în ciuda convingerilor contrarii ale lui Samuel Huntington.

Paradoxal, ne este mult mai greu să ne imaginăm o stabilitate democrato-liberală pe termen lung în America latină, atât de atomizată în structurile ei familiale, atât de radical inegalitară în structurile economice şi unde alternanţa democratizărilor cu puciurile militare a devenit o tradiţie din veacul al XIX-lea. La drept vorbind, chiar şi o stabilizare autoritară pe termen lung e greu de imaginat în cazul Americii latine, dacă-i cunoşti cât de cât istoria. Şi totuşi, iată că, în ciuda dificultăţilor economice extraordinare, a avatarurilor politice imposibil de rezumat şi descris, democraţia din Argentina rezistă. Şi Venezuela, unde mediile patronale, Biserica, o parte a armatei şi canalele de televiziune private au încercat o lovitură de stat împotriva preşedintelui Hugo Chavez în aprilie 2002, a manifestat o surprinzătoare solidaritate democratică. Adevărat, procentul de alfabetizare a populaţiei adulte a atins în Venezuela

93%, iar la tinerii între 15 şi 24 de ani este de 98%. Câteva canale de televiziune nu sunt nicidecum de ajuns pentru a manipula o populaţie care ştie să citească, nu doar să se uite la un ecran. Transformarea mentalităţilor este un proces profund; în Venezuela controlul natalităţii este foarte sigur, la începutul lui 2002 numărul de copii per femeie scăzând la 2, 9.

Rezistenţa democraţiei venezueliene a surprins vizibil guvernul american, cel care, într-o primă fază, s-a repezit să aprobe lovitura de stat, semn, acesta, foarte interesant pentru noua indiferenţă faţă de principiile democraţiei liberale. Ni-l putem imagina pe Fukuyama fericit de rezistenţa arătată de democraţie în Venezuela, dar cât se poate de tulburat în faţa unei Americi oficial dezinteresate de principiul libertăţii şi egalităţii în chiar momentul triumfului acestuia în lumea a treia…

Din punctul de vedere limitat al cărţii de faţă (care constă în examinarea reordonării relaţiilor Americii cu lumea), nu este absolut necesar să ajungem la o concluzie definitivă în ce priveşte democratizarea planetară. Este suficient să constatăm că, după o primă fază de modernizare, societăţile se relaxează şi optează pentru o formă netotalitară de guvernare, o formă acceptată de majoritatea populaţiei. Este, deci, suficient să acceptăm viziunea minimală a teoriei lui Fukuyama privind universalizarea democraţiei liberale. Acelaşi minimalism poate fi adoptat şi în ce priveşte legea lui Doyle despre imposibilitatea unui război între două democraţii. De ce nu am putea să ne imaginăm şi o prelungire a respectivei legi, postulând imposibilitatea unui război între două societăţi aflate în plin proces de relaxare şi democratizare? în ce măsură democratizarea lor pe calea alfabetizării va crea sisteme politice echivalente în mod strict modelelor liberale anglo-saxon şi francez – aceasta este o chestiune secundară.

Naţiunile unite ale Europei

Fără îndoială că spaţiul european occidental este locul privilegiat de aplicare a ipotezelor derivate din cercetările lui Fukuyama şi Doyle, chiar dacă incapacitatea acestui continent de a-şi atinge de unul singur echilibrul ne-ar interzice să-i considerăm experienţa drept probă supremă pentru discuţia noastră. Statele Unite au fost garantul militar al stabilităţii democratice liberale în

Europa de după cel de-al doilea război mondial. Germania federală a fost atunci, vreme de câţiva ani, precum Japonia, un adevărat protectorat american. Fapt este că, după două secole de supraactivitate ideologică şi războinică, saltul Europei către starea de pace şi cooperare între naţiuni reprezintă o imagine cum nu se poate mai promiţătoare cum că relaxarea lumii este posibilă. În special relaţiile franco-germane din chiar inima Europei sunt foarte semnificative în ce priveşte capacitatea unui continent de a-şi asigura o pace perpetuă.

Relaxarea şi stabilitatea democratică nu înseamnă nicidecum, automat, o convergenţă integrală şi un model socio-politic unic. Vechile obiceiuri ale popoarelor bătrâne, cu diferenţele lor lingvistice, de mentalităţi şi structuri sociale rămân neschimbate. Spre a le demonstra persistenţa, am putea să examinăm diversitatea metodelor de administrare a conflictelor, diversitatea sistemelor partinice, diversitatea tipurilor de alternanţă guvernamentală, după cum la fel de bine ne putem raporta – ceva mai brutal, dar şi mai în esenţă – la comparaţiile demografice.

În privinţa natalităţii, toate ţările europene au atins nivelul de sus al tranziţiei: indicele natalităţii este cu toate acestea foarte inegal, de la 1, 1 la 1, 9 copii per femeie. Dacă avem în vedere numai marile naţiuni ale Europei, devenite de mult mici sau mijlocii faţă de restul lumii, este posibil să corelăm distribuţia nivelurilor de fecunditate cu tradiţiile ideologice. Marea Britanie şi Franţa se disting prin indici de natalitate sensibil ridicaţi: 1, 7, respectiv 1, 9 copii per femeie, aproape de pragul de generaţie şi de acel 1, 8 al populaţiei „alb-europene” din Statele Unite (deosebit de acel 2, 1 de la hispanici şi negri). Cele trei vechi democraţii liberale sunt foarte apropiate ca nivel de natalitate, în alte ţări, indicele a scăzut: 1, 3 în Germania şi Italia, 1, 2 în Spania, adică în cele trei ţări producătoare de dictatură în faza de tranziţie de la prima la a doua jumătate a secolului al XX-lea. Posibil ca o astfel de distribuţie să nu fie una întâmplătoare. În epoca mijloacelor contraceptive moderne – pilula şi steriletul – cuplurile folosesc tehnica într-o stare socială în chip natural infecundă. Altă dată trebuia luptat contra naturii, trebuia să se ia decizia de a nu avea copii. Astăzi este de ajuns să decizi doar câţi copii vrei să ai. Decizie mai uşoară în cazul populaţiilor cu

tradiţie individualist-americană, engleză sau franceză. În sânul populaţiilor din zone cu tradiţie autoritară, demografia suferă de pe urma unei concepţii ceva mai pasive asupra existenţei. Decizia privind fecunditatea – care trebuie, totuşi, să fie una pozitivă – este în aceste zone mai greu de luat.

O astfel de posibilitate ne arată cât de profunde sunt diferenţele de mentalitate, la acest nivel, mai ales între francezi şi germani. Diferenţa de temperament nu împiedică întru nimic existenţa regimurilor politice care să respecte regulile jocului democratic, chiar dacă în Germania alternanţa la putere rămâne un fenomen rar, în vreme ce în Franţa nicio tabără politică nu ajunge (decât prin accident) să câştige două mandate succesiv.

Dincolo de moneda unică, de instituţiile europene comune şi de toate cooperările tehnologice, naţiunile Europei rămân o realitate, astfel încât ar fi mult mai realist (şi mai entuziasmant, poate) să vorbim nu de o Europă, ci de Naţiunile unite ale Europei.

Dar să revenim la scară planetară. Să rămânem pe un plan istoric mai general, bazându-ne pe bunul nostru simţ şi fără să ne mai blocăm în referinţe filosofice sau politologice cu scop de alibi. Cum oare să negi că o lume alfabetizată, ajunsă la un nivel demografic staţionar, va avea o tendinţă accentuată către starea de pace, visând pentru întreaga planetă situaţia actuală a Europei? Cum să nu-ţi imaginezi toate naţiunile lucrând în linişte pentru dezvoltarea spirituală şi materială? Cum să nu-ţi închipui că lumea toată visează să atingă nivelul deja atins de Statele Unite, de Europa occidentală şi de Japonia, alegând calea pe care au avansat acestea de la cel de -al doilea război mondial încoace? Un triumf al doctrinei Naţiunilor Unite, oarecum.

Poate că o astfel de lume rămâne un vis. Sigur este că, dacă s-ar adeveri, forma sa politică va fi ceva asemănător Naţiunilor Unite, fără ca vreun rol special să fie destinat Statelor Unite ale Americii. America ar fi invitată să redevină pur şi simplu o naţiune liberal-democratică precum toate celelalte, demobilizându-şi aparatul militar, luându-şi o binemeritată pensionare strategică şi meritând, în fine, aplauzele planetei recunoscătoare.

Ei bine, o astfel de istorie nu se va scrie. Nu ştim încă dacă universalizarea democraţiei liberale şi a păcii este un proces istoric

absolut inevitabil. Tot ce ştim cu siguranţă la ora de faţă este că o astfel de lume ar fi o ameninţare pentru America. Dependentă economic, ea are nevoie de o anumită dezordine pentru a-şi justifica prezenţa politico-militară pe Vechiul Continent.

Revenind la realismul strategic: Rusia şi pacea

Să încheiem cu începutul, cu acea ţară a cărei trecere la democraţie a dat un sens viziunii lui Fukuyama: Rusia, ţara capabilă ca, în ajunul imploziei sale ideologice, să ameninţe oricare altă ţară din lume, prin uriaşa-i masă geografică, demografică şi militară. Pentru ţările democrate, expansionismul militar sovietic reprezenta o problemă esenţială, justificând ea însăşi rolul de apărător al lumii libere deţinut de Statele Unite. Căderea comunismului se poate transforma, pe termen mediu, în condiţia primordială de constituire a unei Rusii democratic-liberale. Dacă o democraţie liberală nu poate – prin natura ei – să agreseze o altă democraţie liberală, atunci transformarea Rusiei ar fi fost de ajuns pentru transformarea planetei într-un spaţiu al păcii. Odată Rusia devenită un uriaş blând, europenii şi japonezii se puteau dispensa de scutul american. Iată o ipoteză îndrăzneaţă şi dureroasă pentru America, o ţară care nu-şi poate permite luxul de-a se dispensa, la rându-i, de japonezi şi europeni, ceilalţi doi poli industriali ai triadei.

Să ducem ceva mai departe speculaţia. Dacă Lumea Veche tinde către pace, dacă ea nu mai are nevoie de Statele Unite şi dacă, dimpotrivă, acestea din urmă au devenit, din punct de vedere economic, o putere ameninţătoare şi nesăţioasă, atunci rolul Rusiei va fi unul complet opus. Nimic nu se va mai opune a priori imaginării unei Rusii liberale şi democrate ajunse în situaţia de a proteja la rându-i întreaga planetă împotriva intruziunilor unei Americi ispitite de postura imperial-planetară.

Vom analiza în detaliu situaţia economică şi rolul strategic al Rusiei. În acest stadiu preliminar e de ajuns să ne reamintim că, în ciuda diminuării accentuate a capacităţii sale militare, Rusia rămâne singura ţară al cărei arsenal nuclear reprezintă un adevărat obstacol în faţa atotputerniciei militare americane. Acordul semnat de George W. Bush şi Vladimir Putin în mai 2002 privitor la armamentul nuclear lasă în vigoare, de-o parte şi de cealaltă, circa 2000 de focoase nucleare, adică vechiul echilibru al terorii.

Dacă relaţia Americii cu restul lumii se inversează, trecând de la protecţie la agresiunea virtuală, relaţia Rusiei cu lumea se inversează la rându-i, trecând de la agresiune la protecţia virtuală. În final, într-un astfel de tipar, unicul element stabil rămâne caracterul antagonist al relaţiilor ruso-americane.

Capitolul 3

DIMENSIUNEA IMPERIALĂ

Celui care intenţionează să extragă din istorie un posibil model pentru sistemul american de astăzi, comparaţia cu cele două imperii antice – Atena şi Roma – i se va impune de la sine. Cel dintâi le este drag admiratorilor Statelor Unite. Al doilea le place anti-americanilor. O atitudine favorabilă Americii conduce în general la alegerea Atenei ca referinţă. Se va sublinia atunci că, în cazul Statelor Unite, stabilirea unei sfere de dominaţie politică dincolo de cadrul naţional nu a fost rezultanta unei cuceriri militare de tip roman.

Pentru Roma, expansiunea teritorială a fost însăşi raţiunea ei de-a fi în istorie. Principiul cuceririi de teritorii cu sabia părea înscris în chiar codul genetic al cetăţii. Restul – viaţa politică internă, economia, artele – era secundar. Atena, dimpotrivă, a fost la origine un orăşel de negustori şi meşteşugari, locul de naştere al tragediei eline, al filosofiei şi al democraţiei. Destinul militar i-a fost impus Atenei de agresiunea perşilor, care a determinat-o să cucerească, alături de Sparta, oraşele greceşti care opuneau rezistenţă. După o primă înfrângere persană, Sparta – putere terestră – s-a retras din război, în vreme ce Atena – putere navală – a continuat lupta, constituind Liga de la Delos, o confederaţie de cetăţi. Cele mai puternice dintre acestea furnizau corăbii, iar cei mai slabi dădeau bani. Astfel s-a constituit sfera de influenţă ateniană, într-un soi de leadership democratic.

Putere esenţial navală, la începuturi, Statele Unite au acţionat izolaţionist până la Pearl Harbor, neputând, deci, îl acuzate de militarism congenital şi de imperialism teritorial, precum Roma. Constituirea NATO a fost dorită din plin de aliaţii europeni ai americanilor. Paralela dintre NATO şi Liga de la Delos nu este chiar lipsită de sens, Uniunea Sovietică jucând în acest context rolul Persiei ameninţătoare.

O atare viziune optimistă a Alianţei atlantice nu-i poate seduce, însă, decât pe cei care uită continuarea istoriei ateniene. Destul de repede, Liga de la Delos a degenerat. Majoritatea cetăţilor aliate au preferat să scape de obligaţiile militare plătind Atenei un tribut, phoros-ul, mai degrabă decât să furnizeze corăbii şi echipaje militare. Cetatea conducătoare a sfârşit prin a-şi apropia tezaurul comun de pe insula Delos, servindu-se de banii celorlalţi nu doar pentru a-i reduce la tăcere pe membrii recalcitranţi ai Ligii, dar şi pentru a-şi construi temple pe Acropole. Exemplul ori este imperfect, ori prea... perfect: el i-ar putea conduce pe europeni – şi de ce nu şi pe japonezi? – la o meditaţie „realistă" asupra propriului lor comportament militar.

În final, Atena a fost învinsă de Sparta, cetatea transformată, prin forţa lucrurilor, în apărător al libertaţilor grecilor. Din păcate, datele istorice care ni s-au păstrat nu ne permit să analizăm cu precizie nici beneficiile economice obţinute de Atena de pe urma imperiului său, şi nici efectul acestor beneficii asupra structurii sociale a cetăţii ca atare.

Factorul politic şi militar – la originea globalizării economice

Mult mai numeroşii partizani a comparării Americii cu imperialismul roman subliniază că istoria imperiului american nu a început în 1948, cu lovitura de la Praga şi ca reacţie la instaurarea sferei de influenţă sovietice. Sistemul american s-a pus în mişcare încă din 1945, la sfârşitul războiului, perioadă în care Statele Unite şi-au afirmat supremaţia industrială şi militară. Cuceririle fundamentale făcute atunci de americani au fost protectoratele german şi japonez, două reuşite considerabile prin importanţa lor economică. Înainte de război, Germania fusese a doua putere industrială, aşa cum este Japonia astăzi. Iar Statele Unite şi-au impus prin forţă militară punctul de vedere asupra celor două state de-a dreptul esenţiale pentru controlul economiei mondiale. Iată ce ne apropie cel mai mult de comparaţia cu Imperiul roman.

Note:

Pentru ansamblul acestor probleme, vezi R. Merggs, The Athenian Empire, Oxford University Press, 1972.

Pe plan economic şi social, cazul Romei este mai documentat decât cel atenian. Acest exemplu poate măsura deformarea

structurii sociale prin acumularea într-un centru politic a întregii bogăţii produse pe întregul spaţiu al dominaţiei militare.

De-a lungul celor o sută de ani care au urmat victoriei sale decisive asupra Cartaginei, la finele celui de-al doilea război punic, Roma s-a extins rapid în Orient, devenind stăpâna întregului bazin mediteranean. Dispunea de resurse nelimitate în pământ, în bani, în sclavi. Colecta uriaşe resurse monetare şi importa în masă produse alimentare şi manufacturate. În noua economie mediteraneană globalizată prin dominaţia politică a Romei, ţăranii şi meşteşugarii italieni au început să-şi piardă utilitatea. Societatea s-a polarizat antagonic: plebea economic inutilă versus plutocraţia nesăţioasă. De-o parte, o minoritate ultrabogată, de cealaltă, o populaţie proletarizată. Clasa de mijloc s-a prăbuşit, procesul a antrenat dispariţia republicii şi edificarea imperiului, potrivit analizei lui Aristotel despre importanţa categoriilor sociale intermediare în stabilitatea sistemelor politice1.

Or, cum nu se putea elimina plebea – nesupusă, dar geografic centrală –, s-a sfârşit prin a o hrăni şi a o distra: panem et circenses pe cheltuiala imperiului.

Pentru cine se interesează de globalizarea economică actuală – condusă de mâna americană –, comparaţia cu modelele antice este plină de învăţăminte, nu doar prin asemănări, ci şi prin deosebiri. Fie că aplicăm modelul roman, fie că-l aplicăm pe cel atenian, în

Note:

Vezi G. Alföldy, Histoire sociale de Rome, Picard, 1991.

ambele ipostaze rezultă limpede originea politică şi militară a dominaţiei economice. Această viziune politică a economiei corectează (în sensul optic al cuvântului) vulgata actuală, care ne prezintă globalizarea ca pe un fenomen apolitic. Altminteri, ar însemna că trăim într-o lume liberală în care nu există nici naţiuni, nici state, nici putere militară. Or, fie că optăm pentru Roma sau pentru Atena, nu putem să nu observăm că edificarea unei economii mondiale globalizate este rezultatul unui proces politico-militar; şi că anumite bizarerii ale economiei globalizate nu pot fi explicate fără a face referire la dimensiunea politico-militară a sistemului.

De la producţie la consuni

Teoria economică liberală devine foarte locvace atunci când

vine vorba despre meritele liberului schimb, unica metodă, susţin adepţii teoriei cu pricina, de optimizare a producţiei şi consumului pentru toţi locuitorii planetei. Ea insistă asupra necesităţii specializării fiecărei ţări într-o anume producţie de bunuri şi servicii, potrivit dotărilor de care dispune. Apoi, aceeaşi teorie speculează la infinit asupra caracterului automat prin care se fac ajustările pe piaţă: mari, superbe echilibre se stabilesc între producţie şi consum, între importuri şi exporturi, prin intermediul fluctuaţiilor înregistrate de valorile monedelor naţionale. Scolastica economică percepe, descrie, inventează o lume ideală, perfect simetrică, în care fiecare naţiune ocupă un loc anume şi lucrează întru binele comun. O atare teorie – a cărui germene e de găsit la Smith şi Ricardo – este astăzi cultivată cu mare grijă şi bântuie cam prin 80% din universităţile americane. împreună cu muzica şi filmul, ea reprezintă unul dintre exporturile culturale majore operate de Statele Unite. Gradul ei de adecvare la realitate este asemănător relaţiei dintre realitatea pură şi filmele hollywoodiene. Adică una foarte firavă. Teoria cu pricina îşi încetează brusc logoreea narcisiacă atunci când trebuie să explice tulburătorul fapt cum că globalizarea nu este organizată prin simetrie, ci, dimpotrivă, prin asimetrie. Lumea produce din ce în ce mai mult fiindcă America are nevoie să consume. Niciun echilibru nu există în Statele Unite între importuri şi exporturi. Acea naţiune autonomă şi supraproductivă de după război a devenit în timp centrul unui sistem în care ea îşi manifestă din plin vocaţia de consumator şi mai puţin pe cea de producător.

Lista deficitelor comerciale americane este impresionantă tocmai fiindcă ea cuprinde toate ţările importante ale lumii. Iată situaţia din 2001: 83 miliarde dolari deficit cu China, 68 cu Japonia, 60 cu Uniunea Europeană (dintre care 29 miliarde cu Germania, 13 cu Italia şi 10 cu Franţa). Apoi, 30 miliarde dolari deficit cu Mexicul, 13 cu Coreea. Până şi Israelul, Rusia şi Ucraina sunt excedentare în schimburile cu SUA: 4, 5, 3, 5, respectiv 0,5 miliarde dolari.

După cum lesne putem deduce din lista ţărilor cu excedent, nu importul de materii prime este cauza principală a deficitului comercial american, situaţie care ar fi putut să fie una normală pentru o ţară dezvoltată. Petrolul, de pildă, marea obsesie a

strategiei americane, nu justifică în 2001 decât 80 de miliarde dolari din întregul deficit, majoritatea celorlalte produse – în principal produse manufacturate – reprezentând 366 de miliarde.

Dacă raportăm deficitul comercial american nu la produsul brut global (incluzând agricultura şi sfera serviciilor), ci numai la produsul industrial, vom descoperi cu stupefacţie că Statele Unite depind – pentru 10% din consumul lor industrial – de bunuri al căror import nu este acoperit de exportul echivalent de produse naţionale. Acest deficit nu era în 1995 decât de 5%. Să nu cumva să ne imaginăm că Statele Unite se concentrează exclusiv în producerea de tehnologii sofisticate, în cercetarea de vârf ş.a.m.d. Industria americană rămâne lider doar într-un anumit număr de domenii: computerele, bineînţeles, dar şi materialul medical şi astronau-tica. În rest, an de an, Statele Unite pierd teren tot mai mult în cele mai diverse sectoare de vârf. În 2003, Airbus va produce la fel de multe avioane ca Boeing, chiar dacă paritatea absolută este prevăzută abia către 2005 – 2006. Excedentul balanţei comerciale americane pentru bunuri de tehnologie avansată a trecut de la 35 miliarde dolari în 1990 la 5 miliarde în 2001, deficitul continuând şi în ianuarie 20021.

Viteza deficitului industrial american este unul dintre cele mai captivante aspecte ale procesului. În preajma crizei din 1929, 44, 5% din producţia industrială mondială se găsea în Statele Unite, contra 11, 6% în Germania, 9, 3% în Marea Britanie, 7% în Franţa, 4, 6% în URSS, 3, 2% în Italia şi 2, 4% în Japonia1.

Această cădere a puterii economice nu este compensată de activitatea companiilor multinaţionale americane. Din 1998, profiturile repatriate de ele în Statele Unite sunt inferioare celor scoase de firmele străine instalate acolo.

Necesitatea unei răsturnări copernicane: adio statisticilor „interioare”.

În preajma crizei din 2001, majoritatea comentatorilor economici celebrau dinamismul economiei americane, apariţia unei

---

[1] U.S. Trade Balance with Advanced Technology, U.S. Census Bureau, http://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0007.html

noi paradigme ce combina forţa investiţiilor, dinamismul consumului şi nivelul scăzut al inflaţiei. Cvadratura cercului din anii ’70 îşi găsise în sfârşit soluţia: America găsise calea către o creştere fără măriri excesive de preţ. La începutul lui 2002, a te arăta neliniştit faţă de handicapurile productivităţii europene sau japoneze devenise în presa noastră un

Note:

1 Arnold Toynbee şi colab., Le monde en marş 1939, Gallimard, 1958.

laitmotiv obligatoriu, în vreme ce chiar atunci guvernul Statelor Unite restabilea taxele vamale pentru a-şi proteja industria siderurgică depăşită. Tot atunci consolele de jocuri video japoneze Play Station Uşi Game Cube ridiculizau schema X-Box, încercarea Microsoft de-a ţine piept competiţiei japoneze în domeniu. În fine, tot atunci California rămânea fără curent electric, iar New York-ul înregistra greutăţi în a se aproviziona cu apă potabilă!

Să tot fie vreo cinci ani de când viziunea optimistă (ca să nu spun exaltată!) asupra economiei de dincolo de Atlantic şi sensul real al indicelui de creştere al unui produs naţional brut despre care nu se ştie nimic sigur îmi deveniseră nişte realităţi serios contestabile. Suntem tot mai obligaţi să optăm definitiv: credem în cifrele PNB derivate din agregarea valorilor adăugate înregistrate de activităţile dinlăuntrul Statelor Unite, sau acceptăm realitatea descrisă de balanţa comercială, cea care – măsurând schimburile dintre statereflectă incapacitatea industrială a Americii? Imediat ce un produs de import întâlneşte un obstacol vamal, apar tensiunile: nu altul a fost cazul electricităţii, a cărei insuficienţă s-a vădit brusc din penele de curent californiene.

Mi-a stârnit numeroase ezitări şi îndoieli mult trâmbiţatul „dinamism american”. Afacerea Enron şi mai ales afacerea Andersen, care i-a urmat, sunt pe deplin grăitoare. Falimentul lui Enron, întreprindere de intermediere în domeniul electricităţii, a determinat volatilizarea a 100 de miliarde dolari cifră de afaceri, o cifră magică, greu imaginabilă, mitică, intens citată în presă.

Falsificarea de conturi produsă de cabinetul de audit Andersen nu ne lasă să ştim cu precizie astăzi ce procent din acea sumă reprezenta „valoarea adăugată” ce ar fi trebuit să se integreze ca

atare în calcularea PNB american. Însă 100 de miliarde reprezentau circa 1% din PNB al Statelor Unite. Oare câte alte birouri de contabilitate şi audit îşi falsifică cifrele cu ajutorul lui Andersen? Recenta înmulţire a afacerilor de acest gen ne sugerează că majoritatea! Ce fel de economie este aceasta, în care serviciile financiare, asigurările şi sectorul imobiliar au progresat între 1994 – 2000 de două ori mai repede decât industria, atingând o „valoare" de 123% faţă de cea a industriei? Am pus cuvântul valoare între ghilimele fiindcă tot ceea ce distinge valoarea serviciilor de cea a bunurilor industriale este faptul că primele nu pot, în majoritatea lor, să figureze la schimburi pe pieţele internaţionale – cu excepţia acelui procent din respectivele activităţi care asigură aprovizionarea cu capital a economiei americane, acei bani proaspeţi care asigură acoperirea importurilor. Umflat cu pompa, în mod fraudulos, de întreprinderile particulare, PNB-ul american începe să semene – pentru fiabilitatea statistică – PNB-ului Uniunii Sovietice.

Teoria economică obişnuită nu poate să explice regresul activităţii industriale americane, transformarea Statelor Unite într-un spaţiu specializat în consum şi dependent de restul lumii pentru aprovizionare. O reprezentare imperială de tip roman ar permite, însă, detectarea procesului drept efectul economic al unei organizări politico-militare.

Tabelul 4. Sectoarele economiei şi indicii de creştere ai SUA

	Procentul din PIB 2000	Creştere 1994 – 2000
	*	*
PNB	100	40
Agricultură	1, 4	15
	>	
Industrie extractivii	1, 3	41
Construcţii	4, 7	68
Industrii manufacturiere	15, 9	28 i
Transporturi	8, 4	35;
Comerţ en gros	6, 8	41

Comerţ en detail	9, 1	44).
Finanţe, asigurări, imobiliar	19, 6	54
Servicii personale	21, 9	59
Stat	12, 3	27

Sursa: Bureau of Economic Aalysis http://www.bea.gov/dn2/gpoc. htmttl994 – 2000

La încheierea celui de-al doilea război mondial, confruntate cu o Europă şi o Japonie devastate şi cu creşterea tot mai ameninţătoare a Uniunii Sovietice, Statele Unite şi-au organizat o sferă de influenţă într-un sistem global al cărui centru erau ele. Pas cu pas, etapă după etapă, regulile jocului au fost dictate de preferinţele şi opţiunile ideologice ale Statelor Unite, care au dictat şi opţiunile economice, comerciale şi financiare, vitale în asigurarea unificării unui spaţiu controlat militar şi politic. Este dincolo de orice îndoială că, în primă instanţă, pretenţia americanilor de-a asigura binele celei mai mari părţi a planetei a fost una perfect justificată. Ar fi absurd să considerăm înflorirea acestui sistem mondial drept un fenomen distructiv: creşterea dintre anii 1950 – 1975 o dovedeşte.

Planul Marshall, care a oferit Europei mijloacele de reconstrucţie, dând şi Americii şansa de a evita o nouă criză economică de felul celei din 1929, rămâne un act de certă inteligenţă politică şi economică, aşa cum sunt foarte puţine în istorie. Această perioadă se impune deci considerată ca una a imperialismului pozitiv.

Prinse în lupta lor împotriva comunismului şi un pic prea sigure pe caracterul permanent, ontologic, al preeminenţei lor economice, Statele Unite au acordat prioritate absolută integrării politice în sfera lor de dominaţie militară. În acest scop şi-au invadat piaţa cu produse europene şi mai ales japoneze, sacrificându-şi (la început inconştient, apoi cu o anume nelinişte) largi zone din propria industrie. Deficitul comercial avea să apară la începutul anilor ’70. De atunci, el s-a mărit, cuprinzând ansamblul relaţiilor cu întreaga lume, până chiar dincolo de dominaţia politică originară.

Implozia comunismului a permis accesul unor ţări importante în acest sistem de schimburi asimetric: mai mult decât Japonia sau Europa, China este cea care deţine astăzi cel mai puternic excedent

comercial în schimburile sale cu Statele Unite. Supraconsumul american rămâne totuşi elementul-cheie într-o structură economică mondială percepută de mulţi ca una imperială. Orice s-ar zice, America nu este o zonă esenţială în lume prin producţia, ci prin consumul ei, forţă importantă dată fiind insuficienţa cererii globale, fenomen structural, acesta din urmă, al liberului schimb.

Statul keynesian al unei economii mondiale deprimate

Potrivit teoriei economice, liberalizarea schimburilor comerciale a determinat creşterea inegalităţilor la scară planetară. Liberalizarea tinde să introducă în fiecare ţară diferenţele între venituri care caracterizează ansamblul planetei. Concurenţa internaţională a favorizat peste tot stagnarea masei salariale şi ascensiunea (dacă nu chiar explozia) profiturilor. Micşorarea veniturilor din munca supusă liberului schimb reactivează tradiţionala dilemă a capitalismului, a cărei resuscitare este de observat astăzi la scară mondială: salariile prea mici nu permit absorbirea unei producţii tot mai mari. Un fenomen cât se poate de banal, studiat de Malthus şi Keynes în Anglia, ca şi de majoritatea economiştilor socialişti din secolele al XIX-lea şi al XX-lea, înţeles foarte bine şi de economiştii nonconformişti din Statele Unite.

Dacă, în general, economiştii din establishmentul universitar american admit creşterea inegalităţilor rezultate din liberul schimb, stagnarea cererii rămâne un subiect tabu, inclusiv pentru falşii anticonformişti precum Paul Krugman. A evoca acest efect al globalizării ar fi un semn de ruptură cu ordinea prestabilită. Numai rebelii veritabili riscă să se autodenunţe, aşa cum este cazul lui Chalmers Johnson, specializat pe Asia, autorul lucrării Blowback: The Costs and Conse-quences of American Empire, una dintre cele mai dure cărţi despre comportamentul Statelor Unite în a doua jumătate a secolului al XX-lea1. Nici măcar Robert Gilpin, un analist atât de lucid, totuşi, al globalizării, pe deplin conştient de persistenţa statelor, a diferenţelor structurale între tipurile de capitalism anglo-saxon, japonez şi german, atât de atent la fragilitatea economică şi ideologică a hegemoniei americane, nici măcar el nu îndrăzneşte să abordeze această problemă care implică o derogare de la codul bunei conduite faţă de legile establishment-ului.

Voi comite acum o semiinjustiţie faţă de Joseph Stiglitz; fostul

economist-şef al Băncii Mondiale, membru de necontestat al establishment-ului, Premiul Nobel fiindu-i şi în acest sens un certificat perfect. Subliniind, în la grande desillusion, problema cererii globale mondiale, el evocă de mai multe ori incapacitatea Fondului Monetar Internaţional de a sesiza insuficienţele cererilor naţionale şi chiar regionale, în special în Asia2. Rămânând însă fidel liberului schimb, Stiglitz nu poate, practic, decât să se lamenteze de inexistenţa unei instanţe mondiale de reglementare a problemei. Nu ştiu dacă e naiv sau abil. Probabil amândouă deodată. Este dur faţă de birocraţia FMI, însă rămâne ataşat dogmei profesionale. Să nu fim totuşi exigenţi la modul absurd: faptul că unul dintre marii reprezentanţi ai analizei economice americane reafirmă – după Keynes – că este posibilă o cădere a

Note:

1 Henry Holt & Co., New York, 2000, p. 197, privitor la implozia structurală a cererii.

2 Joseph E. Stiglitz, La grande desillusion, Fayard, 2002. Titlul original era mult mai catifelat: Globalization andits Discontents, Norton, 2002.

cererii globale şi că este cazul să se treacă la reglementarea la scară mondială a problemei marchează deja începutul unei răsturnări de situaţie. Una în raport cu care, ce-i drept, guvernul de la Washington e destul de prost plasat pentru a-i „negocia” urmările.

Tendinţa de stagnare a cererii, ca rezultat al liberului schimb, şi a scăderii salariilor este o evidenţă care explică scăderea constantă a indicilor de creştere a economiei mondiale, odată cu tot mai frecventele perioade de recesiune. Nimic nu-i neapărat nou în problema aceasta, numai că de această dată examinarea trebuie să atingă implicaţiile strategice asupra Statelor Unite. Fiindcă tocmai stagnarea cererii la scară mondială le permite Statelor Unite să-şi justifice rolul de dirijor şi „predator” al economiei „globalizate” revendicându-şi funcţia unui Stat planetar keynesian

Într-o economie mondială frânată, deprimată propensiunea Americii de-a consuma mai mult decât produce poate fi considerată drept o binefacere planetară. La fiecare recesiune lumea este extaziată de dinamismul consumismului american, element ce devine caracteristica pozitivă fundamentală a unei economii căreia

nu se doreşte nicidecum să i se arate tocmai neproductivitatea. Procentul din venitul familiei americane neafectat de consum este aproape de zero. Dar fiecare „reviriment economic” al Statelor Unite umflă importurile de bunuri provenind din întreaga lume. Deficitul comercial se adânceşte an de an, atingând alte şi alte recorduri negative. Dar noi suntem mulţumiţi sau, mai mult: uşuraţi. Este o lume a lui La Fontaine, dar pe invers, în care furnica se roagă de greiere să-i accepte hrana.

Atitudinea noastră faţă de Statele Unite este una de supus planetar keynesian aşteptând de la Marele Stat o relansare a economiei. Din punctul keynesian de vedere, una dintre funcţiile statului este consumul care susţine cererea. La finele Teoriei generale a lui Keynes, există câteva cuvinte de alint pentru faraonii care au construit piramidele, voinţe care au cheltuit uriaş, dar au susţinut, tocmai prin aceste cheltuieli enorme, aparatul de stat şi activitatea economică. America însăşi pare astăzi a fi piramida omenirii, iar întreaga planetă roboteşte la edificarea acesteia. Nu putem să nu observăm absoluta compatibilitate între viziunea unei Americi ca Stat mondial keynesian şi interpretarea politică a globalizării. Într-un astfel de model, deficitul comercial al Statelor Unite trebuie calificat drept un bir imperial.

Din perspectivă economică, societatea americană a devenit starea de fapt a întregii planete. Ea este însăşi imaginea statului, cu toate că societatea americană se declară prin însăşi esenţa ei ostilă ideii de stat, forţându-se să reducă activitatea acestuia în domeniul economic prin „deregularizarea” iniţiată de Reagan. Numai că negarea statului în cadrul societăţii a sfârşit prin a face din societatea însăşi un stat. De o parte, caracteristicile negative pe care toţi economiştii clasici sau neoclasici le atribuie statului: neproductivitate şi iresponsabilitate financiară. De cealaltă parte, potenţialul pozitiv pe care economiştii keynesieni i-l conced:

capacitatea de stimulare a cererii în fazele de depresiune economică.

Mecanismele monetare şi psihologice sunt înceţoşate, însă aceşti americani atât de dinamici, atât de capabili să accepte nesiguranţa de pe piaţa muncii, cu toate denivelările şi sincopele ei, au devenit în masă nişte funcţionari neproductivi şi consumatori

pentru întreaga planetă! Excesul de responsabilitate individuală nu s-a transformat într-o responsabilitate colectivă, ci dimpotrivă.

Deformarea „imperială” a societății americane

Această evoluție „imperială” a economiei – ce amintește de situația Romei imediat după cucerirea bazinului mediteranean – a alterat în fel și chip diversele sectoare ale societății și economiei americane. Cele mai afectate au fost industria și categoria muncitorilor, până acum considerați ca parte integrantă a clasei de mijloc. Dezintegrarea acestui sector amintește de destrămarea țărănimii și a meșteșugarilor din Imperiul roman, o clasă distrusă din pricina afluxului de produse agricole și obiecte manufacturate venite din Sicilia, Egipt și Grecia. În cazul muncitorilor americani din anii 1970 – 1990 se poate vorbi direct de pauperizare, uneori relativă, alteori absolută.

Fără a intra în detaliile mecanismelor economice și păstrându-ne la un anumit nivel de generalitate, trebuie să constatăm că transformarea imperială a economiei tinde să schimbe straturile superioare ale societății americane în straturile superioare ale unei societăți imperiale (sau globale, cum se spune astăzi), adică depășind cu mult cadrul național. Această societate în curs de globalizare a integrat, în primă instanță, ansamblul lumii libere, urmând ca după prăbușirea comunismului să înghită virtualmente întreaga planetă.

În Statele Unite înseși, partea din venitul „național” absorbită de cei 5% cei mai bogați a sărit de la 15, 5% în 1980 la 21, 9% în 2000, iar partea celor 20% cei mai bogați a crescut de la 43, 1% la 49, 4%. Asta în vreme ce partea celorlalți 80% a căzut de la 56, 9% la 50, 6%. Cele patru cincimi inferioare și-au văzut cota scăzând de la 24, 7% la 22, 9%, de la 17, 1% la 14, 9%, de la 10, 6% la 9%, respectiv de la 4, 5% la 3, 7%. Conform clasamentului stabilit de revista Forbes, cei patru sute de superbogați ai Americii în anul 2000 erau de zece ori mai bogați decât cei patru sute de superbogați din 1990, în vreme ce produsul național abia dacă se dublase în același interval. Umflarea formidabilă a veniturilor americane la vârf nu se poate explica decât recurgând la vechiul model imperial. Nu alta va fi explicația pentru stagnarea creșterii și pentru veniturile modeste ale majorității populației.

Tabelul 5. Evoluția veniturilor în Statele Unite

Venituri medii, în dolari 2000	1980	1994	2000	94/80	2000/94
5% superbogaţi	132 551	210 684	250 146	+59%	+19%
20% cei mai bogaţi (cincimea sup.)	91 634	121 943	141 620	+33%	+16%
20% următorii (cincimea IV)	52 169	58 005	65 729	+11%	+13%
20% următorii (cincimea III)	35 431	37 275	42 361	+5%	+14%
20% următorii (cincimea II)	21 527	22 127	25 334	+3%	+14%
20% cei mai săraci (cincimea inf.)	8 920	8 934	10 190	—0%	+14%

Sursa: http//www.census.gov/hhes/income/histinc/h03.html

Decuparea etapei 1980 – 2000 în două faze ne arată că ascensiunea inegalităţilor nu este un fenomen caracteristic ambelor perioade, ci numai primei faze a restructurării imperiale a sistemului.

Între 1980 şi 1994 creşterea veniturilor a fost cu atât mai puternică cu cât averile fuseseră deja mai mari: creşterea a fost de 59% pentru cei 5% superbogaţi şi tot mai mică pe măsură ce

coborâm pe scara straturilor, pentru a atinge nivelul zero la bază, la cei 20% cei mai săraci. Astfel încât avem dreptul să vorbim de o creştere dramatică a inegalităţilor.

Totuşi, între 1994 şi 2000 mişcarea şi-a schimbat sensul şi natura: superbogaţii au beneficiat de creşteri ceva mai firave, de 19%, iar toate celelalte straturi au înregistrat creşteri între 13% şi 16%. Apologeţii „noii economii” vor vedea în această schimbare faza egalitară a unui proces de modernizare a cărui primă fază, logic necesară, trebuie să fie creşterea inegalităţilor, teorie dragă elitei economiştilor de la Harvard.

Dar continuând paralelele cu istoria Romei, nu poţi să nu fii şocat de coincidenţa existentă între faza a doua a evoluţiei recente a societăţii americane – mai egalitară în ce priveşte ritmul de creştere a veniturilor – şi umflarea uriaşă a deficitului comercial al Statelor Unite, trecut de la ceva mai mult de 100 miliarde dolari pe an în 1993, la 450 miliarde în 2000. Sistemul de prelevare imperială a bunurilor materiale şi-a atins maturitatea, astfel încât poate să profite tot poporul de pe urma lui.

Între 1970 şi 2000 am putut asista în Statele Unite la un proces de polarizare socială de tip roman: combinarea dezvoltării unei plutocraţii cu expansiunea plebei (folosim cuvântul în sensul imperial antic). Noţiunile de plutocraţie şi plebe nu se bazează aici numai pe nivelul bogăţiei acumulate, ci pe faptul că această bogăţie – fie ea uriaşă, medie sau nesemnificativă – nu provine dintr-o activitate nemijlocit productivă, ci este efectul dominării politice asupra restului lumii1.

În următorul capitol mă voi opri asupra mecanismului destul de misterios prin care această bogăţie este prelevată şi redistribuită în interiorul unei economii liberale, dar voi continua să insist asupra pertinenţei comparaţiei stabilite. În intervalul 1994 – 2000 America a atins nivelul lui panem et circenses mai degrabă decât

Note:

1 Fără îndoială că n-a fost exclusiv rodul hazardului faptul că, pentru prima oară într-un mare „peplum” american – Gladiator – Imperiul roman a făcut obiectul unei evocări în linii mari favorabilă în principiu, dar critică în ce priveşte degenerarea imperiului (panem et circenses). Ce departe suntem de superproducţiile

integral antiromane gen Quo vadis? Spartacus sau Ben Hur!

pe cel de miracol al „noii economii” mult trâmbiţate în contextul „autostrăzilor informaţiei”.

Se înţelege, sper, că forţez puţin lucrurile tocmai spre a-mi face mai bine înţeleasă argumentaţia. Economiştii care cred în caracterul eficient şi realmente productiv al economiei americane nu sunt în totalitate departe de adevăr. În stadiul actual al problemei, singura realitate condamnabilă este absenţa – dacă nu chiar dispariţia – acelor dezbateri din anii 1990 – 1995, în care unul dintre poli îl reprezenta puternicul scepticism în ce priveşte eficacitatea reală a economiei americane.

Trecând de la model către realitatea istorică, am putea spune că, în cursul ultimelor decenii, America a ezitat între două tipuri de organizare economică şi socială: între naţiune şi imperiu. Ea e departe de a-şi fi pierdut orice caracteristică naţională, dar va eşua ca imperiu. Însă accelerarea tendinţelor imperiale între 1990 – 2000 (mai corect, între 1994 şi 2000) este un fapt de netăgăduit.

Deficitul comercial american în miliarde de dolari

450 400 350 300 250 200 150 – 100 – 50

— T-l

— I-1

+ – ei-f-i-Sursa: http://www.census.gov/foreign-trade

Dezbaterea anilor 1990 – 1995: naţiune contra imperiu

Opţiunea pentru economia de tip imperial nu s-a făcut fără conflicte şi dispute de idei. Există şi dincolo de Atlantic (mai mult decât în Europa) un număr destul de mare de cercetători care au denunţat tarele liberului schimb şi consecinţele sale pentru lumea muncitorească. Adevărat, prezenţa acestor analişti s-a înregistrat în afară celor mai prestigioase universităţi ale establishment-ului. Totuşi, în Statele Unite avea să redescopere Friedrich List – teoreticianul german al protecţionismului – formula economică prin care se defineşte un spaţiu naţional liberal ca funcţionare interioară, care se protejează de excesul intruziunilor exteriorului1. Acei strategic traders – partizanii apărării industriei americane împotriva Asiei în general şi a Japoniei în particular – au publicat destule texte cu o anume portantă politică la începutul celui dintâi mandat al lui Clinton.

Strategic traders percepeau problemele din perspectivă economică şi comercială. Primul a fost Michael Lind, în 1995, care a elaborat o schemă a evoluţiei societăţii americane potrivit ascensiunii liberului schimb. El nu s-a mărginit să denunţe prăbuşirea mediilor muncitoreşti şi populare. Contribuţia sa cea mai importantă a fost identificarea şi descrierea noii

Note:

1 Friedrich List, Sisteme national d'econowie politique, ediţie nouă, Gallimard, col. „Tel", 2000.

clase conducătoare americane, acea white overclass definită nu doar prin veniturile ei, dar prin deprinderile culturale şi mentale, cu preferinţa pentru studiile juridice şi nu tehnice, cu anglofilia ei de paradă şi tandreţea arătată faţă de afirmative action („discriminarea pozitivă" în favoarea minorităţilor) în domeniul rasial, cu abilitatea vădită în protejarea copiilor lor faţă de concurenţa intelectuală din mediul universitar. Lind a făcut portretul unei Americi stratificate, în care sindicatele nu mai au nicio influenţă asupra partidului democrat şi care, ca ţară, tinde să fie din ce în ce mai puţin democratică1. El a fost cel dintâi, dacă nu mă înşel, care şi-a dat seama că între Europa şi America s-a produs o răsturnare de planuri şi că lumea Vechiului Continent a devenit mai democratică decât Lumea Nouă2. Intelectual militant, Lind a reclamat redefinirea naţională a Americii drept o ţară mai degrabă autosuficientă şi democratică decât dependentă şi oligarhică.

Asta era în 1995. Creşterea deficitului comercial american între 1994 şi 2000, ca şi evoluţia veniturilor ne arată că, între 1995 – 2000, lupta pentru o naţiune democratic şi economic independentă a fost pierdută. Accelerarea dinamicii imperiale nu poate fi înţeleasă independent de evoluţia obiectivă a polului celălalt, a rivalului rus, aşa cum vom constata în capitolul 6, consacrat logicii generale a politicii externe americane.

Note:

1 Michael Lind, The Next American Nation, The Free Press, New York, 1995. În 1984, contribuţiile întreprinderilor la partidul democrat au fost mai mari decât cele ale sindicatelor.

2 Ibidem, p. 231.

Evoluţia Statelor Unite către statutul deplin de putere

imperială nu depinde doar (sau primordial) de raporturile de forţe dinlăuntrul societăţii americane. Imperiu va să zică o relaţie cu lumea întreagă, o lume care trebuie dominată, absorbită şi alchimizată în interiorul propriului stat.

Se va vorbi în viitor despre imperiul american?

De-a lungul istoriei, formaţiunile imperiale veritabile au avut cel puţin două caracteristici, reciproc legate prin relaţii funcţionale:

— Imperiul apare din constrângere militară, iar această constrângere conduce la perceperea unui tribut care hrăneşte centrul;

— Centrul sfârşeşte prin a-şi considera provinciile şi populaţiile cucerite drept cetăţeni proprii, în vreme ce propriii cetăţeni sunt trataţi precum populaţiile cucerite. Dinamica puterii determină un egalitarism universalist, a cărui origine nu este libertatea tuturor, ci oprimarea tuturor. Acest universalism generat de despotism dezvoltă un sentiment de responsabilitate faţă de toţi supuşii, într-un spaţiu politic în care nu mai există diferenţe esenţiale între cuceritori şi cuceriţi.

Aceste două criterii ne permit numaidecât să vedem că, dacă Roma – la început cuceritoare şi prădătoare, apoi universalistă şi constructoare pretutindeni de drumuri, apeducte, sistem de justiţie şi pace – şi-a meritat titlul de imperiu, Atena, în schimb, n-a fost decât o formă avortată a acestuia. La rigoare, îi putem acorda Atenei beneficiul îndoielii în ce priveşte cucerirea militară, admiţând că forţa sa armată a fost dovedită de tributul plătit de cetăţile Ligii din Delos, acel phoros. Însă Atena nu a avansat niciun pas pe calea universalismului. Cel mult ea s-a mulţumit să judece – în cadrul propriului ei sistem legislativ – unele conflicte juridice ivite între membrii cetăţilor aliate. În schimb, ea nu şi-a extins deloc, aşa cum a făcut-o Roma, propriul drept de cetate, care a tins, dimpotrivă, să se restrângă în perioada afirmării puterii centrale.

Privind cu atenţie fiecare din cele două criterii, vedem că Statele Unite prezintă deosebiri notabile, iar examinarea acestor deosebiri ne va demonstra că, fără îndoială, nu se va putea vorbi despre un imperiu american către 2050.

Două tipuri de resurse „imperiale” lipsesc în principal Americii pentru a deveni cu adevărat un imperiu: forţa ei militară şi

economică este insuficientă pentru a menţine nivelul actual de exploatare a planetei, iar universalismul ei ideologic este în declin, nepermiţându-i tratarea oamenilor şi a popoarelor într-o manieră egalitaristă, asigurându-le pacea şi prosperitatea în schimbul avantajelor proprii.

Următoarele două capitole vor examina aceste deficiente fundamentale.

Capitolul 4

FRAGILITATEA TRIBUTULUI

În zilele noastre a ajuns o obişnuinţă denunţarea armatei Statelor Unite ca disproporţionată, dovadă – şi ea – a unei ambiţii imperiale. Se spune îndeobşte despre cheltuielile aferente „singurei superputeri" că ar constitui o treime din totalul mondial. Să nu ne aşteptăm totuşi ca înşişi oficialii americani să dezmintă forţa propriei armate! Examinarea metodică a cifrelor privitoare la cheltuielile militare ne arată că nu altceva decât o reală îngrijorare faţă de potenţialul militar american l-a făcut pe Bush, înainte chiar de atentatele de la 11 septembrie, să propună creşterea bugetului. Suntem în faţa unei situaţii de mijloc: aparatul militar american e supradimensionat din punctul de vedere al asigurării securităţii naţionale, dar subdimensionat din perspectiva supravegherii unui imperiu, ba încă prea puţin, dacă ne gândim la necesitatea menţinerii unei hegemonii reale în Eurasia, atât de departe de Lumea Nouă.

Fragilitatea militară americană mai derivă şi din faptul că această forţă nu s-a confruntat niciodată cu un adversar pe măsură. Ne gândim imediat la rolul formator al războaielor indiene, care au opus, într-o manieră radical asimetrică, triburi analfabete şi subechipate unei armate moderne de tip european.

O incapacitate militară tradiţională

Astfel încât asupra realităţii vocaţiei militare a Statelor Unite planează îndoieli serioase. Spectaculoasa desfăşurare de resurse economico-militare făcută în perioada celui de-al doilea război mondial nu ne poate face să uităm modestele performanţe pe teren ale aceleiaşi armate. Lăsăm de-o parte problema teribilelor bombardamente efectuate de anglo-saxoni asupra populaţiilor civile: efectele lor strategice au fost aproape nule şi au avut drept

consecinţă imediată o întărire a rezistenţei civile a germanilor faţă de întreaga ofensivă a aliaţilor. Însă adevărul strategic al celui de-al doilea război mondial este că el a fost câştigat, pe frontul european, de Rusia, ale cărei sacrificii umane, înainte şi după Stalingrad, au spart forţa militară nazistă. Debarcarea din Normandia, în iunie 1944, a venit târziu, când ruşii atinseseră deja propria frontieră occidentală şi luaseră direcţia Germaniei. Nu se poate înţelege confuzia ideologică de după război dacă nu ţinem cont de faptul că, pentru foarte multă lume, adevăratul învingător al nazismului fusese comunismul rus, cel care contribuia la eliberarea Europei.

După cum a demonstrat istoricul şi expertul militar britanic Liddell Hart, tot timpul comportamentul trupelor americane a fost unul birocratic, lent şi ineficient, dacă ţinem cont de disproporţia flagrantă a forţelor economice şi umane puse în joc1. Oricând a fost posibil, spiritul de sacrificiu a fost lăsat pe seama contingentelor aliate: polonezii şi francezii la Monte Cassino, în Italia, polonezii ca să închidă „buzunarul” falezei din Normandia. Actuala „manieră” americană din Afghanistan, ce constă în plătirea şefilor de trib, operaţie după operaţie, nu e decât versiunea modernă (şi paroxistică) a unei practici vechi. În acest caz, America nu mai seamănă nici cu Atena, nici cu Roma, ci cu Cartagina, care Tşi plătea mercenari gali sau răzvrătiţi din Spania. Multe avioane B-52 pe post de elefanţi, dar nimeni în rolul lui Hannibal! În schimb, omnipotenţa aeronavală a Statelor Unite este indiscutabilă. Ea s-a afirmat încă de la războiul Pacificului, chiar dacă avem nu o dată tendinţa să uităm, atunci când evocăm înfruntarea dintre forţele americană şi japoneză, disproporţia forţelor materiale puse în luptă. După primele lupte eroice, precum bătălia de la Midway, dusă împotriva unor forţe comparabile, tot războiul din Pacific a căpătat alura unui „război de-a indienii”, inegalitatea forţelor tehnologice determinând o formidabilă inegalitate a pierderilor umane2.

Note:

1 B.H. Liddell Hart, History of the Second World War, Pan Books, Londra, 1973.

2 Statisticile disponibile nu ne permit să facem distincţie între diferitele teatre de operaţiuni, însă cifrele globale ale celor ucişi în luptă ne dau deja o indicaţie:

— Statele Unite contra Germaniei şi Japoniei: 300.000
— Regatul Unit al Marii Britanii: 260.000
— Franţa: 250.000
— Rusia: 13.000.000
— Japonia (contra tuturor adversarilor): 1 750.000
— Germania: 3 250.000

După al doilea război mondial, fiecare pas care i-a apropiat pe americani de adevăratul învingător terestru al conflictului – şi anume Rusia – n-a făcut decât să dezvăluie fragilitatea militară fundamentală a Statelor Unite. În Coreea, America nu a convins decât pe jumătate, iar în Vietnam nu a convins deloc. Din fericire pentru americani, testul înfruntării directe cu forţa rusă nu s-a petrecut. În ce priveşte războiul din Golf, el a fost câştigat împotriva unui mit, fiindcă armata irakiană era doar instrumentul militar al unei ţări subdezvoltate, cu douăzeci de milioane de locuitori.

Apariţia recentă a conceptului de război fără morţi, cel puţin în rândurile americanilor, nu-i decât culmea unei preferinţe originare, structurale, pentru confruntarea asimetrică. Un astfel de concept cristalizează agravant tradiţionala incapacitate terestră a armatei americane.

Ce vreau să spun nu e nicidecum o acuzaţie la adresa Statelor Unite, cum că nu sunt capabile să se lupte precum ceilalţi, adică nu-şi trimit în chip stupid oamenii la moarte! Cea mai veche şi mai sănătoasă logică utilitaristă îţi spune că-n război trebuie să ai pierderi minime şi să-i cauzezei pierderi maxime adversarului. Altceva vreau să subliniez, şi anume că absenţa unei tradiţii americane în lupta la sol interzice ideea de ocupare a terenului şi constituirea unei puteri imperiale în sensul concret al cuvântului.

Astăzi, armata rusă nu mai este decât o mică fracţiune din colosul care a fost cândva. Însă în Caucaz Rusia tocmai arată că poate conta pe sprijin electoral şi de sânge. O atare dovadă de forţă umană reprezintă prin ea însăşi o resursă militară, o resursă de tip psihologic şi social pe care America e pe cale să şi-o piardă cu totul, odată cu etalarea formulei „război fără morţi”.

Geografia „imperiului”.

În 1998, la opt ani de la prăbuşirea sistemului sovietic şi în preajma declanşării „luptei împotriva terorismului”, distribuirea

forţelor americane în lume rămânea încă puternic tributară războiului rece şi confruntărilor tradiţionale. În afara graniţelor Statelor Unite activau 60 053 de oameni în Germania, 41257 în Japonia, 35 663 în Coreea, 11677 în Italia, 11379 în Regatul Unit, 3 575 în Spania, 2 864 în Turcia, 1679 în Belgia, 1066 în Portugalia, 703 în Ţările de Jos, 498 în Grecia (U.S. Census Bureau, Statistical Abstract of the United States: 2000, tabelul 580). Această răspândire a bazelor şi efectivelor ne dă o imagine obiectivă asupra „imperiului”, în măsura, desigur, în care el există. Cele două posesiuni fundamentale ale Statelor Unite, adevărata lor priză la Lumea Veche, după cum o spune clar Brzezinski, o reprezintă cele două protectorate – european şi extrem-oriental – fără de care nu ar exista nicio putere americană mondială.

Acestea două – în special Japonia şi Germania – fac locaţia pentru 85% din personalul militar american. Alături de acestea, noile baze din Sud-Estul european – Ungaria, Croaţia, Bosnia şi Macedonia – nu numărau în 1998 decât 13 774 de oameni, iar nucleul din Orientul Mijlociu, cu Egiptul, Arabia Saudită, Kuweitul şi Bahreinul – numai 9 956, respectiv 12 280, dacă-i adăugăm şi nucleul turc, plurifuncţional, direcţionat simultan către Rusia şi Orientul Mijlociu. Dar, în esenţă, soldaţii imperiului supraveghează cu precădere marginile vechiului spaţiu comunist, încercuind în fapt Rusia şi China. Cei 12.000 de oameni din Afghanistan şi cei 1.500 din Uzbekistan mai degrabă au completat, decât au alterat această dispunere geografică fundamentală.

O repliere avortată

O atare constatare nu implică denunţarea unei voinţe stabile şi persistente de agresiune americană. Ba chiar e posibil să avansăm argumente contrare: de-a lungul deceniului care a urmat prăbuşirii imperiului sovietic, Statele Unite au jucat cu loialitate jocul de-fensiv, al dezarmării. În 1990, bugetul militar american era de 385 miliarde dolari, în 1998 de 280 miliarde, ceea ce înseamnă o reducere de 28%. Între 1990 şi 2000, personalul activ din armata americană avea să scadă de la 2 la 1, 4 milioane de oameni, adică o scădere cu 32%

În zece ani1. Indiferent de natura reală a PNB-ului american, partea consacrată cheltuielilor militare a scăzut de la 5, 2% în 1990

la 3% în 1999. Nu prea se poate spune că o atare reducere ar putea fi interpretată ca fiind semnul unei voinţe imperiale. A proclama de dimineaţă şi până seara că Statele Unite urmăresc dominaţia mondială este ceva eminamente absurd. Scăderea cheltuielilor militare americane nu s-a oprit decât către 1996 – 1998, iar bugetul nu avea să înregistreze creşteri în domeniu decât prin 1998.

Se pot identifica, aşadar, două faze ce marchează strategia americană pe la mijlocul anilor '90. O dată mai mult, deceniul 1990 – 2000 e departe de-a fi unul omogen.

— În domeniul militar, intervalul 1990 – 1995 este unul al retragerii „imperiale". El corespunde extinderii protecţionismului ca dezbatere şi eventualităţii unei opţiuni national-democratice în domeniile economic şi social. După prăbuşirea comunismului, Statele Unite se redefinesc drept o mare naţiune, liderul ţărilor liberal-democrate, dar supuse aceloraşi principii şi aceloraşi pericole. O astfel de opţiune ar fi trebuit să includă revenirea la o independenţă economică „relativă", ceea ce ar fi implicat nu autarhia sau chiar reducerea schimburilor economice cu străinătatea, ci echilibrul cheltuielilor externe, adică simptomul eco-n ornic al egalităţii între naţiuni.

Note:

1 Pentru o bună analiză a realităţii cheltuielilor şi a puterii militare americane, vezi M.E. O'Hanlon, Defense Policy Choices for the Bush Administration 2001 – 2005, Brookings Institution Press, 2001.

— Această tendinţă s-a inversat în câteva etape. Mai bine zis: a eşuat pas cu pas. Între 1997 şi 1999 deficitul comercial explodează. Între 1999 şi 2001 America intră din plin în remilitarizare.

Tabelul 6. Personalul militar american din străinătate în 1998
Ţări în care se găsesc mai mult de 200 persoane

Germania

Japonia

Coreea

Italia

Regatul Unit

B osnia-Herţegovina

Egipt

Panamá
Ungaria
Spania
Turcia
Islanda
Arabia Saudită
Belgia
Kuweit
Cuba (Guantánamo)
Portugalia
Croaţia
Bahrein
Diego García
Ţările de Jos
Macedonia
Grecia
Honduras
Australia
Haiti
TOTAL Terestru îmbarcate
Sursa: Statistical Abstract of the United States: 2000, p. 368.

60 05
3
41 25
7
35 66
3
11 67
7
11 37
9
8 17
0
5 84
6
5 40
0

4 22
0
3 57
5
2 86
4
1 96
0
1 72
2
1 67
9
1 64
0
1 52
7
1 06
6
86
6
74
8
70
5
70
3
51
8
49
8
42
7
33
3
23
9
25 87

9 1

21 95

8 7

40 91

4

Există un raport necesar între creşterea dependenţei economice şi cea a aparatului militar. Redezvoltarea forţelor armate derivă din conştientizarea vulnerabilităţii economice tot mai grave a Statelor Unite.

Creşterea cu 15% a cheltuielilor militare a fost anunţată de George W. Bush încă înainte de atentatele de la 11 septembrie. Către 1999, puterea de la Washington a devenit conştientă de reala insuficienţă a potenţialului său militar în ipoteza unei economii de tip imperial, mai precis: a unei economii dependente. Problemele pe care le are de înfruntat o economie care trăieşte din bogăţii exterioare sunt cu totul altele decât cele ale unei puteri caracterizate prin echilibrul intern-extern.

În orice caz, e greu să spui că această captare din exterior a bogăţiei este ceva similar unui tribut imperial în sensul tradiţional al termenului, adică nişte avantaje obţinute prin violenţă sau prin constrângere militară. Numai cheltuielile pe care le fac Germania şi Japonia cu cazarea şi alimentarea trupelor americane pot fi considerate ca un fel de tribut în sens clasic. Dar maniera în care America a ajuns să consume fără o producţie în contrapartidă este una plină de mister şi de primejdie.

Spontaneitatea unui tribut straniu

America importă şi consumă. Ca să-şi plătească importurile, ea prelevează procente monetare din lumea întreagă, dar într-o manieră asbolut originală, nemaivăzută vreodată în istoria imperiilor. Atena percepea phoros-ul, contribuţia anuală a cetăţilor aliate, la început o contribuţie voluntară, apoi achitată cu forţa. În primă instanţă, Roma a jefuit tezaurele lumii mediteraneene, după care a extorcat – în natură sau utilizând banii din impozite – grânele Siciliei şi ale Egiptului, încasarea prin violenţă a tributului era consubstanţială Romei, până acolo încât Cezar admitea că nu cucereşte Germania fiindcă, prin agricultura ei itinerantă şi instabilă,

Germania nu era în stare să hrănească legiunile romane.

Statele Unite nu extrag prin forţă decât o mică fracţiune din bunurile şi sumele care le sunt necesare. Există, cum am văzut, taxele pentru cazarea şi alimentarea trupelor americane de pe teritoriile Germaniei şi Japoniei. A mai fost cazul, în timpul războiului din Golf, al contribuţiilor directe vărsate de statele aliate, care, spre deosebire de Marea Britanie şi de Franţa, nu au participat direct la operaţiunile militare. Acolo ne aflam foarte aproape de acel phoros atenian. Şi mai există, desigur, exporturile de arme, nişte exporturi cât se poate de reale şi a căror vânzare aduce bani, dar a căror valoare nu este definită – ne spune economia liberală – prin preferinţele consumatorilor individuali. Raporturile de forţă dintre state permit astfel de vânzări, care câteodată relevă o poziţie americană de constrângere, fapt demonstrat relativ recent (şi pe propria cheltuială) de reprezentanţii lui Dassault în Coreea.

Resursele monetare aduse de aceste vânzări de arme Statelor Unite echivalează cu un tribut obţinut pe căi politice şi militare. Însă volumul lor e departe de a ne explica nivelul actual de consum al americanilor. Antiamericanismul clasic evocă pe bună dreptate rolul copleşitor al Statelor Unite în exportul de armament: 32 miliarde de dolari în 1997, 58% din vânzările mondiale în străinătate, ca să dăm numai două cifre. O proporţie fenomenală pe plan militar. Dar dacă acest volum mai avea încă un sens pe plan economic la data aceea, dat fiind că deficitul comercial nu atinsese încă 180 miliarde dolari, el nu mai reprezenta mare lucru faţă de cele 450 miliarde ale anului 2000.

Un element important al tributului tradiţional este şi controlul anumitor zone de producţie petrolieră. Poziţia dominantă în domeniu a companiilor multinaţionale americane (poziţie deopotrivă politică şi economică) permite stoarcerea unei rente planetare, dar al cărei nivel nu mai este suficient astăzi pentru finanţarea tuturor bunurilor importate de americani. Totuşi, poziţia dominantă a petrolului în interiorul sferei prelevărilor politice contribuie la explicarea adevăratei obsesii pe care o reprezintă petrolul în politica externă americană.

Rămâne, deci, că marea parte a tributului perceput de Statele Unite provine nu din constrângeri politice sau militare, ci pe căi

liberale şi spontane. Toate achiziţiile americane de bunuri din lumea întreagă sunt plătite. Agenţii economici americani îşi procură de pe o piaţă monetară mai liberă ca niciodată toate devizele care le permit achiziţionarea de bunuri. Ei schimbă totul în dolari, magica monedă a cărei valoare n-a scăzut în faza deficitului comercial, cel puţin până în aprilie 2002. Comportament financiar absolut miraculos, din care unii economişti au înţeles că rolul economic mondial al Statelor Unite nu este acela de a produce bunuri – ca toate celelalte state –, ci monedă.

Doctrina O'Neill în lumea teoriilor economice, cererea de devize necesare cumpărării de bunuri din lume trebuia să antreneze o scădere a dolarului, o monedă puţin solicitată pentru procurarea de bunuri americane, bunuri tot mai puţin competitive la nivel planetar. Astfel de mişcări au fost observate în trecutul relativ recent, prin anii '70 mai ales, anii deficitului comercial. Contrar aşteptărilor unor paleogolişti francezi, rolul de monedă de rezervă al dolarului nu le conferă Statelor Unite garanţia unei puteri de cumpărare independent de performanţele propriei economii exportatoare.

Fapt este că, un sfert de secol mai târziu, la începutul celui de-al treilea mileniu, în ciuda unui deficit comercial niciodată atins în istorie, în absenţa unui indice de creştere ridicat şi în ciuda unei inflaţii relativ mai mari decât cea din Europa şi Japonia, dolarul rămâne puternic. Asta fiindcă banii lumii fug spre America. Pretutindeni, firme, fabrici, bănci, investitori instituţionali, particulari, toată lumea s-a apucat să cumpere dolari, menţinând nivelul de paritate al dolarului la înălţime. Dolari care nu servesc la cumpărarea de bunuri de consum, ci pentru a investi în Statele Unite – investiţii directe ori achiziţionare de valori: bonuri de tezaur, obligaţiuni, acţiuni.

Mişcarea capitalului financiar asigură echilibrul balanţei de plăţi americane: an de an, dacă vom simplifica la maximum mecanismul observat, mişcarea de capital către centrul spaţiului american permite achiziţionarea de bunuri venite din tot restul lumii. Dacă ţinem cont de faptul că majoritatea bunurilor cumpărate din afară sunt destinate consumului – corespunzând unei cereri infinit reînnoite pe termen scurt, în vreme ce capitalul financiar

investit în Statele Unite ar fi trebuit să corespundă majoritar investiţiilor pe termen mediu şi lung –, trebuie să admitem că există aici un paradox, ca să nu zicem o instabilitate structurală, a mecanismului.

În urma repetatelor declaraţii ale secretarului Trezoreriei americane, The Economist din Londra a botezat (în glumă, dar nu fără nelinişte) „doctrina O'Neill" acea afirmaţie potrivit căreia, într-o lume fără frontiere ca a noastră, echilibrul balanţei externe nu mai are nicio importanţă1. Felix Rohatyn, fost ambasador al Statelor Unite la Paris, a exprimat cel mai elocvent teama responsabililor americani atunci când, speriat de efectele scandalului Enron asupra investitorilor străini, a reamintit că America are nevoie de un miliard de dolari zilnic numai petftrw a-şi acoperi deficitul comercial1.

Şi Bureau of Economic Analysis american are, an de an, bătăi de cap în privinţa acoperirii de fluxuri financiare din exterior. Câtă vreme există monedele naţionale, echilibrul poate şi trebuie asigurat, într-o formă sau alta. Retorica rasurantă a lui O'Neill – rolul sau e de a linişti piaţa, drept pentru care povesteşte indiferent ce – nu şi-ar găsi sensul decât într-o lume imperiala deplină, dacă dolarul ar avea un curs forţat şi o putere eliberatoare pe tot cuprinsul planetei, situaţie a cărei condiţie elementară nu ar fi alta decât constrângerea militară şi autoritatea etatică absolută Pe scurt: un monopol weberian al violenţei legitime monopol exercitat de Statele Unite la nivel planetar Or, armata americană nu a reuşit să-l captureze pe mouahul Omar şi nici pe Ben Laden, drept pentru care pare incapabilă de-o atare, covârşitoare, misiune.

Note:

Interviu apărut în Les Echos, 11 aprilie 2002.

Regulnle tradiţionale rămân valabile: dacă americanii vor consuma prea mult, iar fluxul financiar se încetineşte, dolarul se va prăbuşi. Dar poate că sunt eu victimat unei concepţii total învechite asupra ideii de constr ăingere politico-militară. În actualul stadiu al cap. taKismului globalizant, fluxul financiar ar putea deveni clementul stabil al unei economii imperiale de tipnoa-Este şi aceasta o ipoteză de avut în vedere.

Superputerea care trăieşte de pe-o zi pe alta

Interpretarea dominantă, produsă de economiştii care n-au chef de necazuri (fie că aparţin universităţilor establishment-ului american, fie că lucrează pentru instituţii care primesc fonduri americane) afirmă că banii investiţi în Statele Unite vin din convingerea că economia americană este cea mai dinamică, ea acceptând cel mai bine toate riscurile şi fiind cea mai profitabilă, în sensul cel mai strict al cuvântului. De ce nu? Faptul că Statele Unite nu sunt productive în sensul „fizic" – tehnologic şi industrial – al cuvântului, asta nu implică în chip necesar că economia americană ar avea o slabă rentabilitate financiară. Nu e deloc o prolemă de principiu să concepi că, la un moment dat, într-o economie pot coexista profitabilitatea ridicată a întreprinderilor şi supradezvoltarea sectoarelor inutile. Activitatea financiară îşi poate fi sieşi suficientă şi poate scoate profit din alte operaţiuni decât sfera producţiei reale. Or, am văzut, în economia americană partea financiară depăşeşte partea industrială. Se poate merge şi mai departe: un indice de profit ridicat în activităţile cu potenţial tehnologic şi industrial slab poate conduce economia către neproductivitate. Activităţile de la Enron erau, din acest punct de vedere, de-a dreptul arhetipale: profitul ieşea dintr-o operaţiune intermediară, indirect productivă, teoria economică asigurându-ne că respectiva activitate „optimiza" reciproca ajustare dintre producţie şi consum. Cum se zicea înainte de era virtualului, dovada existenţei unei plăcinte rezidă în faptul că a fost mâncată. În cazul Enron era totuşi clar că nu-i nimic de mâncat, nimic real, în tot cazul. Numai că fenomenul Enron a existat şi a contribuit, câţiva ani buni, la ghidarea economiei reale către subproducţie, în contextul unei tendinţe către deficit energetic.

A spune că banii curg spre Statele Unite din pricina încrederii investitorilor în rentabilitatea sistemului american înseamnă a te supune vulgatei superioare a timpului nostru, cea care ne asigură că un indice de profit ridicat, implicând un nivel de risc la fel de ridicat, reprezintă visul bogaţilor. O atare motivare – pofta de profit şi gustul pentru risc – ar conduce către predominanţa structurală a cumpărării de acţiuni şi a investiţiilor străine directe în Statele Unite. Or, nu este cazul. Nu toate fluxurile monetare dirijate către Statele Unite se integrează în viziunea dinamică şi aventuroasă a

noilor frontiere planetare din „noua economie” a Internetului şi a „autostrăzilor informaţiei”. Siguranţa afacerii primează, după cum vom vedea, asupra rentabilităţii.

Faptul cel mai ciudat pentru cel interesat de echilibrul balanţei de plăţi americane este variabilitatea poziţiilor relative deţinute de cumpărarea de bonuri de tezuar, obligaţiuni, acţiuni şi investiţii directe în finanţarea deficitului american1. Astfel de mişcări violente nu se pot explica prin variaţiile dobânzilor, care nu au nici acelaşi ritm, şi nici aceeaşi amplitudine. Cumpărarea de bonuri de tezaur şi obligaţiuni private nu

Note:

1 Bureau of Economic Analysis, U.S. International Transactions Account Data… scapă, fireşte, imperativului rentabilităţii, însă dezvăluie totodată o preferinţă pentru siguranţa indicilor ficşi, garantaţi de un sistem economic, politic, bancar şi monetar sigur. Or, aceste achiziţii de siguranţă au fost şi sunt foarte importante pentru finanţarea curentă a Statelor Unite.

Să lăsăm de-o parte analiza rolului important, instabil şi misterios pe care-l deţin diversele datorii bancare şi nonbancare, şi să ne concentrăm asupra aspectelor clasice şi rasurante ale mişcărilor capitalului financiar. Să ne concentrăm pe anii ’90, deceniul decisiv de-a lungul căruia lumea avea să digere în linişte prăbuşirea comunismului, trăind triumful globalizării financiare. Creşterea fluxurilor de capital către Statele Unite a fost extrem de vizibilă: de la 88 miliarde de dolari în 1990, la 865 miliarde în 2001. Cifrele, bineînţeles, nu conţin şi mişcarea inversă – de aproape două ori mai mică – a ieşirii de capital din America, în 2000 a fost nevoie de o balanţă pozitivă, de 485 miliarde dolari, pentru a compensa deficitul balanţei de bunuri şi servicii. Dar dincolo de masa crescândă a capitalului financiar imigrat, ceea ce frapează în aceşti zece ani este, mai întâi, variaţia tipului de influx: în 1990 domină investiţia directă, crearea sau mai ales cumpărarea de întreprinderi de către străini (55% din aportul valutar); în 1991, achiziţionarea de acţiuni şi de obligaţiuni (45%); în 1991, 1992, 1995, 1996 şi 1997 predomină cumpărarea de bonuri de tezaur, servind la acoperirea deficitului bugetar american; între 1997 şi 2001 a crescut cumpărarea de obligaţiuni private, trecând de la 28% din total la

58%. Am putea crede că ne aflăm în faţa unei apoteoze a capitalului liberal, deopotrivă eficace şi abil speculant de bursă. Numai că, dacă vom descompune (aşa cum este posibil pentru 2000 – 2001) poziţia „achiziţionări de valori private” în acţiuni cu rentabilitate variabilă şi obligaţiuni cu procent imediat, vom descoperi că imaginea eroică a căutării profitului maxim prin riscuri maxime – cumpărarea de acţiuni – nu acoperă esenţa fenomenului.

Tabelul 7.

Cumpărarea de titluri şi investiţii străine directe în Statele Unite

	Total milioane dolari	Bo nuri de tezaur *	Acţ iuni/ obl igaţiun *	Inv estiţii dir ecte *	Da torii — 1-*” CI Lvy i. H. *
19 90	88 861	— 3	2	55	46
19 91	78 020	24	45	30	1
19 92	116 786	32	26	17	26
19 93	191 387	13	42	27	19
19 94	243 006	14	23	19	43
19 95	343 504	29	28	17	26
19 96	441 952	35	29	20	16
19 97	715 472	20	28	15	37
19 98	507 790	10	43	35	12
19 99	747 786	— 3	46	40	16
20	985 470	—	49	29	27

00 20 01	865 584	5 2	58	18	22

Sursa: http://www.bea.doc.gov/bea/internaţional

Atingând apogeul în 2000, cumpărarea de acţiuni americane de către străini a reprezentat 192, 7 miliarde de dolari. La aceeaşi dată, cumpărarea de obligaţiuni atingea cifra de 292, 9 miliarde de dolari. Dacă vom echivala aceste sume de tranzacţie în procent pentru sumele prelevate din toată lumea de Statele Unite vom obţine 19% pentru acţiuni şi 30% pentru obligaţiuni, în 2001, anul recesiunii şi al spaimei de terorism, volumul reprezentat de acţiuni a scăzut la 15% din total, însă am asistat la o apoteoză a cumpărării de obligaţiuni, care a constituit 43%.

Rezultatul acestei analize de capital este unul… capital, iertat fie-ne jocul de cuvinte. Cum bine spunea Keynes, omul care umblă să-şi plaseze banii are două nelinişti: îi e teamă să nu-i piardă şi-i e teamă ca nu cumva să nu câştige maximul posibil. El caută simultan siguranţa şi profitul. Contrar celor sugerate de neoliberalismul modern, adevărata istorie a finanţelor actuale evocă predominarea imperativului siguranţei în alegerea Statele Unite ca loc de plasament. Iată ce ne îndepărtează de saga capitalismului liberal, dar ne apropie de o concepţie politică, imperială, a globalizării economice şi financiare, de vreme ce Statele Unite reprezintă inima, centrul politic al sistemului economic, făcând până nu demult figură de cel mai sigur loc din lume pentru plasarea banilor. Recenta stare de insecuritate rezultă din fraudele contabile americane şi nicidecum din atentatele de la 11 septembrie.

O problemă rămâne totuşi nerezolvată: toată lumea preferă să-şi plaseze banii în America, fie. Dar de ce dispune planeta de o aşa de mare cantitate de bani? Analizarea efectelor financiare ale globalizării economice în fiecare dintre societăţile naţionale ne va permite să sesizăm existenţa unui mecanism foarte simplu în fond.

Un stat pentru cei bogaţi

Chiar dacă admitem că (aşa cum cred şi eu) capitalismul este unica organizare economică rezonabilă, trebuie să acceptăm că sistemul – lăsat de capul lui – va fi iute devastat de unele disfuncţii fundamentale, inclusiv pentru cei bogaţi. Vom încerca să atingem în

cele ce urmează o imparţialitate reală. Să lăsăm la o parte masa muncitoare cu salariile mereu micşorate, să lăsăm şi interesul general călcat în picioare de tendinţa către deficit a cererii globale. Să adoptăm, pentru o dată, punctul de vedere al celor privilegiaţi, să luptăm cu miopia noastră şi să ne îngrijorăm de soarta lor, adică de soarta profiturilor lor.

Creşterea dobânzilor duce la creşterea veniturilor claselor superioare, însă aceste venituri umflate nu constituie în niciun fel o realitate fizică. Masa profiturilor este un agregat financiar abstract, o îngrămădire de semne monetare pe care posesorii nu le pot, evident, utiliza doar pentru consumul propriu. Ei îşi pot înmulţi cheltuielile cu personalul, redistribuind în josul societăţii, prin cumpărarea de servicii, o parte din venitul acaparat. Mecanismul este deja foarte important în Statele Unite, acolo unde dezvoltarea sferei serviciilor nu reprezintă un simplu sector terţiar, ci o întoarcere la vechea mentalitate de nabab a societăţilor aristocratice de altă dată. Deţinători de bogăţii, nobilii din vechime hrăneau o grămadă de servitori, funcţionari, cavaleri şi artişti. Noua plutocraţie se înconjoară de avocaţi, contabili, bodyguarzi, şoferi etc.

Cei mai buni analişti ai mecanismului de redistribuire rămân, fără nicio îndoială, primii economişti englezi, precum Smith, cei care încă aveau sub ochi, la finele veacului al XVIII-lea, sistemul de redistribuire de sus în jos prin utilizarea masivă a servitorilor. „Un om se îmbogăţeşte angajând o mulţime de muncitori şi sărăceşte întreţinând o cohortă de servitoraşi.”:

Însă masa financiară dedusă astăzi este una prea mare. Am văzut mai înainte ce procent din venitul naţional american este acaparat de 20% din cei mai bogaţi, sau chiar numai de primii 5% dintre aceştia. Cu mutaţiile de rigoare, acest fenomen caracterizează toate ţările economiei globalizate. Ce să faci cu veniturile inutilizate, cum să le conservi? Sau, ca să trecem de la anxietatea la speranţa celui bogat: cum să fructifici ceea ce deja ai adunat, cum să faci să crească de la sine?

Plasamentul financiar este o necesitate: mai mult, existenţa unei instanţe securizate pentru cristalizarea profiturilor este pentru capitalism o necesitate ontologică. Există, pe de o parte, statul, care împrumută şi al cărui rol a fost perfect intuit de Marx: renta publică

a fost încă din capul locului, pentru burghezie, un instrument de siguranţă financiară. Există, apoi, Bursa, unde se varsă banul din profituri. În contextul capitalismului mondial, revenit în numai câţiva ani la starea de sălbăticie, ţara lider a financializării, statul central al noului sistem economic, avea un soi de

Note:

1 The Wealth of Nations, ediţia Penguin, 1979, p. 430. În sensul economic în care o înţelegea Smith, noţiunea de „servitor" conţinea, fără nicio îndoială, o bună parte din specificul noii economii a sferei serviciilor din America.

avantaj comparativ iniţial pentru a absorbi – întru conservare şi securizare – un profit mondial multiplu. America avea, aşadar, toate atuurile: o ideologie adaptată, cel mai puternic aparat militar, cea mai tare capitalizare bursieră iniţială. Cu excepţia Japoniei, capitalizările bursiere ale celorlalte ţări occidentale păreau minuscule, pe la 1990, faţă de cele ale Statelor Unite. Iar Japonia, ţară al cărei sistem economic rămâne de tip naţional, protecţionist, şi a cărei limbă rămâne pentru întreaga lume un simbol al opacităţii, evident că nu putea fi un rival serios.

Lider monetar şi militar, Statele Unite ofereau la început condiţiile unei siguranţe maxime. Wall Street, de unde indicatorii bursieri conduc întreaga planetă (ieri pe culmi, azi în abisuri), reprezenta vârful mecanismului: 3 059 miliarde capitalizare în Statele Unite în 1990; 13 451 miliarde în 1998. Numai că toate acestea nu prea au nimic de-a face cu eficienţa economică şi cu productivitatea în sensul fizic, concret, al cuvântului, chiar dacă imaginea „noilor tehnologii" este un element aproape mitic al procesului.

Tabelul 8. Capitalizări bursiere (în miliarde dolari)

	1990	1998	Creştere
Statele Unite	3 059	13 451	340 %
Japonia	2 918	2 496	—15%
Regatul Unit	849	2 374	180 %

Germania	355	1094	208 %
Franța	314	992	216 %
Canada	242	543	124 %
Italia	149	570	283 %

Sursa: Statistical Abstract of the United States: 2000, tabelul 1401.

Creşterea capitalizării bursiere, absolut disproporţionată faţă de creşterea în termeni reali a economiei americane, nu este, de fapt, decât un soi de inflaţie a superbogaţilor. Extragerea de profit umflat din venituri investibile la bursă, dată fiind relativa raritate a „bunurilor” de cumpărat (acţiunile), produce o creştere a valorii lor nominale.

Volatilizare

Exploatarea claselor producătoare din lumea dezvoltată şi supraexploatarea ţărilor în curs de dezvoltare n-ar pune chiar nişte probleme insurmontabile echilibrului acestei societăţi globalizate dacă vârfurile claselor conducătoare din întreaga lume (şi în special din protectoratele european şi japonez) şi-ar regăsi la rându-le câştigul. Tot mai accentuata vulnerabilitate a hegemoniei americane decurge, în parte, din faptul că acest mecanism regularizator a devenit o primejdie pentru clasele privilegiate de la periferia imperiului, fie că este vorba de bogaţii europeni, de japonezi sau de noua burghezie din ţările în curs de dezvoltare. Acum ar fi timpul să ne ocupăm de destinul mondial al profitului, ceea ce ne conduce de la denunţarea modului de extragere la modul său de… evaporare.

Dacă vom accepta să ieşim pentru o clipă din limbajul modelului general şi abstract al unor termeni precum capitalism, profit, dobânzi, bogaţi, bursă etc. Şi vom reimplanta toate aceste noţiuni în solul concret al lumii, vom spune, simplu, că o parte importantă din profiturile lumii curg către sistemul bursier american. Nu am pretenţia să reconstitui de unul singur totalitatea mecanismelor prin care aceste profituri venite din toată lumea se

redistribuie în Statele Unite. Prea sunt mulţi magicienii financiari şi ideologici care fac din sistem un joc de oglinzi deformatoare: de la utilizarea unei armate de funcţionari, de avocaţi şi contabili de toate calibrele, până la posesorii de capital prin îndatorarea familiilor cu venituri medii şi până la epurările succesive de pe Wall Street, fără a uita de succesivele scăderi ale dobânzilor, economie speculativă cu distribuire ca şi gratuită de monedă. Dar dacă admitem ca economia americană este, la modul concret, slab productivă, după cum o demonstrează importul masiv şi în continuă creştere al bunurilor de consum, va trebui să considerăm capitalizarea bursieră ca o masă fictiva, iar banul care tot curge în Statele Unite – ca un miracol, literalmente.

Pe căi misterioase, mişcarea banilor produşi de privilegiaţii de la periferia imperiului către băncile americane se transformă pentru americani în semne monetare servind consumul curent de bunuri cumpărate din toată lumea. Într-un fel sau altul, aşadar, investirea de capital se evaporă. Ştiinţa economică ar fi trebuit să speculeze, să analizeze şi să prevadă: căderea indicatorilor bursieri, dispariţia lui Enron, implozia cabinetului de audit Andersen, toate acestea sunt piste pentru ipoteze generoase. Pentru băncile europene sau japoneze, fiecare faliment din Statele Unite se traduce prin evaporarea unor conturi şi active. Iar noi, francezii, ştim bine din propria experienţă că – de la scandalul lui Credit Lyonnais la megalomania americanofilă a lui Jean-Marie Messier – o investiţie masivă de capital în Statele Unite e ca anunţul unei catastrofe iminente. Încă nu ştim exact cum, cât, când şi în ce ritm vor fi jumuliţi investitorii japonezi şi europeni, dar ştim cu siguranţă că jumulirea se va produce la un moment dat. Cea mai plauzibilă variantă ar fi cea a unei teribile şi nemaivăzute panici bursiere, urmată de o gravă cădere a dolarului, al cărei efect posibil ar putea fi stoparea statutului economic „imperial" al Statelor Unite. Nu ştim încă dacă scăderea dolarului începută în aprilie 2002, ca urmare a afacerii Enron-Andersen, nu este decât un accident pasager al sistemului sau începutul decăderii sale. Nimic din ce se întâmplă n-a fost deliberat: implozia mecanismului va fi la fel de surprinzătoare ca şi înflorirea sa.

În măsura în care veniturile celor săraci, ale clasei de mijloc şi

ale privilegiaţilor au crescut în Statele Unite din 1995 în 2000 cam în acelaşi ritm, un moralist ar putea privi cu amabilitate realitatea, gândindu-se că şi plebea, americanul de rând, s-a înfruptat din veniturile financiare de pretutindeni, din Europa mai ales. Ar fi un soi de revenire fundamentalistă la Jesse James: fură de la bogaţi ca să dai la săraci – la săracii

Note:

1 Faimosul haiduc al Vestului american, care, în anii 1860 – 1880, împreună cu fratele său şi cu banda lor, ataca trenurile şi devaliza băncile.

tăi, nu ai lor! Un astfel de mecanism nu ne aduce aminte, o dată mai mult, de imperiala Romă?

Numai că America nu are puterea militară a Romei. Puterea sa nu se poate dispensa de acordul diriguitorilor periferiei. Dincolo de tributul „cuvenit” şi de un anumit nivel de nesiguranţă financiară, adeziunea la imperiu nu poate fi pentru aceştia din urmă o opţiune rezonabilă.

Servitudinea noastră voluntară nu se poate menţine decât dacă Statele Unite ne tratează într-o manieră echitabilă. Mai mult chiar: dacă nu ne vor considera din ce în ce mai clar că pe nişte membri ai societăţii centrale dominante. Acesta este principiul central al oricărei dinamici imperiale. Prin universalismul lor, prin vorbe şi fapte, prin comportamentul lor economic, ei trebuie să ne convingă că „şi noi suntem americani”, însă, departe de-a fi din ce în ce mai americani, noi suntem, dimpotrivă, trataţi ca nişte slugi de categoria a doua – asta fiindcă reculul universalismului este, din păcate pentru toată lumea, principala tendinţă ideologică a Americii la ora de faţă.

Capitolul 5

RECULUL UNIVERSALISMULUI

Una dintre forţele esenţiale ale imperiilor, deopotrivă principiu al dinamismului şi stabilităţii, este universalismul lor, capacitatea de tratare egalitară a oamenilor şi popoarelor. O astfel de atitudine permite extinderea continuă a sistemului de putere prin permanenta integrare de noi popoare şi indivizi în nucleul central. Baza etnică iniţială se extinde continuu. Grupul uman originar cu care se identifică sistemul se lărgeşte fără încetare, el autorizându-i pe noii dominaţi să se redefinească drept dominanţi. Cu timpul, în

mintea populaţiilor supuse violenţa iniţială a cuceritorilor se transformă în generozitate.

Am văzut că succesul Romei şi eşecul Atenei au depins mai puţin de aptitudinile militare ale fiecăreia şi mai mult de extinderea progresivă a dreptului de cetăţenie romană faţă de restrângerea tot mai marcată a acestui drept la Atena. Poporul atenian a rămas un grup etnic cu legături de sânge: ba încă din 451 î.Hr. era nevoie ca ambii părinţi să fie cetăţeni pentru a-i putea aparţine. Dimpotrivă, romanii, care nu aveau nicio prejudecată de ordin etnic, s-au extins până la a include, succesiv, toată populaţia din Latium, pe cea a Italiei, apoi a întregului bazin mediteranean. În 212 d.Hr., Caracalla a acordat prin edict drept de cetate tuturor locuitorilor liberi ai imperiului. Până la urmă, provinciile au fost cele care au dat Romei majoritatea imperatorilor săi.

Se pot da şi alte exemple de cetăţi devenite sisteme universaliste, capabile să-şi extindă potenţialul militar prin tratamentul egalitar al popoarelor şi indivizilor: China, care este şi astăzi cea mai mare masă umană reunită vreodată sub aceeaşi putere statală; primul imperiu arab, a cărui creştere fulgerătoare se explică deopotrivă prin egalitarismul extrem al islamului, forţa militară a cuceritorilor şi destrămarea statului roman şi a celui al părţilor. În perioada modernă, imperiul sovietic, instabil din pricina fragilităţii economice, s-a bazat multă vreme pe o tratare egală a popoarelor componente, ceea ce pare mai degrabă o trăsătură originară a ruşilor, decât o măsură deliberată a suprastructurii ideologiei comuniste. Însăşi Franţa, care până la declinul demografic a fost un adevărat imperiu la scară europeană, a funcţionat în temeiul unui cod universalist. Printre eşecurile imperiale moderne putem menţiona nazismul, al cărui etnocentrism radical interzicea orice alipire suplimentară la forţa originară a Germaniei.

Examenul comparativ ne sugerează că aptitudinea unui popor cuceritor de a-şi trata în mod egal supuşii nu este rezultanta vreunui factor exterior, ci face parte dintr-un grup de trăsături antropologice originare. Este un apriori cultural. Popoarele a căror structură familială este una egalitară, fraţii fiind trataţi în chip identic – romanii, chinezii, lumea arabă, Rusia, Franţa bazinului parizian – au tendinţa de a-şi percepe toţi semenii ca pe nişte egali. Predispoziţia

integristă rezultă tocmai din acest apriori egalitar. Popoarele a căror structură familială originară nu prevede definirea egală a fraţilor – cum este cazul Atenei antice şi apoi, mult mai net, al Germaniei naziste – nu ajung niciodată să-şi dezvolte o percepţie egalitară faţă de oameni şi popoare. Contactul militar tinde mai degrabă să întărească, la cuceritori, conştiinţa superiorităţii etnice şi conduce la forjarea unei viziuni mai degrabă fragmentare decât omogene asupra umanităţii. La o postură diferenţialistă, nu la una universalistă.

Anglo-saxonii sunt mai greu de situat pe axa polarităţii diferenţialism/universalism. Englezii sunt net diferenţialişti. Ei au reuşit să conserve identitatea galezilor şi a scoţienilor secole de-a rândul. Imperiul britanic, stabilit peste mări graţie unei superiorităţi tehnologice copleşitoare, a avut o viaţă scurtă şi nu a încercat nimic pentru a-şi integra popoarele cucerite. Englezii au făcut din exercitarea indirectă a puterii – indirect rule – o specialitate care nu atingea decât infim cutumele locale. Astfel încât, în cazul lor, decolonizarea a fost ceva relativ benign, o capodoperă de pragmatism nedureros, dat fiind că niciodată n-au avut intenţia de a-i transforma pe indieni, pe africani sau pe malaezieni în britanici standard. Francezii – care au nutrit serios visul de a-i transforma în parizieni get-be-get pe vietnamezi şi pe algerieni – au avut mult mai multe greutăţi în a-şi accepta refluxul imperial. Purtaţi de vântul imperialismului latent, s-au angajat într-o rezistenţă imperială care avea să-i coste destule dezastre militare şi politice.

Nu trebuie, totuşi, să exagerăm în ce priveşte diferenţialismul englez. Dacă avem în vedere mărimea redusă a Angliei, imensitatea imperiului său – fie ea şi una efemeră – dezvăluie o aptitudine netă de tratare a popoarelor cucerite, un soi de egalitarism relativ şi decent. Acele capodopere ale antropologiei sociale britanice care sunt studiile lui Evans-Pritchard despre populaţia Nuer din Sudan şi ale lui Meyer Fortes despre ghanezi – admirabile prin sensibilitate, ca şi prin rigoare – sunt realizate în perioada colonială. Ele combină tradiţionala aptitudine englezească de a descrie diferenţele etnice cu o ascuţită percepţie a universal-umanului mascat de diversitatea structurilor. Individualismul saxon ştie să lase mereu posibilitatea unei sesizări directe a individului, a omului în sine, dincolo de

matriţarea lui antropologică.

Cazul american reprezintă într-o manieră paroxistică ambivalenţa anglo-saxonă în raport cu principiile concurente ale universalismului şi diferenţialismului. În primă instanţă, Statele Unite pot fi descrise ca fiind rezultatul naţional şi de stat al unui universalism radical. La urma urmei, era vorba de o societate născută din fuziunea imigranţilor proveniţi din toate colţurile Europei. Nucleul englez iniţial a dat dovadă de o capacitate absolută de absorbţie a indivizilor din cele mai diverse etnii. Întreruptă în cea de-a doua jumătate a anilor ’20, imigraţia s-a reluat masiv în anii ’60, cuprinzând Asia, America Centrală şi de Sud. Succesul american a fost facilitat de această capacitate de integrare, de lărgire a centrului. Este reuşita imperială a Statelor Unite. Însăşi masa demografică – 285 de milioane în 2001, 346 de milioane prevăzute pentru 2025 – dovedeşte acest lucru.

Dar Statele Unite pot fi descrise şi în termenii diametral opuşi diferenţialismului radical. În istoria lor a existat întotdeauna un celălalt inasimilabil, diferitul, condamnatul la distrugere şi, cel mai ades, la segregaţie. Indianul şi negrul au jucat – şi continuă să joace, alături de hispanic – rolul celui diferit. Sistemul ideologic american combină universalismul cu diferenţialismul. În cazul lor, cele două concepte, opuse aparent, lucrează complementar. La început, celălalt creează nelinişte şi confuzie; el nu poate fi definit nici ca seamăn, nici ca fiinţă diferită. Unii străini sunt percepuţi ca asemănători, ca egali, alţii, dimpotrivă, vor fi consideraţi diferiţi, inferiori. Similitudine şi diferenţă, egalitate şi inferioritate – ele se manifestă împreună ca polaritate. Respingerea indienilor şi a negrilor a permis tratarea de pe poziţii egale a imigranţilor irlandezi, germani, evrei, italieni. Definirea acestor imigranţi ca egali a permis situarea negrilor şi a indienilor la nivel de fiinţe inferioare.

Incertitudinea anglo-saxonă faţă de statutul celuilalt nu este un fapt de modernitate: dimpotrivă, ea provine dintr-un strat antropologic primitiv, din apartenenţa englezilor la un strat istorico-cultural periferic în Lumea Veche, puţin sau rău integraţi în imperiile care s-au succedat peste ei, ceea ce-i face să nu stăpânească prea bine principiile egalităţii şi inegalităţii. Această primitivitate nu planează decât asupra spaţiului familial; ea nu i-a

împiedicat nicidecum pe englezi şi pe americani să se manifeste în istoria recentă ca nişte pionieri ai modernităţii economice.

Cultura engleză se caracterizează, deci, printr-o anume indecizie în definirea valorilor de egalitate şi inegalitate, foarte clare Eurasiei, în general \ Dacă vom reveni la modelul antropologic ce asociază structura antropologică percepţiei ideologice apriori, vom identifica efectiv în familia engleză tradiţională o incertitudine corespunzătoare sferei ideologice: fraţii sunt diferiţi. Nici egali, nici neegali. Regulilor de moştenire inegală (la germani sau japonezi) sau egală (la francezi, ruşi, arabi sau chinezi) le corespunde la englezi libertatea de a-şi testa copiii, părintele alegându-şi copilul pe care-l consideră demn de moştenire. O atare libertate nu conduce, în general, la mari inegalităţi între urmaşi, excepţie făcând, poate, înalta aristocraţie.

Tensiunea dintre universalism şi diferenţialism face raporturile anglo-saxonilor cu celelalte naţii nu doar interesante şi specifice, dar şi nestabile. Popoarele uni-Note:

1 Voi avea ocazia să-mi dezvolt acest punct de vedere într-o carte viitoare, Originea sistemelor familiale, unde voi încerca să demonstrez caracterul relativ arhaic, în sens antropologic, al formei familiale anglo-saxone. Acest arhaism antropologic nu spune absolut nimic despre potenţialităţile de dezvoltare culturală sau economică a regiunilor caracterizate de acest tip familial. Voi avea totodată ocazia să demonstrez că anumite forme familiale bine dezvoltate în sens antropologic – cea arabă, cea chineză – frânează dezvoltarea. Pe scurt: evoluţia familială poate să blocheze dezvoltarea educativă şi economică.

versaliste le definesc apriori, o dată pentru totdeauna, pe celelalte ca asemănătoare lor, o atitudine care le poate face nerăbdătoare atunci când ceilalţi nu confirmă dintru început aşteptările. Potenţialul xenofob al popoarelor universaliste este evident: enervarea francezilor faţă de claustrarea femeilor arabe, dispreţul chinezilor clasici sau al romanilor faţă de popoarele de la periferia imperiului care nu-şi oprimă femeile, negrofobia ruşilor, neobişnuiţi cu negritudinea etc. Dar niciodată sistemul antropologic advers nu este teoretizat şi condamnat. Popoarele sincer diferenţialiste, cel puţin în epocile lor de cucerire – germanii de până

la nazism şi japonezii epocii militariste – ierarhizează constant şi net popoarele în seminţii superioare şi inferioare.

Relaţia cu lumea anglo-saxonă este instabilă. Aceştia au în minte o frontieră antropologică, una care îi desparte de popoarele universaliste şi îi apropie de cele diferenţialiste, însă acea frontieră se poate lesne deplasa. Adică se poate muta mai departe sau se poate apropia de centru. Existăm noi şi ceilalţi, dar printre ceilalţi pot fi unii ca noi şi alţii diferiţi de noi. Iar printre cei diferiţi pot fi unii mai asemănători nouă. Dar printre cei asemănători nouă pot fi unii reclasabili ca diferiţi. Există întotdeauna o limită care separă oamenii de oameni, „there is some place where you must draw the line”. Spaţiul mental al englezilor poate fi redus la minimum, adică la ei înşişi, după cum se poate extinde la întregul imperiu britanic, fiind astăzi în curs de extensie către ansamblul europenilor.

Toată istoria Statelor Unite poate fi citită ca o continuă încercare pe această temă a fluctuaţiilor limitei, permanentă extindere a grupului central până la 1965, urmată de tendinţe de retragere din 1965 până în zilele noastre.

Englezi la început, americanii au învăţat să-i integreze pe europeni, după ce au avut îndelungi ezitări faţă de irlandezi, italieni şi evrei. Categoria „albilor” a permis formalizarea acestei lărgiri parţiale, respingându-i pe indieni, pe negri şi pe asiatici dincolo de bariera mentală dintre asemănător şi diferit. Între 1950 şi 1965, o nouă expansiune: asiaticii şi indienii băştinaşi sunt redefiniţi ca americani deplini, fenomen ce poate fi măsurat prin intrarea acestora pe piaţa matrimonială. Mai ales femeile încetează de-a mai reprezenta un tabu pentru masculii albi, cărora li se permit căsătoriile considerate până atunci o blasfemie. Între 1950 şi 1965 în special, problema negrilor creează tensiuni uriaşe între universalism şi diferenţialism: la nivelul conştiinţei politice, lupta pentru drepturile civice încearcă să-i includă pe negri în spaţiul central; la nivelul inconştient al credinţelor profunde, situaţia rămâne neschimbată, iar segregaţia matrimonială a negreselor se schimbă numai în zonele superficiale.

Tendinţa de expansiune poate fi explicată – într-o manieră optimistă – prin ipoteza unei raţiuni umane în fine apte să recunoască, după atâta vreme, similitudinea cu celălalt. O atare

interpretare sugerează existenţa unei dinamici egalitare autonome, a unei superiorităţi intrinseci pe care o deţine principiul egalităţii asupra principiului inegalităţii. Însă dacă vrem să înţelegem pe deplin ascensiunea – vremelnică, din nefericire – a universalismului în America anilor 1950 – 1965, una cât se poate de autentic imperială, nu putem uita importanţa unui factor explicativ secundar: concurenţa imperiului sovietic. Epoca universalismului american maximal a coincis cu epoca războiului rece!

Rusia a inventat şi a încercat să impună lumii comunismul, fără îndoială cea mai universalistă ideologie de la Revoluţia franceză încoace. Revoluţia franceză oferea principiul libertăţii tuturor oamenilor. Nu mai puţin egalitară, revoluţia rusă a oferit planetei Gulagul. Indiferent de defectele sale, nu i se poate reproşa comunismului că nu a tratat la fel toate popoarele înghiţite. Examinarea funcţionării concrete a imperiului sovietic ne arată că violenţa şi exploatarea tuturor de către stat au apăsat mult mai dur asupra nucleului etnic rus decât asupra periferiei imperiului, democraţiile populare est-europene bucurându-se de un maximum de „libertate".

Universalismul rus este limpede. El a avut o asemenea capacitate de seducţie, încât l-am văzut acţionând şi dincolo de graniţele stabilite de Internaţionala comunistă. Ca şi revoluţionarii francezi, bolşevicii păreau a dispune de o aptitudine naturală în a-i considera pe toţi, de pretutindeni, în acelaşi fel, atitudine care-i făcea nu doar simpatici, dar şi acceptabili în expansiunea lor politică.

În perioada războiului rece, America a avut sarcina să facă faţă acestui potenţial ameninţător. În interior, ca şi în afară. În afară, universalismul s-a exprimat prin dezvoltarea economiei liberale în chip omogen în toate ţările dezvoltate şi prin încurajarea decolonizării în ansamblul sferei occidentale. În interiorul societăţii americane, concurenţa universalismului comunist a făcut necesară lupta împotriva segregaţiei negrilor. Pusă să aleagă între două modele, lumea nu putea opta în favoarea unei Americi în care unii sunt consideraţi suboameni. Asimilarea japonezilor şi a evreilor a fost o reuşită de netăgăduit. În cazul negrilor, integrarea în sistemul politic nu a fost însoţită de emanciparea economică şi de asimilarea perfectă în organismul naţional. S-a dezvoltat o clasă de mijloc a

negrilor, dar ea locuieşte în ghetouri, alături de majoritatea celorlalţi negri, cei săraci.

Perioada cea mai recentă, de după prăbuşirea comunismului rival, a reprezentat un reflux al universalismului american. Ai zice că uşurarea presiunii exercitate de imperiul concurent a readus Statele Unite la vechea dimensiune, cea pentru care universalismul nu se putea nicidecum manifesta maximal. Dispariţia presiunii comuniste a permis sistemului mental american să-şi recapete echilibrul natural, reducând, aşadar, drepturile celorlalte etnii fată de universalismul centrului.

Refluxul universalismului intern: negrul şi hispanicul ca revelatori

Caracterul „multirasial” al societăţii şi al statisticii americane ne permite să urmărim „la intern” slăbirea universalismului american, sesizând, graţie analizei demografice, eşecul integrării negrilor şi posibila emergenţă a unui al treilea grup, al hispanicilor, de fapt latino-americanii de origine indiană, în covârşitoarea lor majoritate mexicani.

Statisticile americane sugerează, totuşi, la o primă abordare o uşoară creştere a numărului de căsătorii mixte ale negrilor americani de sex masculin la sfârşitul secolului al XX-lea: de 2, 3% la cei de peste 55 de ani şi de 11% la cei între 15 şi 24 de ani. Dar la negrese creşterea este insignifiantă, ceea ce sugerează persistenţa tabuului rasial fundamental: femeile din grupul dominat nu pot fi luate de soţie de bărbaţii din grupul dominant. Căsătoria negru-alb este uşor mai frecventă între categoriile cu educaţie superioară. În ce-i priveşte pe asiatici, creşterea este, însă, mult mai importantă, de la 8, 7% la 30, 1% mariaje mixte pentru aceleaşi grupe de vârstă. Iar la tinerele evreice americane procentul căsătoriilor mixte urcă la 50%, conducând sigur la asimilarea totală în grupul majoritar, fapt însoţit şi de o creştere bruscă a solidarităţii active cu statul Israel.

Cele mai recente statistici arată că uşoara creştere a numărului de căsătorii mixte albi-negri între 1980 şi 1995 avea să se oprească nu mult după aceea. Anuarul statistic al Statelor Unite indică un dezgheţ minim pentru anii 1980 – 1995, urmat de blocarea situaţiei rasiale. Procentul căsătoriilor mixte era, pentru femei, de 1, 3% în 1980, de 1, 6% în 1990, a urcat la 3, 1% în 1995, oprindu-se la 3% în

1998. Dar era deja prea târziu pentru statisticienii americani, care simţiseră instinctiv că acea creştere – deşi insignifiantă – devenise deja imposibilă: „enough is too much already” (destul înseamnă deja prea mult). Pentru 1999, ei i-au exclus pe bună dreptate pe hispanicii albi şi negri din statistică, opţiune categorială care a făcut ca procentul de căsătorii mixte ale negreselor să cadă la 2, 3%. Alarmă falsă: portoricanii, o minoritate purtătoare a universalismului spaniol, realiza tot atunci o proporţie enormă de căsătorii mixte. La ora de faţă, aproape 98% din negresele angajate într-o relaţie de cuplu sunt alături de un negru. Dacă la această endogamie rasială aproape absolută adăugăm faptul că mai bine de jumătate dintre negrese sunt mame celibatare (şi, în consecinţă, nu sunt măritate cu albi.) ajungem la ideea că problema rasială nu are vârstă. Ba, mai degrabă, ar trebui să vorbim de o continuă degradare a situaţiei. Procentul mortalităţii infantile, al copiilor decedaţi înainte de-a împlini un an, e tradiţional mai mare la negri decât la albi în Statele Unite: în 1997, 6 la mie la albi, 14, 2 la negri. Performanţă modestă a americanilor albi, de vreme ce indicele lor este superior celui din Japonia şi din toate ţările Europei occidentale. Dar cel puţin este în scădere. În 1999 ajunsese la 5, 8 la mie. În schimb, procentul negrilor – fapt extraordinar! – a urcat între 1997 şi 1999 de la 14, 2 la 14, 62. Cititorul nedeprins cu interpretarea sociologică a indicatorilor demografici poate considera că o astfel de creştere este nesemnificativă. Şi că mortalitatea infantilă nu are un rol prea mare în explicarea realităţii sociale. În fapt, mortalitatea infantilă este un indicator crucial, fiindcă dezvăluie situaţia reală a celor mai fragile fiinţe din mediul respectiv. Tocmai uşoara creştere a mortalităţii

Note:

1 Statistical Abstract of the United States: 2000, p. 51, tabelul 54.

2 National Vital Statistics Reports, vol. 49, nr. 8, septembrie 2001.

Infantile în Rusia, între 1970 şi 1974, avea să mă facă în 1976 să observ degradarea Uniunii Sovietice, îngăduindu-mi să prezic prăbuşirea sistemului1. Uşoara creştere a mortalităţii infantile la negrii din Statele Unite este un semn clar de eşuare a integrării

rasiale, după o jumătate de veac de eforturi în acest sens.

Dar sistemul mental american nu este birasial la acest început de secol XXI, ci trirasial, în măsura în care statisticile şi viaţa socială i-au constituit pe hispanici (în realitate, mexicani de origine indiană) ca un al treilea grup specific şi fundamental prin mărime2. Societatea americană şi-a regăsit astfel structura ternară pe care o avea în momentul Independenţei, analizată de Tocqueville la începutul secolului al XIX-lea: indieni, negri, albi.

Destinul comunităţii mexicane rămâne o necunoscută pentru sociologi. Unii indicatori – precum excelenta deprindere a limbii engleze la copii – reflectă stadiul înaintat de asimilare, contrar dezbaterilor pătimaşe privind hispanofonia. Însă e de notat că, după o perioadă de creştere, procentul căsătoriilor mixte a scăzut din nou, în special la generaţiile cele mai tinere: 12, 6% la cei de peste 55 de ani, 19% la cei de 35 – 54 de ani, dar 17, 2%, numai, la cei de 25 – 34 de ani şi 15, 5% la cei de 15 – 24 de ani3. Scăderea nu reflectă neapărat o schimbare de atitudine a populaţiei respec Note:

1 E. Todd, La chute finale, ed. cit.

2 De fapt este vorba despre cinci grupuri în statisticile americane, unde alături de albi, negri şi hispanici, există asiaticii şi indienii. Dar, în stadiul actual, indienii (puţin numeroşi şi integraţi în căsătorii mixte), ca şi asiaticii (integraţi prin căsătorii) trebuie consideraţi ca nişte „reziduuri” sau „momeli” ideologice. 3 American Demographics, noiembrie 1999.

tive, dar ar putea rezulta automat din aglomerarea unei populaţii majoritar mexicane în districtele texane şi californiene, aflate cel mai aproape de graniţa cu Mexicul. Nu e mai puţin adevărat că însăşi această separaţie strict teritorială maschează o linie tranşantă între albi şi hispano-indieni. Şi indicii de natalitate ai diverselor grupuri în anul 1999 dezvăluie persistenţa unui clivaj mental: 1, 82 pentru albii închispanici (aberantă categorie lingvistico-rasială), 2, 06 pentru negrii închispanici, 2, 9 pentru „hispanici”. În 2001, indicele de natalitate în Mexic era de 2, 8.

Ar fi într-adevăr ciudat să vezi în sânul unei societăţi care a înlocuit glorificarea egalităţii drepturilor cu sacralizarea „diversităţii” (de origini, de culturi, de rase) – botezată „multiculturalism” – un eşec al integrării? Diminuarea valorii

egalităţii în societatea americană nu este nicidecum o caracteristică strict rasială. Însăşi evoluţia economică din anii 1980 – 1995 poate fi descrisă ca o avansare permanentă către inegalitate, conducând în unele sectoare (dominate – ciudat – tocmai de negri!) direct la sărăcie şi la implozie socială.

Nu trebuie să cădem, totuşi, în caricatură, forţându-ne să vedem în ansamblul sistemului mental anglo-saxon – care are nevoie de segregaţia unora (negrii cu siguranţă, poate că şi mexicanii) pentru asimilarea altora, în speţă japonezii şi evreii. Dar se poate vorbi de o asimilare diferenţialistă mai degrabă decât de una universalistă.

Integrarea evreilor în sânul societăţii americane, în contextul unui recul al universalismului intern, are o importanţă cu totul aparte în ochii celui interesat de http://www.census.gov/population/projections/nations/summary opţiunile strategice ale Americii, fiindcă ea intră în rezonanţă cu refluxul universalismului extern, atât de evident în relaţiile Americii cu lumea şi atât de limpede în modul de administrare a conflictului din Orientul Apropiat. Includerea Israelului în sistemul mental american se face deopotrivă pe căi interne şi externe, în vreme ce excluderea arabilor corespunde excluderii negrilor sau mexicanilor.

În Statele Unite, fixaţia ideologică asupra statului evreu nu se limitează la comunitatea evreiască. Ipoteza unui recul general al universalismului american permite înţelegerea acestei fixaţii. Dar avem de examinat istoria, care se dezvăluie cu modestie: soliditatea legăturii dintre America şi Israel este un fapt nou, inedit. Nu este, deci, atât vorba de-a „explica" acest fapt, cât de a-l utiliza ca „revelator" al unor tendinţe profunde existente în structura Statelor Unite. Opţiunea pentru Israel este doar manifestarea cea mai vizibilă a refluxului universalismului american, dezvoltată în paralel cu ascensiunea diferenţialismului exprimat atât pe plan extern – prin respingerea arabilor –, cât şi intern, prin greutăţile de integrare ale mexicanilor sau prin continuarea segregaţionismului în privinţa negrilor.

Reculul universalismului extern: opţiunea pentru Israel

Fidelitatea Americii faţă de Israel constituie un adevărat mister pentru specialiştii analizei strategice. Nici lectura clasicilor cei mai

recenţi nu ne aduce vreo lămurire. Kissinger tratează chestiunea israelo-pales-tiniană în detaliu, dar cu acea exasperare a „realistului” care trebuie să înţeleagă raţional comportamentul iraţional al unor popoare care luptă pentru un pământ al făgăduinţei. Huntington plasează Israelul în afara sferei civilizaţiei occidentale, pe care o vede ca pe un bloc strategic1. Brzezinski nici nu vorbeşte de Israel. Nici Fukuyama. Fapt foarte curios, acesta, dată fiind importanţa legăturii Americii cu Israelul în cadrul relaţiei antagoniste generalizate cu lumea arabă sau, în sens mai larg, cu lumea musulmană.

Raţiunile şi utilitatea acestei legături sunt greu de demonstrat. Ipoteza unei necesare cooperări între două democraţii nu rezistă. Injustiţia comisă faţă de palestinienii privaţi, zi de zi, prin colonizarea israeliană de teritoriile lor este ea însăşi o negare a principiului egalităţii, temeiul însuşi al democraţiei. De altminteri, celelalte democraţii – în special cele europene – nu-i arată Israelului simpatia absolută ce caracterizează comportamentul Statelor Unite.

Utilitatea militară a Tsahal-ului poate că ar fi un argument ceva mai serios. Slăbiciunea infanteriei americane – atât de înceată şi de incapabilă să accepte ideea de pierderi de vieţi – implică tot mai mult folosirea sistematică a contingentelor aliaţilor şi chiar a mercenarilor pentru toate operaţiunile la sol. Obsedaţi

Note:

1 Cu un oportunism caracteristic, Commentary, revistă neoconservatoare publicată de American Jewish Committee, nu a menţionat, în recenzia cărţii, această absenţă a Israelului, zonă plasată dincolo de sfera occidentală (martie 1997).

de controlul asupra petrolului, liderii americani nu îndrăznesc, probabil, să se dispenseze de sprijinul local oferit de cea dintâi armată a Orientului Mijlociu, cea a Israelului, ţară a cărei micime, a cărei formă şi a cărei supraînarmare o fac să semene cu un portavion fixat pe hartă. Din punctul de vedere atât de realist al strategului american – militar sau civil –, a putea conta oricând pe sprijinul unei forţe militare capabile să elimine, în câteva zile sau săptămâni, oricare armată arabă este un element cu mult mai important decât afecţiunea sau’consideraţia lumii musulmane. Dar, dacă într-adevăr acesta este calculul, de ce nu vorbesc pe faţă despre asta „realiştii”

strategi americani? Dar oare putem vorbi despre o armată israeliană în stare să controleze puţurile de petrol ale Arabiei Saudite, ale Kuweitului şi Emiratelor, ea, care n-a fost în stare să controleze sudul Libanului, mai demult, şi Cisiordania de astăzi?

Interpretările care insistă asupra rolului comunităţii evreieşti americane şi a capacităţii acesteia de influenţare a procesului electoral conţin o mică parte de adevăr. Este teoria „lobby-ului evreiesc". Căreia i-am putea numaidecât adăuga teoria „nonlobby-ului arab", în absenţa unei comunităţi arabe suficient de importante pentru a se instala în contrapartidă, costul politic al susţinerii Israelului poate să-i apară ca nul oricărui politician aflat în focul alegerilor. La ce bun să pierzi votul electoratului evreiesc, de vreme ce nu ai de câştigat voturile arabilor? Dar să nu exagerăm masa comunităţii evreieşti care – cu ai săi 6, 5 milioane de oameni – nu reprezintă decât 2, 2% din populaţia

Statelor Unite. În plus, America nu duce deloc lipsă de tradiţii antisemite şi e de imaginat că nu puţini alegători din restul de 97, 8% ne-evrei îi vor sancţiona pe politicienii care se arată favorabili Israelului. Şi totuşi, antisemiţii nu sunt cu necesitate anti-israelieni, iar cu aceasta ne apropiem de inima misterului.

Grupurile considerate de evreii americani ca antisemite – fundamentaliştii creştini – sunt politiceşte aliniate la dreapta republicană \ Or, sprijinul faţă de Israel este maximal în rândul electoratului republican, iar dreapta religioasă americană, care-l susţine pe Bush, şi-a descoperit o reală pasiune pentru statul Israel, contrapartidă pozitivă pentru ura sa faţă de islam şi de lumea arabă. Dacă adăugăm că, în ce-i priveşte, trei sferturi dintre evreii americani continuă să fie de centru stânga, votând pentru partidul democrat şi fiind îngroziţi de fundamentalismul creştin, ajungem la un paradox crucial: există o relaţie antagonică implicită între evreii americani şi acea fracţiune a electoratului american care susţine Israelul.

Aşa se face că nu putem înţelege sprijinul tot mai hotărât acordat Israelului lui Ariel Sharon fără ipoteza existenţei acestor două tipuri de susţinere, cu naturi diferite, ale căror combinări şi motivaţii contradictorii explică simultan continuitatea şi incoerenţele politicii americane vizavi de Israel.

De o parte, există sprijinul tradiţional al evreilor americani. Când partidul democrat se află la putere.

Note:

1 The American Jewish Committee, 2001 Anaual Survey of American Jewish Opinion, http://www.aje.org…

acest sprijin conduce la tentative de protejare a Israelului respectând, pe cât posibil, drepturile palestinienilor. Exemplu: acţiunea lui Clinton în direcţia acordului de pace de la Camp David.

De cealaltă parte, un sprijin mai nou şi mai original faţă de Israel este cel ai dreptei republicane, care proiectează asupra Orientului Apropiat propria-i preferinţă pentru inegalitate, caracteristică Americii la ora actuală. Fiindcă există o preferinţă pentru inegalitate şi injustiţie.

Ideologii universalişti proclamă echivalenţa popoarelor. O atitudine „corectă”, care ne face să credem că principiul egalităţii este necesar alianţelor dintre popoare. Oricum, te poţi identifica altuia şi independent de noţiunea de egalitate. În timpul războiului peloponeziac, Atena, campioana democraţiei, susţinea ferm ori de câte ori putea democraţia spaţiului grec, în vreme ce Sparta – campioana oligarhiei – punea mereu regimuri oligarhice la conducerea cetăţilor pe care le controla1. La finele veacului al XVIII-lea, diversele regimuri monarhice ale Europei au reuşit fără prea mare dificultate să se coalizeze împotriva principiului egalităţii promovat de Revoluţia franceză. Exemplul cel mai spectaculos de identificare la distanţă între două regimuri nu doar ostile principiului egalităţii, dar fidele principiului ierarhiei popoarelor este cel al Germaniei şi Japoniei în timpul celui de-al doilea război mondial. După Pearl Harbor, Hitler a declarat război Statelor Unite din solidaritate cu Japonia. În relaţiile internaţionale poate să existe, precum în relaţiile interpersonale, o anume preferinţă pentru rău sau, cel puţin, pentru nedreptate.

Note:

Aristotel, Politica, Cartea V, 7 (14), Les Belles Lettres, 1989.

dacă tu însuţi eşti rău sau înclinat spre injustiţie. Principiul fundamental în identificarea cu celălalt nu este recunoaşterea binelui, ci recunoaşterea de sine în alteritate. Am putea chiar susţine că sentimentul de rău de sine întăreşte nevoia de a găsi duble

justificări. În aceşti termeni cred că se poate vorbi despre noul şi intensul ataşament al americanilor faţă de Israel. Dat fiind că Israelul se simte rău în chiar momentul în care America însăşi este în cumpănă, este aprobat şi comportamentul din ce în ce mai sălbatic al israelienilor faţă de palestinieni. America derapează tot mai vizibil înspre o convingere în inegalitatea oamenilor şi crede din ce în ce mai puţin în unitatea omenirii. Iar toate aceste constatări le putem aplica perfect statului Israel, a cărui politică faţă de arabi este însoţită de o fragmentare internă datorată inegalităţilor economice şi fracturilor de ordin religios. Incapacitatea tot mai accentuată a israelienilor de a-i percepe pe arabi ca pe nişte fiinţe umane este de mult o evidenţă pentru cei care urmăresc emisiunile de ştiri televizate. Dar ne dăm cu mult mai greu seama de procesul de fragmentare internă a societăţii israeliene, o societate antrenată – ca şi cea americană – într-o febri-citare inegalitară1. Polarizarea flagrantă a salariilor şi a veniturilor în general este aici una dintre cele mai importante din întreaga lume dezvoltată şi „democrată". Diversele grupări – laici, aşkenazi, sefarzi, ultraortodocşi – se separă net, fenomen ce poate fi măsurat şi de marile deosebiri de fertilitate mergând de la 2 copii per femeie la laici, până la 7 copii per femeie la ultraortodocşi.

Note:

1 Vezi remarcabilul articol al lui Illán Greilsammer în Le Debat, 118, ianuarie-februarie 2002, p. 117 – 131…

La baza relaţiei dintre Israel şi Statele Unite a stat apartenenţa la sfera comună a democraţiei liberale. Există, apoi, legătura concretă constituită de prezenţa în America a celei mai importante comunităţi evreieşti din diaspora, fără a uita legătura biblică dintre calvinism şi iudaism. Atunci când un protestant citea Biblia într-un spirit puţin literal, el se identifica poporului lui Israel. În cazul precis al puritanilor americani din veacul al XVII-lea, imigraţi pe un nou pământ al făgăduinţei, oroarea apriorică faţă de popoarele idolatre (diferenţialismul biblic) se putea fixa pe indieni sau negri.

Fixaţia recentă şi globală a Statelor Unite pe Israel nu prea are mare lucru în comun cu această identitate religioasă originară, cu iubirea pentru Cartea Sfântă, cu ataşamentul pozitiv şi optimist faţă de poporul lui Israel. Sunt convins că, dacă Franţa, republicană sau

catolică, ar fi fost şi acum angajată în războiul din Algeria, reprimându-i, închizându-i şi ucigându-i pe arabi aşa cum face Israelul în Palestina, America de azi – diferenţia-listă, inegalitară, alterată de rea-voinţă – s-ar fi identificat cu o Franţă colonială scârbiţi de orice universalism. Nimic nu este mai rasurant, atunci când ai abandonat ideea de justiţie, decât să-i observi pe ceilalţi cum comit fărădelegi. Tot ceea ce face nedrept Israelul în zilele noastre nu mai şochează deloc puterea dominantă a Occidentului1.

Note:

Chiar când scriu aceste rânduri (oare să fie chiar o întâmplare?) văd în Liberation un interviu acordat de Jean-Marie Le Pen ziarului liberal israelian Haaretz. Liderul extremei drepte franceze îşi exprimă totala înţelegere faţă de lupta an titeroristă şi antiarabă dusă de Tsahal, o luptă asemănătoare, susţine el, cu lupta armatei franceze în Algeria cu patruzeci de anini urmă (vezi Liberation, 22 aprilie 2002).

Cel mai important lucru pentru o analiză strategică planetară este să înţelegem corect logica profundă a comportamentului american: incapacitatea Statelor Unite de a percepe lumea arabă ca pe o lume de fiinţe umane se înscrie în dinamica de reflux a universalismului endogen societăţii americane.

Neliniştea evreilor americani

Acest model ne permite să înţelegem febrilitatea comunităţii evreieşti americane (din partea căreia era de presupus exclusiv expresia fericirii de-a fi fost atât de perfect integrată) şi recunoştinţa faţă de comportamentul loial al Americii faţă de Israel. Ei bine, dimpotrivă, această comunitate privilegiată tocmai s-a lăsat pradă cultului neliniştitor (ca să nu zic: nevrotic) al Holocaustului \ Nu mai conteneşte cu comemorările masacrelor din care a scăpat. Ea denunţă fără încetare antisemitismul crescând de pe întreaga planetă şi îşi exprimă faţă de soarta tuturor comunităţilor evreieşti din diaspora (mai ales faţă de evreii din Franţa) o spaimă pe care cei în cauză sunt departe de-a o împărtăşi, în ciuda atacării de sinagogi din primăvara lui 2002 pe la periferiile Hexagonului. Aşkenazii francezi – Note:

1 Vezi Peter Novick, L'Holocauste dans la vie americaine, Gallimard, 2001.

pentru care Holocaustul a fost o realitate mult mai dureros concretă decât în cazul evreilor americani – par mult mai liniştiţi şi mult mai încrezători în viitorul lor, chit că dincolo de Atlantic sunt denunţaţi ca nişte renegaţi ai conştiinţei comunitare şi ca viitoare victime sigure ale teribilei iudeofobii franceze! Spaima permanentă a evreilor americani, din ţara proclamatului „atotputernic lobby evreiesc”, are ceva paradoxal1, însă ipoteza refluxului universalismului american ne permite să înţelegem persistenţa, dincolo de Atlantic, a acestei veritabile-anxietăţi evreieşti.

Să rezumăm modelul explicativ. În ce priveşte relaţia cu celălalt, mentalitatea anglo-saxonă are două caracteristici: are nevoie să excludă pentru a include; limita dintre exclus şi inclus nu este una stabilă. Există faze de lărgire şi faze de restrângere.

Includerea evreilor americani corespunde excluderii negrilor şi, poate, a mexicanilor. Ea apare într-un moment de recul al universalismului şi de ascensiune a diferenţialismului – sau, în termenii dragi americanilor, de reafirmare a sentimentului rasial. Motorul evoluţiei americane nu mai este astăzi egalitatea, ci inegalitatea. Cum să percepi liniştit, simţindu-te în siguranţă, un proces de integrare atât de paradoxal? Cum să nu resimţi respectiva integrare ca o reuşită nesigură, fragilă şi plină de potenţiale primejdii de tot felul? Evreii americani proiectează asupra lumii

Note:

1 Vezi, de exemplu, şocanta copertă a săptămânalului conservator Weekly Standard imediat după primul tur electoral de la prezidenţialele franceze, care prezenta pe un fond tricolor deviza „Libertate, egalitate, iudeofobie” (6 mai 2002).

exterioare spaima lor interioară, fiindcă presimt că ei sunt mai degrabă jucăriile unei dinamici diferenţialiste regresive a societăţii americane, decât beneficiarii unei generozităţi din partea cuceritorului, de tip universalist.

O atare opinie nu e doar efectul unei reflecţii de tip teoretic. Am fost tulburat prima oară pe aceasta temă pe la începutul anilor ’80, într-o conversaţie cu unul dintre bunicii mei, american de origine evreiască austriacă. Eram în Disneyland, înconjuraţi de veselia Mickey-ilor dănţuitori, când bunicul mi-a mărturisit resortul anxietăţii sale: patima rasistă a societăţii americane îi amintea în

chip neplăcut Viena adolescenţei sale. Niciodată nu am observat în partea evreiască franceză a familiei noastre o astfel de teamă.

Un imperiu nu poate fi diferenţialist

Retorica americană în ce priveşte „imperiul răului” „axa răului” şi tot arsenalul privind manifestările diabolicului pe pământ ne fac să surâdem sau să urlăm – potrivit momentului, contextului şi firii fiecăruia – dată fiindu-i evidenta inepţie. Şi totuşi, această reto nea se cuvine luată în serios, dar numai după ce o decodăm. Ea exprimă în mod obiectiv obsesia americană a răului, un rău văzut în afară, dar care de fapt vine dinăuntru, din fiinţa Statelor Unite. Ameninţarea răului este pretutindeni în America: în renunţarea la egalitate, în viaţa pe credit a consumatorilor, în ascensiunea plutocraţiei iresponsabile, în aplicarea tot mai frecventă a pedepsei capitale, în revenirea la obsesiile rasiale. Fără a uita de afacerea neliniştitoare cu plicurile cu anthrax, foarte probabil condusă de nişte membri demenţi şi incontrolabili ai vreunui serviciu secret. Fără îndoială, Dumnezeu nu binecuvântează America în zilele noastre. America vede pretutindeni răul în afară fiindcă, în fond, ea însăşi se simte rău. O regresie care ne dă o dată mai mult măsura a ceea ce suntem pe cale să pierdem: acea Americă a anilor 1950 – 1965, ţara cu democraţie în masă, ţara libertăţii de expresie, ţara drepturilor sociale, a luptei pentru drepturile civice, pe scurt: imperiul binelui.

Ceea ce se numeşte unilateralism american – expresia stupefiantă a diferenţialismului în politica internaţională – nu trebuie considerat, în cuprinsul eseului de faţă, sub un unghi esenţialmente moral. Cauzele şi consecinţele sale se impun abordate. Iar cauza fundamentală este – cum vom vedea – regresia sentimentului egalitar şi universalist în Statele Unite. Cât despre consecinţa fundamentală, ea este pierderea de către acestea a unei resurse ideologice vitale pentru oricare imperiu. Privată de o percepţie omogenă a omenirii şi a popoarelor, America nu poate domina o lume mult prea vastă şi mult prea diversificată. Ea nu mai deţine arma care este sentimentul justiţiei, cea care a dominat viaţa americană de după al doilea război mondial, din 1950 în 1965. Precum universalismul

Imperiului roman, universalismul american – modest şi

generos – a fost cel care a făcut triumful Americii. Romanii au ştiut să recunoască superioritatea filosofică, matematică, artistică şi literară a Greciei. Aristocraţia romană s-a elenizat, învingătorul militar a asimilat cultura superioară a învinşilor. Roma a sfârşit, de altminteri, prin a se supune mai multora, şi apoi unei singure religii orientale. În epoca lor autentic imperială, şi Statele Unite au manifestat o vie curiozitate şi mult respect faţă de lumea cucerită. Ele au observat şi analizat cu simpatie diversitatea societăţilor planetei, fie prin prisme politologice sau antropologice, fie prin literatură, arte, cinema. Adevăratul universalism ştie să culeagă tot ce e mai bun peste tot în lume. Forţa învingătorului e de a facilita sinteza culturilor. Acea epocă în care Statele Unite combinau puterea militară şi economică, toleranţa intelectuală şi diversitatea culturală pare foarte departe. America anului 2000 – slăbită, neproductivă – nu mai este o ţară tolerantă. Ea pretinde că încarnează idealul uman exclusiv, că deţine cheile oricărei reuşite economice, că produce singura cinematografie valabilă. Această recentă pretenţie la hegemonia planetară, socială şi culturală, acest proces de expansiune narcisiacă nu este decât un semn, între altele, al dramaticului declin al puterii economice şi militare reale, ca şi un declin al universalismului american. Incapabilă să domine lumea, America neagă autonomia societăţilor şi diversitatea lor.

Capitolul 6

TE LUPŢI CU CEL MAI TARE, SAU ÎL ATACI PE CEL MAI SLAB?

Evoluţia societăţii americane către inegalitate şi ineficientă a sfârşit prin a răsturna relaţia Statelor Unite cu lumea. Hiperputere autonomă în 1945, America a devenit pentru economia mondială, o jumătate de secol mai târziu, un fel de gaură neagră, absorbind neîncetat mărfuri şi capitaluri fără a fi capabilă să furnizeze în schimb bunuri echivalente. Ca să-şi asigure superioritatea asupra întregii lumi care o hrăneşte, ea trebuie să-şi caute alt rol decât cel de consumator keynesian de ultimă instanţă. Nu e deloc uşor. Redefinirea sa ca putere hegemonică nu poate fi decât una politică şi militară: ea trebuie să se impună ca stat al planetei, să cucerească monopolul mondial al violenţei legitimate. America nu dispune totuşi de resursele necesare unei atare reconverşii, fie că este vorba de hard power sau de soft power, ca să folosim conceptele dragi lui

Joseph Nye.

Am văzut că liberul schimb conduce la dificultăţi de creştere la scară planetară, fiind în final o frână pentru prosperitatea generală. Pe termen scurt, el face ca America să funcţioneze conform unui mecanism absolut baroc: determinând o slăbire a cererii, face din Statele Unite un uriaş consumator „indispensabil", în timp ce ascensiunea inegalităţilor – altă consecinţă a liberului schimb – permite umflarea profiturilor care alimentează aceleaşi State Unite cu ban proaspăt, necesar finanţării aceluiaşi consum!

Poziţia de carusel a Americii este una fragilă, fiindcă perceperea tributului mondial nu se face, cum am văzut, într-o manieră autoritară, ci pe baza unui mecanism „liberal", voluntar, subtil şi instabil, periculos de dependent de clasele conducătoare din ţările tributare, cele europene şi Japonia mai ales. Le putem noi reproşa orice băncilor de pe Wall Street, le putem reproşa nenumăratele escrocherii, dar nu le putem nicidecum acuza că-şi forţează clienţii, ce se simt instinctiv tributari, să-şi îngroape tocmai acolo banii.

Regimul capitalist ultravariabil, al cărui campion mondial sunt Statele Unite, se vădeşte din ce în ce mai puţin legitim, într-o asemenea măsură încât numărul pe ianuarie-februarie 2002 al revistei Foreign Affairs debutează cu ameninţarea strategică pe care o constituie contestarea globalizării.

Insuficienţa puterii de constrângere militară americană complică problema economică. Indiscutabil eficace pe plan aeronaval, forţele armate de uscat nu pot să controleze direct spaţiul geografic în care se produc nemijlocit mărfurile dorite şi de unde se extrag uriaşele mase financiare atât de necesare băncilor americane. Mai mult (sau poate mai ales), puterea aeriană care, teoretic, ar fi suficientă pentru exercitarea puterii absolute – prin ameninţarea cu bombardamentele – depinde încă substanţial de bunăvoinţa singurei puteri capabile încă să neutralizeze, total sau parţial, aviaţia americană, graţie dotării sale antiaeriene, şi anume Rusia. Câtă vreme această forţă aeriană a Rusiei va persista, America nu va dispune de puterea totală care i-ar asigura o dominare economică pe termen lung.

Dependenţă economică şi insuficienţă militară. Iar al treilea

element-cheie ce se adaugă la acest tablou de slăbiciuni este” reculul sentimentului universalist care interzice Statelor Unite să perceapă în mod egalitar, just şi responsabil, planeta. Universalismul este o resursă fundamentală pentru orice stat, dar mai ales pentru statul care tinde să domine imperial şi plurietnic.

Aceste elemente explicative evidenţiază contradicţia fundamentală a poziţiei americane în lume: Statele Unite trebuie să stabilizeze durabil un echilibru economic imperial, fără a avea însă mijloacele militare şi ideologice necesare. Ca să înţelegem totuşi mai bine politica externă americană, va trebui să examinăm modul în care a apărut această contradicţie fundamentală, să descriem traiectoria care a condus la postura dilematică de acum, jumătate imperială, jumătate liberală. Nimic nu evocă existenţa unui proiect pe termen lung în succesiunea deciziilor care au generat dilema actuală.

Opţiunea imperială este de dată recentă: ea nu decurge dintr-o voinţă fermă, ci, dimpotrivă, le-a apărut conducătorilor americani ca o soluţie lesnicioasă. Este un produs al circumstanţelor: prăbuşirea comunismului, care le-a dat americanilor senzaţia de omnipotenţă, a condus la visul hegemoniei globale şi stabile. O mişcare în doi timpi, în care 1995, mai degrabă decât 1990, a constituit momentul opţiunii.

De la prăbuşirea comunismului la prăbuşirea
Rusiei

Nici liderii, nici strategii americani nu prevăzuseră prăbuşirea sistemului sovietic, acest rival comunist care, de la război încoace, asigurase spaţiului liberal un soi de coerenţă negativă. La începutul anilor ’90, Statele Unite începuseră de altfel să fie conştiente de deficienţele lor economice. Michael Porter descria în 1990, în The Competitive Advantage of Nations, tipuri diferite de capitalism – japonez, german, suedez, coreean – mai eficace decât capitalismul anglo-saxon în termeni de producţie, dat fiind că acelea nu acceptau din sistemul liberal decât regulile care le avantajau în chip direct!

Prăbuşirea comunismului, inamicul principal, a părut să ducă în primă instanţă la creşterea rivalităţii cu puterile capitaliste europene sau asiatice. În 1993, în Head to Head, Lester Thurow anunţa viitorul război

Note:

1 Michael Porter, The Competitive Advantage of Nations, Macmillan, 1990.

economic între Statele Unite, Europa şi Japonia1. Să ne înţelegem bine: în acest prim stadiu, nici liderii americani, nici ceilalţi, care nu prevăzuseră până atunci prăbuşirea comunismului, nu îşi imaginau dispariţia Rusiei ca superputere. După ce supraestimase eficienţa economică a comunismului, lumea dezvoltată subestima dificultăţile rezultate din ieşirea comunismului de pe scena istoriei.

La începutul anilor '90, ipoteza cea mai plauzibilă pentru toată lumea era menţinerea unei anumite ponderi strategice a Rusiei într-o lume debarasată de vechea polarizare ideologică, însă bazându-se în continuare pe echilibrul dintre cele două superputeri. Puteam visa în sfârşit la o lume egalitară, la un echilibru între naţiunile care acceptau aceleaşi reguli ale jocului. În acel context, Statele Unite au deţinut rolul de factor echilibrant. Efortul lor pentru dezarmare a fost, cum am văzut, unul de-a dreptul spectaculos2. Nimic nu indica, pe atunci, vreo opţiune imperială. Numai că între 1990 şi 1995 descompunerea fostei sfere sovietice a devenit ultravizibilă, iar implozia economică a diferitelor republici realmente dramatică.

Producţia avea să scadă în Rusia cu 50% între 1990 şi 1995. Investiţiile s-au prăbuşit, masa monetară a scăzut dramatic, iar în unele regiuni chiar s-a revenit la trocul străvechi. Faptul că Ucraina, Bielorusia şi

Note:

1 Lester Thurow, Head to Head. The Corning Economic Battle among Japan, Europe and America, William Morrow, Nicholas Brealey, 1993.

2 Vezi supra, p. 110 – 112.

Kazakhstanul şi-au obţinut independenţa a vidat „inima slavă" de 75 de milioane de suflete, astfel încât Rusia şi-a pierdut statutul de cvasiegal al Statelor Unite din punct de vedere demografic. În 1981, Uniunea Sovietică avea 268 milioane de locuitori, iar Statele Unite 230. În 2001, Rusia nu mai are decât 144 milioane, în vreme ce în America trăiesc 285 milioane de oameni.

Ba mai mult, revendicările naţionale sau etnice au atins nu doar vechile republici sovietice, dar şi regiunile autonome din cuprinsul Federaţiei Ruse, din Caucazân Tatarstari. Administraţia centrală pare a fi pierdut controlul îndepărtatelor regiuni ale Siberiei şi chiar se fac speculaţii asupra unei ruperi a legăturilor între regiuni pur ruse, un soi de fragmentare feudală a statului rus1. Totul sugerează posibilitatea unei dezintegrări totale. Către 1996, vechiul adversar al americanilor era pe punctul de-a dispărea pur şi simplu. Atunci avea să apară în mintea Americii ideea imperială şi trebuie să recunoaştem că, într-o lume dezechilibrată şi dominată total de forţa militară americană, ideea imperială capătă o reală forţă plauzibilă. E de ajuns un bobârnac, sunt de ajuns câteva mişcări provocatoare din partea americanilor la graniţele ruşilor, prin Caucaz şi Asia Centrală, în bătrâna burtă moale a vechiului imperiu roşu – şi partida de şah e câştigată! Nu altcândva decât în 1997 avea să apară cartea lui Brzezinski, The Grand Chessboard, cea mai coerentă lucrare dedicată asimetricei dominaţii americane asupra Eurasiei.

Note:

1 O foarte bună abordare a acestei faze în Le chaos russe. de Jacques Sapir, La Découverte, 1996.

Colapsul sovietic a făcut din Statele Unite unica superputere militară. Paralel, globalizarea financiară s-a accelerat: între 1990 şi 1997, soldul pozitiv al fluxurilor de capital dintre America şi restul lumii a sărit de la 60 la 271 miliarde de dolari. O masă financiară dirijată către consumul suplimentar, şi nu către producţie.

Când vorbesc despre ideea imperială, să nu ne închipuim nişte grupuri de specialişti de la vârful puterii americane, creiere lucide, calculatori de geniu care decid la un moment dat o strategie, rapid şi eficient pusă în practică. Dimpotrivă, ceea ce a determinat opţiunea imperială a fost tocmai lăsarea lucrurilor în voia lor, abandonul, preferinţa pentru facil. Clasa conducătoare americană este încă prea lipsită de voinţă şi de energia necesară marilor proiecte pozitive în ce-i priveşte pe omologii şi sateliţii lor europeni, atât de des criticaţi de americani pentru slăbiciunea lor. În fapt, construcţia europeană solicită nişte eforturi de conjugare organizaţională, de care clasa conducătoare americană e foarte departe de-a fi capabilă.

O opţiune naţională ar fi fost infinit mai sigură pe termen lung pentru Statele Unite. Şi era infinit mai realizabilă acolo, ţinând cont de masa continentală, de centralitatea SUA şi de sistemul lor financiar. Dar aşa ceva ar fi necesitat din partea Administraţiei o muncă de organizare şi reglare a ansamblului, o politică energetică şi o politică de protejare a industriei – două elemente interne care ar fi trebuit dublate în plan extern printr-o politică multilaterală, de încurajare a altor naţiuni şi regiuni de a evolua către o autonomie benefică pentru toată lumea.

Redinamizarea economiilor dezvoltate pe o „bază regionalizată" ar fi permis într-adevăr ajutorarea eficientă a ţărilor în dezvoltare, a căror datorie externă ar fi putut fi anulată în contrapartidă cu întoarcerea la protecţionism. Un plan mondial de acest tip ar fi făcut din Statele Unite liderul mondial indiscutabil şi definitiv. Numai că a gândi un astfel de plan ar fi fost ceva prea obositor.

Era cu mult mai uşor să visezi că prăbuşirea Rusiei va conduce la explozia înfloritoare a Statelor Unite, ca unică superputere, să constaţi marele aflux de capital şi să aluneci cu voluptate într-un deficit comercial record. Justificată de ideologia liberală de tip laisser-faire, opţiunea imperială a devenit mai degrabă – psihologic privind lucrurile – produsul unui laisser-aller.

O strategie ambiţioasă ca obiective, dar moale în motivaţii şi implicând un risc major: în 1997 nu se putea afirma că puterea rusă era una cu totul moartă. Politica externă americană care ar fi considerat decesul Rusiei ca fapt împlinit îşi asuma un risc uriaş: riscul de-a se afla într-o zi într-o stare de dependenţă economică gravă şi de-a nu dispune de superioritatea militară capabilă s-o contrabalanseze. Adică de a trece de la o situaţie semiimperială la una pseudoimperială.

Dacă ar fi gândit astfel şi dacă ar fi reieşit dintr-o atare constatare o voinţă puternică, atunci strategia diplomatică şi militară a Americii ar fi urmat constant şi ferm opţiunea imperială. N-a fost aşa. Ca să demonstrăm discontinuitatea planurilor şi a eforturilor în acest sens, cel mai simplu este să analizăm cel mai sincer şi mai rezonabil proiect imperial – modelul Brzezinski –, pentru a examina apoi în ce măsură conducătorii americani s-au

ţinut sau nu de condiţiile acestuia. Examinarea istoriei recente ne arată că ei au realizat de pe o zi pe alta tot ceea ce era mai uşor, renunţând la tot ceea ce implica o investire fundamentală de timp şi energie.

De pe marele eşichier diplomatic…

Proiectul Brzezinski este clar şi concis, chiar dacă sugerează că, pentru binele propriu, trebuie să se termine cu Rusia, anexând Ucraina la Occident şi utilizând Uzbekistanul spre a scoate Asia Centrală din sfera ei de influenţă. Nu spune chiar pe faţă că încercuirea Rusiei va conduce la dezintegrarea miezului ei. Strategia înaltă cere, totuşi, un minimum de prudenţă diplomatică. Dar este ceva şi mai inavuabil: Brzezinski nu evocă şi ineficacitatea economiei americane şi necesitatea ca Statele Unite să-şi asigure politic şi militar controlul asupra bogăţiilor lumii. Cultura sa geopolitică îl face să formuleze totuşi această motivaţie esenţială într-o manieră indirectă, subliniind mai întâi că esenţialul populaţiei şi al activităţii mondiale se află în Eurasia, iar mai apoi constatând că America e prea departe de Eurasia. Să decodăm: fluxurile vitale de mărfuri şi bani absolut indispensabile pentru populaţia americană şi pentru diriguitorii ei provin tocmai din Eurasia.

Odată aceste rezerve exprimate, proiectul este coerent. Singura ameninţare pentru imperiul american care trebuie rezolvată este Rusia. Trebuie, deci, s-o izolăm şi s-o decupăm. Un soi de abordare bismarckiană a problemei, în care Rusia ar deţine rolul Franţei învinse din anii 1871 – 1890. Cancelarul Bismarck a reuşit atunci reunificarea Germaniei prin fărâmarea Franţei în 1870 – 1871. În cele două decenii care au urmat, el a muncit să menţină bune relaţii cu toate celelalte puteri europene, spre a izola un unic adversar – Franţa – considerată fundamental revanşardă pentru pierderea ţinutului Alsacia-Lorrena. La fel, Brzezinski recomandă Statelor Unite o conduită conciliatoare cu toate naţiunile, în afara Rusiei. Înţelegând perfect că adevărata dominaţie americană asupra Eurasiei depinde întâi de toate de consimţământul protectoratelor european şi japonez, el preconizează întărirea acestei dominaţii, acordând Japoniei un rol mai mult mondial decât asiatic şi adoptând o atitudine comprehensivă faţă de construcţia europeană. Numai Anglia e tratată condescendent şi definită ca un „non-actant”.

Tandemul franco-german este respectat ca un jucător cu statut major. Brzezinski sugerează chiar (culme a inteligenţei politice) o atitudine mai înţelegătoare la adresa Franţei. Viziunea de start este una lucidă: câtă vreme Japonia şi Europa recunosc leadership-ul american, imperiul este invulnerabil. El concentrează în propria-i sferă tot ce este esenţial ca putere tehnologică şi economică în lume. Dincolo de acest miez strategic.

Brzezinski recomandă o atitudine conciliatoare faţă de China, a cărei rivalitate nu-i decât pe termen lung o problemă, şi faţă de Iran, a cărui evoluţie pare să nu conducă spre confruntare. Pusă cu spatele la zid între Europa şi Japonia, ruptă de China şi Iran, Rusia îşi va pierde orice eficacitate în Eurasia.

Să rezumăm: devenită unica superputere, America trebuie să se arate înţelegătoare faţă de toate puterile secundare, pentru a elimina definitiv unica ameninţare militară imediată a hegemoniei sale: Rusia.

Care parte din acest program avea să fie aplicată de diplomaţia americană? Numai extinderea NATO către Est, deschiderea către Ucraina, folosirea tuturor pretextelor posibile pentru a extinde influenţa americană în Caucaz şi Asia Centrală. Războiul împotriva Al Qaida şi a regimului talibanilor a permis amplasarea a 12.000 de soldaţi americani în Afghanistan, 1500 în Uzbekistan şi vreo sută în Georgia. Dar aici guvernul american s-a mulţumit să profite de circumstanţe: efortul a fost slab şi insuficient, după cum vom vedea în capitolul următor, pentru a se ajunge la o destabilizare decisivă a Rusiei, operaţiune pentru care America nu dispune de mijloace.

În rest, departe de a fi bismarckiană, diplomaţia americană a fost catastrofal de wilhelmiană. Wilhelm II, odată scăpat de cancelarul de fier, s-a grăbit să intre în conflict cu cele două mari puteri europene: Marea Britanie şi Rusia, fabricând cu Franţa un sistem de alianţe care avea să ducă direct la primul război mondial şi la sfârşitul hegemoniei germane! America îşi neglijează sau îşi umileşte aliaţii europeni prin acţiunile sale unilaterale, lăsând NATO în derivă, adică tocmai instrumentul esenţial al puterii ei. Ea dispreţuieşte Japonia, a cărei economie, cea mai eficientă din lume (şi care este vital necesară Americii), este frecvent prezentată în SUA drept una retardată. Pe urmă, America provoacă permanent China şi

integrează Iranul în axa răului. Totul se petrece ca și când America ar încerca să constituie o coaliţie euroasiatica a unor ţări foarte diverse, dar excedate toate de comportamentul american, completamente bizar. Să mai adăugăm – prelungind puţin cadrele lui Brzezinski – și obstinaţia americană în a generaliza conflictul său cu lumea musulmană, prin susţinerea necondiţionată a Israelului.

Greșirea ţintei de către americani nu este, totuși, o atitudine întâmplătoare. Ca orice opţiune imperială, ea rezultă din abandonarea în voia lucrurilor, prin supunerea exclusivă la evenimentele desfăşurate pe termen scurt. Resursele economice, militare și ideologice limitate ale Statelor Unite nu le lasă acestora alte posibilităţi pentru a-și afirma rolul mondial, decât maltratarea micilor puteri. Există, totuşi, o logică bine ascunsă în comportamentul de beţiv aparent al diplomaţiei americane. America reală este prea slabă pentru a înfrunta altceva decât armate de pitici. Provocând o serie de actori secundari, ea își afirmă rolul de supraveghetor mondial. Dependenţa sa economică de restul lumii implică prezenţa ubicuă, într-o formă sau alta. Insuficienţa resurselor reale produce o isterizare teatrală a conflictelor în planul secund. Slăbirea universalismului american i-a determinat pe conducători să piardă din vedere faptul simplu că – dacă vrea într-adevăr să domine – America trebuie să-i trateze de la egal la egal pe europeni și pe japonezi, principalii săi aliaţi și cei care, laolaltă, domină industria mondială.

…pe micul teatru militar

Obstinaţia cu care Statele Unite înteţin o tensiune aparent inutilă cu aceste edecuri care sunt Coreea de Nord, Cuba și Irakul prezintă toate aparenţele de iraţionalitate. Mai ales dacă îi adăugăm ostilitatea faţă de Iran, o ţară vizibil angajată pe calea unei normalizări democratice, ca și provocările la adresa Chinei. O politică autentic imperială ar fi dictat căutarea unei Pax americana prin stabilirea de relaţii de răbdătoare condescendenţă cu ţările al căror statut este clar unul provizoriu. Regimurile nord-coreean, cubanez și irakian ar fi căzut și fără o intervenţie externă. Iranul se transformă în bine chiar sub ochii noştri. Or, este cum nu se poate mai limpede că agresivitatea americană nu face decât să întărească poziţiile absurd-comuniste, să înrăiască regimul irakian și să

întărească poziţia conservatorilor antiamericani din Iran. În cazul Chinei, unde puterea comunistă administrează o tranziţie autoritară către capitalism, ostilitatea americană oferă, practic, arme regimului, permiţându-i să apese pedala naţionalismului şi xenofobiei. Recent s-a mai deschis un teatru de operaţiuni activităţii de pompier piroman a Statelor Unite: conflictul dintre India şi Pakistan. În mare măsură responsabile pentru destabilizarea Pakistanului şi virulenţa locală a islamismului, Statele Unite apar acum şi ca mediator indispensabil.

Toate acestea sunt lucruri grave pentru lume, îi enervează pe aliaţi, însă au oricum un sens. Aceste conflicte care au pentru americani un risc militar zero le permit să fie „prezenţi" peste tot în lume. Ele întreţin imaginea unei planete instabile; pline de pericole, o planetă primejdioasă care are nevoie de protecţia Statelor Unite.

Primul război din Irak, dus sub domnia lui Bush I-ul, a oferit într-o oarecare măsură un model, cel care domină în prezent comportamentul american. Nu mai vorbeşte nimeni de strategie, căci raţionalitatea pe termen foarte scurt pare să provoace pe termen mediu o radicală slăbire a poziţiei americane în lume.

Ce este Irakul? O ţară cu petrol, condusă de un dictator cu putere strict locală. Circumstanţele agresiunii contra Kuweitului rămân obscure şi suntem foarte departe de a şti dacă Statele Unite l-au împins conştient pe Saddam Hussein în păcat, lăsând să se înţeleagă că anexarea Kuweitului ar fi fost ceva acceptabil din punctul lor de vedere. Problema este una secundară. Ce e sigur este că eliberarea Kuweitului a definit o opţiune posibilă: să te angajezi în maximum de conflict cu nişte puteri militare ridicole, desemnate prin expresia „stat golan" (rogue state) care denotă limpede alura lor de mâna a doua, pentru a „demonstra".

forţa Americii. Adversarul trebuie să fie unul amărât: să notăm că Vietnamul, tot comunist, dar care simbolizează pentru Statele Unite noţiunea de capacitate militară reală – şi totuşi! – este lăsat în pace. Umflarea cu pompa a ameninţării irakiene – a patra putere a lumii, ni se zicea! – nu ar fi fost decât începutul unei înscenări de ameninţări inexistente pentru lume. Războiul din Afghanistan rezultat din atentatele de la 11 septembrie a confirmat opţiunea. O dată mai mult liderii americani s-au împotmolit într-un conflict

neprevăzut, dar care convenea de minune tehnicii lor principale, cea care se poate numi micromilitarism teatral: a demonstra necesitatea Americii în lume prin sfărâmarea unor adversari insignifianţi. În cazul Afghanistanului, demonstraţia a fost imperfectă. Ea a sugerat lumii că orice ţară care nu dispune de o apărare antiaeriană eficace, sau măcar de o capacitate de descurajare nucleară, rămâne la cheremul terorii venite din cer. Însă incapacitatea armatei americane de-a se angaja pe teren a dezvăluit şubrezenia fundamentală a superputerii, dovedind că succesul ei depindea în mod vital nu numai de bunăvoinţa şefilor locali, dar şi de bunăvoinţa ruşilor, cei situaţi foarte aproape şi fiind singurii capabili să ajute eficient Alianţa Nord-Atlantică. Rezultatul? Nici mollahul Omar, şi nici Ben Laden nu au fost prinşi. Seniorii războaielor locale au livrat câţiva peştişori nefericiţi marelui pescar american. Acei prizonieri neînsemnaţi au fost cazaţi la baza din Guantánamo, Cuba, ţară al cărei şef, Castro, nu are în comun cu liderii fundamentalişti decât barba. Astfel s-a creat o legătură fictivă între „problema cubaneză" şi problema Al Qaida. Construcţia mediatică a axei răului este un obiectiv strict american.

Fixaţia islamică

Răspândirea forţelor americane în lume dă seama de structura reală a imperiului, sau a rămăşiţelor imperiului, dacă ne gândim mai degrabă la descompunere decât la ascensiune. Germania, Japonia şi Coreea rămân locurile centrale de implantare. Stabilirea de baze, în 1990, în Ungaria, Bosnia, Afghanistan şi Uzbekistan nu a dezechilibrat statistic vechea orientare generală, moştenitoarea luptei împotriva comunismului. Din acea perioadă nu mai există ca adversari declaraţi decât Cuba şi Coreea de Nord. Nişte state ridicole, stigmatizate fără încetare, dar fără ca pamfletul verbal să fie urmat de o acţiune militară propriu-zisă.

Grosul activităţii militare americane se concentrează totuşi pe lumea musulmană, în numele luptei „împotriva terorismului", conform celei mai noi formule lansate de „micromilitarismul teatral". Trei factori permit explicarea acestei fixaţii americane pe acea religie, care este şi o regiune totodată. Fiecare factor trimite direct la o deficienţă a sistemului american – ideologică, economică, militară – în termeni de resurse imperiale:

— Refluxul universalismului ideologic conduce la o nouă intoleranţă privind statutul femeii în lumea musulmană;

— Scăderea eficienţei economice forjează obsesia pentru petrolul arab;

— Insuficienţa militară a Statelor Unite face din lumea musulmană (a cărei înzestrare militară este ca şi inexistentă) o ţintă preferenţială.

Feminismul an gl o – saxon şi dispreţul pentru lumea arabă

America este din ce în ce mai intolerantă faţă de diversitatea lumii şi identifică spontan în lumea arabă poziţia antagonică. Aici, opoziţia este una de tip visceral, primitiv, antropologic. Ea bate mult mai departe decât opoziţia religioasă utilizată de Huntington pentru a stabili locul sferei musulmane dincolo de sfera occidentală. Pentru antropologul obişnuit să studieze cutumele, sistemele anglo-saxon şi arab sunt într-o opoziţie absolută.

Familia americană este nucleară, individualistă şi asigură femeii o poziţie înaltă. Familia arabă este numeroasă, patriliniară, iar femeia se află într-o situaţie de dependenţă maximală. Căsătoria între veri este tabu în lumea anglo-saxonă şi preferenţială în lumea arabă. America, al cărei feminism a devenit de-a lungul veacurilor din ce în ce mai dogmatic, mai agresiv, şi a cărei toleranţă la diversitatea efectivă din lume scade zi de zi, era într-un anume fel programată să intre în conflict cu lumea arabă sau – mai general – cu acea parte a lumii musulmane în care structurile familiale sunt asemănătoare celor din lumea arabă, pe care le putem numi arabo-musulmane. O atare definire include Pakistanul, Iranul, parţial Turcia, dar nu şi Indonezia şi Malaezia ori popoarele islamizate de la faţada africană a Oceanului Indian, unde statutul femeii este unul emancipat.

Ciocnirea Americii cu lumea arabo-musulmană are, deci, alura unui conflict antropologic dezagreabil, a unei confruntări iraţionale între valori prin definiţie nondemonstrabile. Este destul de neliniştitor să vezi cum un astfel de factor devine element structurant pentru relaţiile internaţionale. Conflictul a căpătat de la 11 septembrie încoace ceva de bufonadă, de nouă teatralizare, ceva în genul unei comedii de bulevard mondializate. De-o parte, America, ţara femeilor castratoare, ţară al cărei preşedinte a trebuit

să treacă prin fața unei comisii de anchetă pentru a dovedi că nu s-a culcat cu o stagiară. De cealaltă parte, Ben Laden, un terorist poligam, cu un număr infinit de jumătate-frați și jumătate-surori. Iată-ne în plină caricatură a unei lumi pe cale de dispariție. Lumea musulmană nu are deloc nevoie de sfaturile lumii americane pentru a-și continua existența în cadrul străvechilor ei moravuri.

Scăderea natalității, element caracterizant pentru majoritatea țărilor musulmane, presupune prin ea însăși o ameliorare a statutului femeii. Mai întâi, fiindcă necesită o creștere a nivelului ei de alfabetizare, în al doilea rând, fiindcă atunci când o țară – cum este Iranul – atinge pragul de 2, 1 copii per femeie, reduce automat numărul de capi de familie, rupând astfel cu tradiția patriliniară1. În Egipt – una dintre puținele țări pentru care dispunem de anchete succesive privind căsătoria între veri – observăm descreșterea acestor căsătorii de la 25% în 1992 la 22% în 2000!

Războiul din Afghanistan a generat (mai puțin pe continentul european, dar mai ales în lumea anglo-saxonă) emergența unui discurs de război cultural asupra condiției femeii afghane, cerându-se o reformă a moravurilor. Aproape că bombardierele B-52 americane ne-au fost prezentate ca arme împotriva antifeminismului islamic. O astfel de exigență occidentală e de-a dreptul ridicolă. Evoluția cutumelor este de dorit, dar ea nu se poate face decât în cadrul unor procese de durată, pe care războiul modern, cu viteza lui de distrugere, nu poate decât să le frâneze. Civilizația occidentală, efectiv feministă, asociată cu ferocitatea militară nu face decât să acorde o noblețe absurdă eticii supramasculine a războinicului afghan.

Note:

1 Teoretic, se poate construi un model care să compatibilizeze o fecunditate redusă la 2 copii per femeie cu o preferință patriliniară absolută, dacă presupunem că fiecare cuplu încetează să procreeze imediat după ce are un copil și continuă să vizeze procrearea dacă încă nu are copii, dar aceasta este o ipoteză total nerealistă și care elimină posibilitatea ca un cuplu să aibă doi copii, refuz care elimină o altă preferință a familiei arabe tradiționale, și anume solidaritatea fraților și preferința pentru căsătoria între copiii acestora.

2 Egypt Demographic and Health Survey, 1992 și 2000.

Conflictul dintre lumea anglo-saxonă şi lumea arabo-musulmană este profund. Şi mult mai complicat decât poziţiile feministe ale doamnelor Bush şi Blair faţă de condiţia femeilor afghane. Antropologia socială sau culturală anglo-saxonă dă semne serioase de degenerescentă. Eforturilor depuse de un Evans-Pritchard sau Meyer Fortes întru înţelegerea şi analizarea indivizilor din sisteme diferite le succed din păcate acţiunile unor sufragete ignare care denunţă dominarea masculină din Noua Guinee ori admiraţia explicită a aceloraşi pentru sistemele matriliniare din Tanzania sau Mozambic, ţări majoritar musulmane, de altfel. Dacă până şi o ştiinţă se apucă să dea note la purtare, cum să mai cerem seninătate şi înţelepciune din partea guvernelor şi a armatelor?

Cum am văzut, „universalismul" nu este un sinonim pentru toleranţă. De pildă francezii sunt absolut capabili de ostilitate faţă de imigranţii de origine maghrebină deoarece statutul femeii arabe contrazice propriul lor sistem de moravuri. Numai că reacţia lor este una instinctivă, nefiind însoţită de nicio formalizare ideologică, de nicio judecată globală privind sistemul antropologic arab. Universalismul se vădeşte aprioric orb faţă de diferenţă, şi asta nu poate conduce decât la condamnarea explicită a cutărui şi cutărui sistem. În schimb, războiul „împotriva terorismului" a dat ocazia judecăţilor definitive şi fără drept de apel la adresa sistemului antropologic afghan (sau arab), incompatibile cu un apriorism egalitar.

Cele de mai sus nu sunt nicidecum o colecţie de anecdote, ci efectul reculului universalismului în lumea anglo-saxonă, ceea ce-i privează pe americani de o viziune justă în raporturile internaţionale şi le interzice să trateze într-o manieră decentă – şi eficace din punct de vedere strategic – lumea musulmană.

Dependenţa economică şi obsesia petrolului

Concentrată, firesc, asupra lumii arabe, politica petrolieră a Statelor Unite este un efect al noilor relaţii economice dintre America şi restul lumii. Lider istoric în descoperirea, producerea şi utilizarea petrolului, America a devenit un masiv importator de petrol în ultimele trei decenii. A devenit oarecum egală cu Europa şi Japonia din acest punct de vedere.

În 1973, Statele Unite produceau 9, 2 milioane de barili pe zi şi importau 3, 2. În 1999 produc 5, 9 milioane şi importă 8, 6. În ritmul actual de exploatare, rezervele americane se vor epuiza în 2010. Se poate, aşadar, înţelege obsesia americană a petrolului, ca şi prezenţa masivă a „petroliştilor" în guvernarea Bush. Obsesia Statelor Unite pentru această sursă de energie nu poate fi considerată ca fiind pur raţională şi revelatoare a unei strategii imperiale eficiente, şi asta din mai multe motive.

Mai întâi fiindcă tematica petrolieră este una simbolică, mai degrabă, decât esenţială, ţinând seama de nivelul de dependenţă generală de importuri ce caracterizează Statele Unite. O Americă îmbibată de

Statistical Abstract of the United States: 2000, p. 591.

petrol, dar lipsită de aprovizionarea cu mărfuri de consum individual s-ar prăbuşi aidoma unei Americi total lipsite de petrol. Cum am văzut, importurile petroliere nu reprezintă decât o fracţiune – nu neglijabilă, dar secundară – din deficitul comercial american: 80 de miliarde dolari din 450, pentru anul 2000. America ar fi vulnerabilă în faţa oricărui tip de blocadă economică, iar faptul că tematica petrolieră ocupă un loc central nu se poate explica numai prin raţiuni de ordin economic.

În orice caz, teama de insuficienţa aprovizionării cu petrol n-ar trebui să conducă la această fixaţie pentru Orientul Mijlociu. Ţările care furnizează energie Americii sunt destul de uniform răspândite de-a lungul planetei, iar lumea arabă, în ciuda preponderenţei ei în producţia de petrol şi a faptului că deţine principalele rezerve mondiale, nu sugrumă nicidecum Statele Unite. Jumătate din importurile americane de petrol vin din Lumea Nouă, o lume sigură din punct de vedere militar pentru SUA: Mexic, Canada şi Venezuela în principal. Dacă la acestea adăugăm producţia americană însăşi, ajungem cam la 70% consum provenit din sfera occidentală, situaţie definită de doctrina Monroe.

Prin comparaţie cu Europa şi Japonia, care depind realmente de Orientul Mijlociu, securitatea petrolieră a Statelor Unite este considerabilă. În plus, ţările Golfului Persic nu furnizează decât 18% din necesarul american. Prezenţa militară în regiune – aeronavală sau terestră – în Arabia Saudită, apoi lupta diplomatică împotriva

Iranului, repetatele atacuri la adresa Irakului, toate acestea se înscriu în cadrul unei strategii petroliere. Energia care se cere controlată nu este atât cea a Statelor Unite, cât în special cea aferentă celor doi poli industriali productivi şi excedentari ai triadei, Europa şi Japonia. Aici, acţiunea americană poate părea una imperială. Şi ea nu e deloc liniştitoare. În stadiul actual, existenţa unor populaţii foarte numeroase în Iran, în Irak şi chiar în Arabia Saudită le impune acestor ţări să-şi vândă petrolul de teama de-a nu suferi explozii sociale. Europenii şi japonezii nu au a se teme de libertatea de acţiune a acestor ţări, în vreme ce Statele Unite pretind că asigură securitatea aprovizionării cu petrol a aliaţilor lor. Adevărul este că, prin controlul resurselor energetice necesare Europei şi Japoniei, SUA păstrează permanent posibilitatea de a exercita presiuni semnificative asupra acestora din urmă.

Tabelul 9. Importuri petroliere americane în 2001 (milioane barili)

TOTAL	3475		
Algeria	3	Congo (Kinshasa)	5
Arabia Saudită	585	Indonezia	15
Egipt	2, 5	Malaezia	5
Emiratele Arabe Unite	5	Nigeria	309
Irak	285		
Iran	0	Antilele Olandeze	6
Kuweit	88	Canada	485
Oman	6	Ecuador	43
Qatar	0	Mexic	498
		Perú	2, 5
Angola	122	Trinidad-Tobago	19
Brunei	2	Venezuela	520
China	5		
Congo (Brazzaville)	16	Restul lumii	453

Sursa: gov/foreign-trade

http://www.census

Cele spuse mai sus evocă reveriile unui bătrân strateg, unul care se abandonează cu uşurinţă unor cifre şi unor hărţi, un fel de Rumsfeld arhetipal. Realitatea este că Statele Unite au pierdut controlul asupra Iranului şi a Irakului. Ajabia Saudită e pe cale să le scape din mâini, iar prezenţa bazelor americane pe teritoriul acesteia, stabilite în urma primului război împotriva Irakului, poate fi considerată drept ultima încercare de a nu pierde complet controlul zonei. O astfel de înfrângere reflectă o tendinţă strategică fundamentali-Nicio „armada" aeronavală, situată la o atât demară distanţă de Statele Unite, nu-şi poate exercita la infinit supremaţia militară fără sprijinul comunităţilor locale. Bazele saudite şi turceşti sunt mai importante din perspectivă tehnică decât portavioanele americane. Fixaţia asupra petrolului din lumea musulmană evocă, aşadar, mai curând spaima de-a nu fi expulzat, decât dorinţa de lărgire a imperiului. Ea dezvăluie mai degrabăneliniştea Statelor Unite, decât forţa lor, teama de o deppendenţă economică totală, pentru care deficitul energeţi, e nu-i decât un simbol. În fine, pe cale de consecinţă, te-mă de-a nu pierde controlul asupra celor două protectorate productive ale triadei, Europa şi Japonia.

O soluţie pe termen scurt: să-i atacăm pe cei slabi

Dinco-olo de orice aparentă motivaţie a Statelor Unite indigna-rea faţă de condiţia femeii arabe, importanţa petrolului – alegerea lumii musulmane drept ţintă prioritară a militarismului american de operetă (a cărui menire reală e de-a ilustra cât mai ieftin „omnipotenţa strategică" a SUA) rezultă pur şi simplu din slăbiciunea lumii arabe. Ea este mielul bun de jertfă. Huntington notează (nu ştim bine dacă o face cu satisfacţie sau regret!) că civilizaţia musulmană nu are un stat central, dominant, un „core-state", în terminologia sa. Efectiv, nu există în sfera arabo-musulmană niciun stat foarte puternic, ca populaţie, industrie şi capacitate militară. Nici Egiptul, nici Arabia Saudită, nici Pakistanul, nici Iranul sau Irakul nu dispun de mijloacele materiale necesare unei adevărate rezistenţe. De altfel, Israelul a demonstrat de mai multe ori neputinţa militară actuală a ţărilor arabe, al căror nivel de dezvoltare şi organizare statală pare incompatibil, pentru

moment, cu dezvoltarea unei capacităţi militare eficace. Aşa încât regiunea oferă un câmp demonstrativ ideal pentru „victoriile" Statelor Unite, victorii în felul celor din jocurile pe computer pentru copii. Înfrângerea din Vietnam a fost perfect conştientizată de establishment-vA american, care cunoaşte incapacitatea la sol a trupelor sale şi nu uită niciodată să amintească – fie că este vorba de lapsusul vreunui general care confundă Afghanistanul cu Vietnamul, fie despre teama reală de a angaja în luptă infanteria – că singurul război posibil pentru Statele Unite este contra unui adversar slab şi lipsit de apărare antiaeriană. Şi de bună seamă că, tot alegându-şi astfel de adversari, adică alegând asimetria, armata americană acţionează în numele vechii tradiţii a războaielor cu indienii. O tradiţie la care se adaugă şi diferenţialismul.

Opţiunea antiarabă a Statelor Unite este o soluţie facilă. Ea rezultă din mai mulţi parametri obiectivi, din necesitatea Americii de a menţine aparenţele unei acţiuni imperiale. Însă opţiunea nu este rezultatul unei reflecţii serioase a centrului întru optimizarea şanselor de dominare a periferiei imperiale pe termen lung. Ba dimpotrivă. Liderii americani se lasă cel mai adesea să alunece pe firul văii. De fiecare dată este aleasă soluţia cea mai uşoară, cea mai puţin costisitoare din punct de vedere economic, cea mai puţin exigentă din punct de vedere militar sau chiar conceptual. Arabii sunt maltrataţi fiindcă sunt slabi militar, fiindcă au petrol, iar mitul petrolului face uitat faptul că Statele Unite sunt dependente la toate capitolele marfă. Arabii mai sunt maltrataţi şi fiindcă nu există un lobby arab eficace în jocul politic intern al Statelor Unite şi pentru că americanii nu mai sunt în stare să gândească universalist şi egalitar.

Dacă vrem să înţelegem ce se petrece, trebuie să refuzăm tranşant modelul unei Americi acţionând în virtutea unui plan global, gândit raţional şi aplicat metodic. Există un curs al politicii externe americane care conduce undeva, dar exact precum cursul sinuos al oricărui fluviu. Fluviul curge oricum către mare, adună afluenţi de peste tot, aceştia îşi reunesc apele în marele curs şi urmează, simplu, vărsarea în mare sau ocean. Bineînţeles că direcţia duce undeva, însă întreg procesul are loc fără nicio gândire prealabilă. La fel şi cu America, evident o superputere, dar una incapabilă să administreze lumea prea vastă şi prea puternică în

diversitatea ei. Fiecare opţiune pentru facilitate duce la agravarea dificultăţilor existente în domenii unde trebuie într-adevăr acţionat în forţă, unde adesea eşti obligat să mergi în contra curentului, altă dată eşti obligat să temporizezi forţat cursul lucrurilor, să refuzi cascadele și să aşezi diguri etc. Cu alte cuvinte, să reclădeşti o industrie, să fii cu adevărat fidel aliaţilor şi să ţii seama şi de interesele lor, să ai îndrăzneala de a-l înfrunta pe adevăratul adversar strategic – Rusia –, iar nu să te rezumi la a-l hărţui, şi să impui Israelului o pace echitabilă.

Gesticulaţia americană în Golf, atacurile contra Irakului, ameninţările la adresa Coreei, provocarea sistematică a Chinei se înscriu, toate, în strategia micro-militarismului american de operetă. Ele amuză o vreme mass-media şi îi stupefiază pe liderii statelor aliate. Însă această gesticulaţie se abate flagrant de la axele majore ale unei strategii americane realiste, care ar fi trebuit să menţină controlul Statelor Unite asupra polilor productivi industrial ai triadei, Europa și Japonia, neutralizând China și Iranul printr-o atitudine binevoitoare și strivindu-l pe unicul adversar adevărat, Rusia. În următoarele două capitole voi încerca să arăt în ce fel revenirea Rusiei la echilibru și drumul tot mai limpede al Europei și Japoniei către autonomie conduc la prăbușirea pe termen mediu a ieadership-ului american. Și în ce fel agitaţia micromilitaristă americană încurajează apropierea între aceşti actori cu valoare strategică-Europa, Rusia, Japonia –, adică exact alianţa pe care – dacă ar dori într-adevăr să devină imperiu – Statele Unite ar trebui să lupte din răsputeri ca s-o zădărnicească. Coşmarul care se ascunde îndărătul visului lui Brzezinski e pe cale să devină realitate: Eurasia îşi caută echilibrul fără Statele Unite.

Capitolul 7 RUSIA REVINE

Statele Unite sunt pe cale să eşueze în încercarea de a sugruma sau, mai modest spus, de a izola Rusia, chiar dacă ele se prefac că acest tradiţional adversar nu mai contează, umilindu-l sau afectând o bunăvoinţă jignitoare, ca faţă de un bătrân muribund. La sfârșitul lui 2002, George W. Bush a traversat Europa vorbind despre cooperarea cu Rusia chiar în zilele în care soldaţii săi se instalau în Caucaz, în Georgia. Washington-ul încearcă adesea mândria de a demonstra lumii că NATO se poate oricând şi oricât lărgi, ori că

scutul spaţial poate fi realizat fără acordul prealabil al Moscovei. A susţine că Rusia nu mai există înseamnă a nega realitatea, dat fiind că fără ajutorul ei activ armata americană n-ar fi pus piciorul în Afghamstan. Numai că micromilitarismul de operetă reclamă o atare postură: trebuie să simulezi imperiul din ce în ce mai agresiv, pe măsura avansării Americii către situaţia dependenţei tactice de Rusia.

În faţa problemei ruse strategia americană avea două obiective. Primul deja nu mai este accesibil, iar al doilea pare tot mai dificil de atins.

Primul obiectiv: dezintegrarea Rusiei, care putea fi accelerată prin stimularea independenţei republicilor caucaziene şi printr-o prezenţă militară americană în Asia Centrală. Atare demonstraţii de forţă ar fi încurajat tendinţele centrifuge din provincii şi chiar în rândul etnicilor ruşi din Federaţia Rusă. Dar asta ar implica o netă şi gravă subestimare a coeziunii naţionale ruse.

Al doilea obiectiv: menţinerea unui anumit nivel de tensiune între Statele Unite şi Rusia ar fi trebuit să împiedice apropierea dintre Rusia şi Europa – reunificarea părţii vestice a Eurasiei –, conservând cât mai mult posibil antagonismul moştenit din epoca războiului rece. Numai că dezordinea şi incertitudinea perpetuate de politica americană în Orientul Mijlociu au sfârşit prin a inversa raportul, creând premisele reinserării Rusiei în jocul internaţional, o situaţie de care Vladimir Putin a profitat numaidecât. Acesta a oferit Occidentului, într-un impresionant discurs pronunţat în cea mai mare parte în limba germană, la 25 septembrie 2001, adevăratul sfârşit al războiului rece. Dar cărui Occident? A-i ajuta pe termen scurt pe americani în operaţiunile lor micromilitare şi mediatice din Afghanistan (ţară în care se proiectează fantasme strategice) nu-i decât o chestiune de faţadă. Esenţialul pentru ruşi e să se apropie de Europa, prima putere industrială a planetei. Fluxurile de importuri şi exporturi ne permit să definim mizele reale ale acestui subtil joc în trei – Rusia, Statele Unite, Europa.

În 2001, Rusia şi Statele Unite au avut o balanţă reciprocă de 10 miliarde euro, în vreme ce Rusia şi

Uniunea Europeană, una de 75 miliarde, adică de 7, 5 ori mai mult. Rusia se poate dispensa de Statele Unite, dar nu şi de Europa.

Rusia propune implicit Europei o contrapondere la Statele Unite pe plan militar şi asigurarea aprovizionării energetice. Târgul e tentant.

Oricât de mare ar fi inteligenţa cărţii lui Brzezinski, în metafora jocului de şah propusă de el era nu ştiu ce dintr-un act mangue, în sens freudian, un soi de presentiment al ratării: nu în şah te lupţi cu ruşii, fiindcă şahul este la ei sportul naţional. Sunt foarte bine antrenaţi intelectual pentru a nu face greşelile pe care le scontează adversarul. Cu alte cuvinte, de a nu reacţiona prosteşte la provocările lipsite de substanţă ale recentei strategii din Georgia sau Uzbekistan. A refuza schimbul, a refuza provocarea, a refuza o minoră confruntare locală propusă de adversar – aşa ceva este însuşi alfabetul şahului. Un alfabet de urmat cu atât mai vârtos cu cât jucătorul este încă într-o stare de vremelnică slăbiciune. Sau poate, de ce nu, într-o zi, în manualele de diplomaţie se va etala o „apărare Puţin”, a cărei formulare teoretică poate suna cam aşa: cum să obţii, în contextul unei scăderi a puterii, răsturnarea alianţelor?

Dar să nu exagerăm totuşi importanţa calculelor şi a opţiunilor conştiente făcute de guvernanţi. Echilibrul mondial nu depinde fundamental nici de Bush II şi echipa lui, nici de inteligenţa politică a lui Putin. Factorul decisiv rămâne dinamica, sau non-dinamica, societăţii ruse. Or, Rusia este, se pare, pe cale să înflorească tocmai la capătul unui deceniu de dezordine şi incertitudine la ieşirea din comunism, redevenind actorul stabil şi puternic prin însăşi natura sa, adevărat element de echilibru în jocul marilor puteri., şi totuşi, situaţia nu trebuie idealizată.

Parametrii demografici ai crizei ruse

Societatea rusă este în totalitate alfabetizată, iar educaţia secundară şi cea superioară sunt destul de avansate. Însă Rusia rămâne o ţară săracă şi extrem de violentă. Una dintre foarte puţinele societăţi din lume care combina spre finele anilor ’90 un procent de criminalitate foarte ridicat (23 la suta de mii de locuitori) cu unul la fel de ridicat al sinuciderilor (35 la suta de mii). Două dintre cele mai dure cifre ale lumii noastre.

Nivelul de violenţă particulară al societăţii ruse nu e depăşit – în spaţiul geografic pentru care dispunem de atare cifre – decât de Columbia, o societate a cărei anarhie sângeroasă o apropie de stadiul nebuniei, chit că o parte din acea nebunie se exprimă în flecăreala

pseudorevoluţionarilor din Farc. Sinuciderea şi crima explică perfect slaba speranţă de viaţă a ruşilor. Deja scurtată în ultima epocă de sovietivism (64 de ani în 1989), durata lor medie de viaţă a ajuns la 57 de ani în 1994. A urcat uşor apoi la 61 de ani în 1998, dar a căzut iarăşi în 1999, la 60 de ani.

Evoluţia mortalităţii infantile ne permite să urmărim conjunctura dramatică a anilor de postcomunism. De la 17, 6 la mie în 1990, mortalitatea infantilă a ajuns la 20, 3 în 1993. A scăzut în 1998 la 16, 5 şi a urcat iarăşi, uşor, la 16, 9 în 1999. Totuşi, eterogenitatea teritorială a Federaţiei ne interzice, în stadiul actual, să generalizăm aceste cifre la nivelul centrului vital al Rusiei. Ultimele două procente, care nu sunt flagrant de scandaloase la scara planetei, reprezintă, oricum, cele mai joase niveluri înregistrate vreodată în istoria Rusiei.

Cel mai neliniştitor parametru – ale cărui implicaţii sunt evidente – este scăderea natalităţii. Conform indicatorului conjunctural, numărul de copii per femeie în Rusia era de 1, 2 în 2001. Acelaşi nivel în Bielorusia şi chiar mai mic, de 1, 1, în Ucraina. Contrar aparenţelor, acest nivel scăzut nu ne permite să reperăm o persistenţă culturală specifică spaţiului sovietic, decarece aceleaşi procente se întâlnesc şi în Europa centrală şi meridională. Să nu uităm că Spania figurează aici cu 1, 2, iar Italia, Germania şi Grecia cu 1, 3.

Ţinând cont de mortalitatea ridicată, natalitatea scăzută a ruşilor ar fi trebuit să conducă la o severă descreştere a populaţiei, după cum o şi indică perspectivele neliniştitoare pe termen mediu. De la 144 milioane locuitori în 2001, Rusia va ajunge la 137 în 2025, iar Ucraina, de la 49 de milioane la 45. Estimările depind, bineînţeles, de menţinerea condiţiilor socio-e-conomice absolut defavorabile. Numai că în acest domeniu situaţia se schimbă uşor, dar sigur în bine.

Tabelul 10. Mortalitatea infantilă şi speranţa de viaţă la bărbaţi în Rusia

1	ce	r<—	Mort	Sper
	Speranţă	de	alitate	anţă de
	Viortalitate r.			
	Infan	via	Infan	viaţ

	tilă	ţa la				tilă	ă la	
			bă					bărb
		rbaţi					aţi	
1965	27, 0		64,		19	19, 8		62, 3
		6		83				
1966	25, 6		64,		19	21, 1		62,
		3		84			0	
1967	25, 6		64,		19	20, 8		62, 3
		2		85				
1968	25, 5		63,		19	19, 1		63, 8
		9		86				
„1969	24, 4		63,		19	19, 4		65,
		5		87			0	
j 1970	22, 9		63,		19	19, 1		64, 8
		2		88				
1971	21, 0		63,		19	18, 1		64, 2
		2		89				
1972	21, 6		63,		19	17, 6		63, 8
		2		90				
1973	22, 2		63,		19	18, 1		63, 5
		2		91				
1974	22, 6		63,		19	18, 4		62,
		2		92			0	
1975	23, 6		62,		19	20, 3		58, 9
		8		93				
1976	24, 8		62,		19	18, 6		57, 3
		3		94				
1977	21, 4		62,		19	18, 2		58, 2
		0		95				
1978	23, 5		61,		19	17, 5		59, 7
		8		96				
1979	22, 6		61,		19	17, 2		60, 9
		7		97				
1980	22, 0		61,		19	16, 5		61, 3
		5		98				
1981	21, 5		61,		19	16, 9		59, 9
		5		99				

1982	20, 2	62, 0

Sursa: Baza de date Statistiques démographiques des pays Industriels realizată de Alain Monnier şi Catherine de Guibert Lantoine la Institutul Naţional de Studii Demografice.

Revirimentul economic şi revenirea statului

În 1999, economia rusă a redemarat. După descreşterea produsului naţional brut (-4, 9% în 1998) s-a înregistrat îmbunătăţirea: 5, 4%, 8, 3% şi 5, 5% în 1999, 2000 şi 2001. Creşterea nu a fost doar rezultatul exporturilor de petrol şi gaze naturale, elementele forte ale economiei ruse în toate circumstanţele. Progresia industriei în 1999 şi 2000 a fost estimată la 11 – 12%, ea fiind în chip aparte importantă în construcţiile mecanice, chimie, petrochimie şi industria hârtiei. Şi redemarajul industriei uşoare a fost substanţial. Pe plan economic, Rusia pare a fi ieşit din ceaţă. Nu mai poate fi considerată o ţară sleită şi pe cale să piară. Demonetizarea şi chiar trecerea la economia de troc au fost stopate şi deja se vorbeşte de recăpătarea fluxului monetar normal. Statul, care părea că se evaporase, şi-a revenit, este din nou actor autonom pe scena socială, fenomen demonstrat foarte simplu (şi fundamental) prin capacitatea, demonstrată, de-a preleva o parte din avuţia naţională. Din produsul naţional brut, resursele statului au crescut de la 8, 9% în 1998 la 12, 6% în 1999 şi 16, 0% în 2000. Bugetul este excedentar: 2, 3% din PNB în 2000 (vezi OECD, Economic Surveys 2001 – 2002, Russian Federation, vol. 2002/5).

Pentru echilibrul societăţii ruse reapariţia statului era indispensabilă, iar pe plan internaţional ea are două efecte. Rusia se poate comporta din nou ca un partener financiar fiabil, dat fiind că îşi asigură fără dificultăţi serviciul datoriei externe. În plus, confruntată cu comportamentul nesigur şi agresiv al Statelor Unite, ea a găsit resurse pentru restabilirea capacităţii militare minime: 1,

7% numai din PNB consacrate apărării în 1998, dar 2, 4% în 1999 şi 2, 7% în 2000. Ar fi, desigur, hazardat să afirmăm că Rusia şi-a rezolvat toate problemele, sau chiar pe cele mai importante, dar e limpede că „era Puţin” este era stabilizării vieţii sociale ruse şi începutul unei rezolvări fireşti a problemelor economice.

Încercarea tulbure şi brutală de liberalizare a economiei în anii 1990 – 1997, făcută cu ajutorul consilierilor americani, a condus ţara pe buza dezastrului. La acest capitol putem accepta diagnosticul lui Gilpin, care considera că prăbuşirea statului a fost în mare măsură vinovată de anarhia socială şi economică din perioada de tranziţie a Rusiei \ Un gen de dezastru pe care China a ştiut să-l evite, menţinând un stat autoritar în plin proces de liberalizare a economiei.

Problema democraţiei în Rusia

Nu doar chestiunile economice apasă asupra viitorului Rusiei. Cealaltă necunoscută fundamentală este destinul sistemului politic, despre care nimeni nu poate afirma cu tărie dacă va fi democratic şi liberal. Presa scrisă şi audiovizuală din Occident ne asigură, zi de zi, că ţara lui Vladimir Putin se află în plină normalizare mediatică. Posturile de televiziune şi ziarele sunt, unele după altele, recalibrate prin grija puterii

1 Global Political Economy, Princeton University Press, 2001, p. 333 – 339.

oficiale, chiar dacă mediile occidentale admit că, măcar uneori, motivaţia este de-a şubrezi forţa oligarhiei pseudoliberale din anii 1990 – 2000, şi nu suprimarea libertăţii de informare. La urma urmei, până nu demult şi în Franţa statul dispunea de un fel de monopol televizual, contestat şi destinat pieirii. Dar niciun om serios nu ar fi descris Franţa gaullistă ca pe o ţară ameninţată de totalitarism!

Rusia are un preşedinte, cu puteri sporite, ales prin sufragiu universal, un parlament cu puteri ceva mai reduse, dar ales aidoma. Există pluralism politic, partidele sunt finanţate, ca în Franţa, inclusiv de stat, şi mai puţin ca în America, de către marile companii. Putem distinge trei forţe principale: un partid comunist, centrul guvernamental şi o dreaptă liberală. Precum democraţia japoneză, nici democraţia rusă n-a adoptat forma clasică a alternanţei la

putere de tip anglo-saxon sau francez. Dacă sistemul se stabilizează, vom putea afirma că el reprezintă o formă posibilă de adaptare a democraţiei la un fond antropologic comunitar.

Fără îndoială că democraţia rusă traversează o fază de reluare a puterii de către guvernarea centrală, fază necesară după anarhia anilor 1990 – 2000. Guvernarea Puţin duce în Cecenia, la frontierele Federaţiei Ruse, un război murdar, ale cărui metode pot fi, desigur, condamnate pe bună dreptate. Dar trebuie să admitem şi că – dată fiind mulţimea minorităţilor etnice dispersate în spaţiul Federaţiei – a-i interzice statului să facă ordine în Cecenia e totuna cu a-l condamna la desfiinţare. Activismul CIA în Caucaz în ultimul deceniu, prezenţa consilierilor militari americani în Georgia conferă conflictului din Cecenia o dimensiune internaţională. Este o înfruntare între Rusia şi America acolo, astfel încât ambele puteri îşi vor avea moralmente partea de vină pentru pierderile de vieţi.

Dacă ţinem să judecăm Rusia, va trebui să adoptăm o perspectivă mai largă, să scăpăm de miopia istorică a comentariului de pe-o zi pe alta. Va trebui să cântărim rapid tot ce a realizat Rusia în zece ani, în mijlocul unor imense suferinţe economice şi sociale.

De exemplu, ea a înlăturat de una singură cel mai desăvârşit regim totalitar existent vreodată în istorie. A acceptat fără violenţă ca toţi sateliţii ei din Europa de Est să-şi recâştige independenţa, urmaţi de ţările baltice şi de republicile din Caucaz şi Asia Centrală. A acceptat un soi de preinfarct al inimii ruse prin separarea de Bielorusia şi Ucraina. A admis ca prezenţa unor enorme minorităţi ruse în majoritatea noilor state să nu afecteze independenţa acestora. Nimic nu trebuie idealizat. Se poate spune că, oricum, Rusia nu avea de ales şi că, de fapt, „părăsirea” acestor minorităţi de ruşi în masa altor etnii era un gaj de putere şi şantaj în viitor. Dacă lucrurile stau chiar aşa, atunci nu putem decât să admirăm inteligenţa şi abilitatea de acţiune a liderilor ruşi, care au preferat un avantaj pe termen lung facilei victorii de acum, evitând şi manifestările inutile de violenţă. Super-putere până acum zece ani, Rusia a acceptat paşnic toate retragerile pe care le-a refuzat Serbia lui Miloşevici. Făcând astfel, ea a demonstrat că este o ţară cu adevărat mare, chibzuită şi responsabilă, căreia va trebui să i se recunoască într-o zi, în ciuda ororilor stalinismului, o contribuţie

pozitivă la istorie, incluzând aici şi una dintre cele mai universal-răspândite literaturi, cu Gogol, Tolstoi, Dostoievski, Cehov, Turgheniev şi destui alţii. Denunţarea retrospectivă a comunismului nu este nici pe departe descrierea exhaustivă a istoriei ruse.

Universalismul rus

Pentru a estima ce poate să aducă Rusia pozitiv lumii de azi, va trebui să înţelegem mai întâi de ce a putut ea să exercite o atât de mare influenţă asupra lumii de ieri. Comunismul pe care ea l-a inventat – o doctrină şi o practică a sclavajului – a sedus în afara imperiului rus tot felul de oameni, de la muncitori şi ţărani până la profesori, constituind o aspiraţie comunistă de dimensiuni planetare. Succesul comunismului se explică în principal prin prezenţa în partea centrală a Eurasiei a structurilor familiale egalitare şi autoritare, predispuse prin propria lor natură să vadă în comunism o formă cât se poate de firească şi eficientă. Însă Rusia a fost singura forţă capabilă să organizeze structuri comuniste la nivel planetar, devenind – ea însăşi – inima acestui imperiu ideologic. Oare de ce?

Rusia are temperament universalist. Egalitatea era înscrisă genetic în inima structurii familiale a ţăranului rus graţie unei reguli de moştenire absolut simetrică. Sub Petru cel Mare chiar şi nobilii ruşi au refuzat primogenitura, regula de moştenire prin care fiul cel mare este favorizat absolut, în detrimentul celorlalţi.

Precum ţăranii francezi proaspăt alfabetizaţi ai epocii revoluţionare, ţăranii ruşi proaspăt alfabetizaţi în veacul al XX-lea i-au perceput pe toţi oamenii ca aprioric egali. Comunismul s-a afirmat ca o doctrină universală oferită întregii lumi – spre nefericirea acesteia, recunosc. Acest spirit universalist a permis transformarea imperiului rus în Uniunea Sovietică. Bolşevismul a aspirat către centru minorităţile imperiului: bălţii, evreii, georgienii, armenii. Ca şi Franţa, Rusia a sedus prin capacitatea ei de a-i trata pe oameni ca egali. Comunismul a căzut. Fondul antropologic al vechiului spaţiu sovietic se transformă, însă foarte încet. Dacă reuşeşte, noua democraţie va păstra multă vreme unele caracteristici pe care va trebui să ni le prefigurăm, dacă vrem să-i anticipăm comportamentul pe scena internaţională. Economia rusă liberală nu va fi niciodată un capitalism individualist de tip

anglo-saxon. Ea va păstra trăsături comunitare, va crea forme asociative pe orizontală, pe care este încă prea devreme să le schițăm. Mai mult ca sigur că sistemul politic nu va funcționa cu adevărat pe modelul alternanței bipartide americane sau engleze. Cine este interesat să facă speculații privind viitorul Rusiei trebuie să citească întâi de toate lucrarea clasică a lui Anatole Leroy-Beaulieu despre L'Empire des tsars et les Russes, din 1897 – 1898 \ unde va găsi o descriere exhaustivă a comportamentului și a instituțiilor cu sensibilitate comunitară, cu 20 – 40 de ani înainte de triumful comunismului.

Note:

Mă refer la ediția definitivă. Prima ediție datează din 1881 – 1882. Vezi relativ recenta reeditare în colecția „Bouquins", Robert Laffont, 1990.

Caracteristica universalistă a politicii internaționale va suscita, instinctiv, reflexe precum cel al Franței, care avea să-i irite pe liderii americani prin poziția sa „egalitară" în ce privește conflictul israelo-palestinian. Spre deosebire de americani, rușii nu au nicio prejudecată în ce privește limita eventuală între unii oameni și ceilalți, fie ei indieni, negri sau arabi. De altminteri, lor nici nu le-a trecut prin cap să-și extermine „indienii", la cucerirea Siberiei în veacul al XVII-lea, respectiv pe bașckiri, ostiaci, măriși, samoyezi, buriați, tunguși, yakuți, yukaghiri sau ciukci – a căror supraviețuire și explică, astăzi, complexitatea structurii federative ruse.

Temperamentul universalist al rușilor lipsește într-o manieră îngrijorătoare marilor instanțe actuale ale politicii internaționale. Dispariția puterii sovietice, care imprima o marcă egalitară în relațiile internaționale, explică în parte dezlănțuirea tendințelor diferențialiste, americane, israeliene ș.a.m.d. Micuța arie universalistă pe care o intonează Franța nu prea atârnă în balanță în absența rușilor. Revenirea Rusiei în terenul raporturilor de forță internaționale nu poate fi decât un atu pentru Organizația Națiunilor Unite. Dacă Rusia nu va cădea în anarhie sau autoritarism, ea poate deveni un factor fundamental de echilibru: o națiune puternică, fără a fi hegemonică, exprimând o percepție egalitară asupra relațiilor dintre popoare. O postură cu atât mai ușor de adoptat, cu cât Rusia nu este dependentă economic, cum sunt Statele Unite, de procurarea

asimetrică din restul lumii de mărfuri, capitaluri sau petrol.

Autonomia strategică

Ţinând cont de dificultăţile persistente în domeniul demografic şi sanitar, nu putem considera revirimentul Rusiei ca pe un element definitiv în noul peisaj mondial. Trebuie, totuşi, să ducem până la capăt ipoteza şi să vedem care ar fi atuurile specifice ale unei economii ruseşti restabilite în ce priveşte echilibrul şi posibilităţile sale de creştere. O constatare simplă se impune numaidecât: Rusia ar fi o putere economică absolut aparte, combinând nivelul educativ relativ ridicat al populaţiei sale cu totala independenţă energetică. Comparaţia cu Regatul Unit, deţinătorul resurselor petroliere din Marea Nordului, ar fi o operaţie superficială. Producţia petrolieră şi mai ales domeniul gazelor naturale fac din Rusia un actor de talie mondială în plan energetic. Şi să nu uităm că dimensiunile ţării asigură şi alte resurse naturale în cantităţi uriaşe. Faţă de o Americă dependentă energetic, Rusia se defineşte prin însăşi natura ei drept independentă de restul planetei. Balanţa ei comercială este excedentară.

Situaţia aceasta nu se datorează nicidecum oamenilor, însă ea atârnă greu în privinţa definirii sistemelor sociale: această uriaşă masă teritorială care este Rusia, cu toate bogăţiile subsolului ei, a făcut posibilă conceperea stalinistă a socialismului într-o singură ţară. La ora actuală a dezbaterilor despre globalizare şi interdependenţă universală, Rusia ar putea face figura (potrivit unui scenariu integrator de ipoteze favorabile) unui imens teritoriu democratic, echilibrându-şi balanţa externă, beneficiind de autonomia energetică, pe scurt: într-o lume dominată de Statele Unite, Rusia ar face figura unui soi de vis gaullist.

Dacă ne explicăm oarecum febrilitatea liderilor de la Washington prin incertitudinea faţă de aprovizionarea pe termen mediu a Americii (cu mărfuri de strict consum, cu capitaluri şi petrol) vom putea – prin simetrie – să ne imaginăm viitoarea linişte contemplativă a diriguitorilor Rusiei: ei ştiu bine că, dacă vor reuşi să stabilizeze situaţia frontierelor şi a instituţiilor din Cecenia şi din alte zone, nu vor mai depinde de nimeni. Ba dimpotrivă, dispun de un atu foarte rar: exportul de petrol şi în special de gaz metan. Actuala slăbiciune structurală a Rusiei este demografică, dar, cum

vom vedea, este vorba de o slăbiciune ce poate fi transformată în atu. Ce ironie: decomunizată, Rusia devine o naţiune generatoare de siguranţă, fiindcă nu depinde energetic de restul lumii, în vreme ce Statele Unite fac figură de prădător rapace şi ameninţător!

Recentrarea Rusiilor

Problema prioritară a Rusiei nu este imaginea ei externă, ci recuperarea unui spaţiu strategic propriu. Nici interior, nici exterior propriu-zis. Vechea Rusie avea o structură cu totul aparte, parţial moştenită din epoca ţaristă şi căreia nu i se poate nega un grad de permanenţă uşor superior celui comunist. Două cercuri înconjoară ca două coroane Rusia: mai întâi, centrul „slav", altfel spus „Rusia în sens larg", corespunzând sintagmei tradiţionale „toate Rusiile", unde se adăugau Bielorusia şi Ucraina, iar apoi ceea ce corespunde restului Comunităţii Statelor Independente, în Caucaz şi Asia Centrală. Redemarajul economic ar putea renaşte acest vechi ansamblu, recreând, ca să zic aşa, vechea sferă rusă de influenţă, fără a mai vorbi, de această dată, despre dominaţie în vechiul şi strictul sens al noţiunii.

O atare dinamică, dacă va fi amorsată, se datorează, pe de o parte, incapacităţii economiilor occidentale, foarte slăbite în urma depresiunii capitaliste, iar, de pe de altă parte, revirimentului economic al Rusiei, care ar putea ocupa spaţiul sistemului rămas gol vreme de un deceniu. Numai cele trei republici baltice sunt cu adevărat cuprinse în spaţiul european sau, mai precis, în cel scandinav. Noua emergenţă a sferei „sovietice" nu este mai sigură decât redemarajul definitiv al Rusiei, dar se poate vedea deja că acest redemaraj nu are de ce să fie unul prea spectaculos pentru ca recentrarea să se poată produce. Între toate naţiunile ivite din ruina URSS există multe afinităţi forjate şi exprimate încă mult înainte de perioada comunistă.

Toate ţările din această sferă – fără nicio excepţie – aveau structuri familiale comunitare, asociind, în cadrul societăţii tradiţionale, tatăl şi fiii căsătoriţi. Lucru valabil pentru bălţi ca şi pentru popoarele din Caucaz ori din Asia Centrală. Singura diferenţă observabilă este preferinţa endogamă, câteodată firavă, a unor populaţii islamizate, precum azerii, uzbecii, kirghizii, tadjicii şi turkmenii. În schimb, kazahii sunt exogami, ca şi ruşii. Această

înrudire „antropologică” nu are nicidecum să ne conducă înspre o negare a existenţei acestor populaţii. Şi letonii şi estonienii, lituanienii, georgienii şi armenii, toţi, ca şi popoarele musulmane, există, chiar dacă naţiunile născute din descompunerea comunismului par „fabricate” politic în sovietism în Asia Centrală, după cum a demonstrat Olivier Roy în La Nouvelle Asie centrale ou la fabrication des nations, Le Seuil, 1997. Însă afinităţi culturale între toate popoarele componente ale Uniunii Sovietice au existat dintotdeauna, ca şi prezenţa unei sensibilităţi comunitare. Progresul democraţiei în zonă se derulează pe fondul unei rezistenţe foarte violente la individualism, înrudirea antropologică ne permite încă de acum să explicăm un fenomen recent şi să prevedem unul viitor, privitor la dezvoltarea societăţii postcomuniste pe teritoriul fostei URSS.

Fenomen recent: revoluţia liberală s-a născut în chiar inima sistemului, în Rusia, dar nu a atins aşa de repede periferia, adică acele republici în care individualismul nu este deloc mai „natural” ca la centru. Independenţa republicilor periferice – slave sau neslave – le-a protejat pe acestea de cea de-a doua revoluţie rusă, cea liberală, şi le-a încurajat întru conservarea fosilelor autoritarismului de tip vechi.

Fenomen previzibil: viitoarele progrese ale democraţiei în cercurile exterioare ale ansamblului rus se vor datora în principal ponderii ruse şi mai puţin influenţelor occidentale, şi aşa firave şi prost adaptate. Rusia îşi caută calea de ieşire din comunism şi definirea unui regim economic şi politic liberalizat capabil, totodată, să ţină seama de puternica sensibilitate comunitară a poporului. Iar în acest sens restrâns ea ar putea deveni un model pentru întreaga zonă.

Existenţa unui fond antropologic comun tuturor republicilor din fosta URSS explică de ce este încă atât de uşor să înregistrăm fapte culturale similare în toate regiunile, ca de pildă în domeniul violenţei şi al sinuciderii. Singurele ţări cu o rată a mortalităţii violente la fel de spectaculoasă ca în cazul Rusiei sunt Bielorusia, Kazakhstanul şi cele trei republici baltice, Estonia, Letonia şi Lituania. Paralelismele sunt atât de puternice, încât nu pot fi explicate exclusiv prin prezenţa minorităţii ruse în aceste republici,

chiar când este vorba de minorităţi numeroase, ca în Estonia şi Letonia. La nivelul infrastatal şi chiar infrapolitic al mentalităţilor, sfera sovietică nu s-a divizat încă.

De când şi-au câştigat independenţa, republicile baltice s-au precipitat să-şi inventeze un trecut de neîncetată disidenţă faţă de Rusia, prea puţin realist din punctul antropologic de vedere. Rusia centrală și de nord, locul naşterii statului rus, şi republicile baltice compun aceeaşi sferă culturală originară, puternic comunitară prin structura familială şi prin aspiraţiile ideologice manifestate de-a lungul tranziţiei către modernitate. Harta votului bolşevic de la alegerile pentru Adunarea Constituantă din 1917 arată că electoratul comunist era mai puternic în Letonia decât în Rusia de nord și Rusia centrală. Contribuţia letonilor la poliţia secretă sovietică a fost una dintre cele mai redutabile. Astfel încât nu e surprinzător să observi, de-a lungul parametrilor mentalităţilor, apropieri atât de clare între cultura ruşilor şi a balticilor în ce priveşte crima şi sinuciderea.

În schimb, indicele insignifiant de sinucideri din Azerbaidjan este unul tipic pentru un stat musulman, dat fiind că islamul, cu structura lui familială închisă şi tihnită, stabileşte un soi de imunitate la autodistrugere. Sigur că indicele este mai ridicat în alte vechi republici musulmane, inclusiv în Kazakhstan, unde jumătate din populaţie este reprezentată de ruși. O deviaţie ce reflectă o amprentă sovietică mai apăsată decât se afirmă îndeobşte. La asta trebuie să adăugăm şi alfabetizarea completă, indicele redus de natalitate și insignifianţa islamismului în Asia Centrală postso-vietică. În remarcabilele sale lucrări, Olivier Roy mi se pare că subestimează amprenta culturală rusă în aceste regiuni. El nu distinge altă urmă persistentă în afară de folosirea limbii ruse, lingua franca pentru clasele dominante din Asia Centrală, fenomen pe care îl consideră unul temporar1. Fără să cred nici cât negru sub unghie în ipoteza inversă, a unei subterane supravieţuiri a sferei sovietice, eu unul – dacă aş fi strateg american – aş avansa cu multă prudenţă pe un astfel de teren. Cei 1500 de soldaţi fixaţi de Washington în Uzbekistan sunt mult prea puţini şi mult prea departe de casă. Astăzi vârf de lance, ei pot să devină foarte bine ostaticii de mâine.

1 Olivier Roy, La nouvelle Asie centrale, ed. cit., şi L'Asie centrale contemporaine, Presses universitaires de France, 2001.

Problema ucraineană între 1990 şi 1998, descompunerea Rusiei ajunsese foarte departe. Statul rus pierduse controlul până şi asupra etnicilor ruşi. În cazul ţărilor baltice, al Caucazului şi al Asiei Centrale – zone majoritar neruse – refluxul poate fi interpretat ca o retragere imperială sau ca o decolonizare. În cazul Bielorusiei, al Ucrainei şi al jumătăţii de nord a Kazakhstanului, Rusia pierdea o parte din tradiţionala ei sferă de dominaţie. Bielorusia n-a existat niciodată ca entitate statală autonomă. Nici nordul Kazakhstanului, iar în aceste două cazuri pierderea controlului poate fi considerată ca efectul paradoxal al unei anarhii ce respectă frontierele create în epoca sovietică. În cazul Ucrainei, cu ale sale trei subpopulaţii – ucraineni uniaţi la vest, ucraineni ortodocşi la centru şi ruşi la est – situaţia este mai complicată.

Tabelul 11. Omucidere şi sinucidere în lume (la suta de mii de locuitori)

Omucidere Sinucidere

Total

Rusia 1998 Bielorusia 1999 Ucraina 1999

Estonia 1999 Letonia 1999 Lituania 1999

Azerbaidjan 1999 Kazakhstan 1999 Kîrgîzstan 1999

22 35, 58

,9 3 ,2

11 33, 44

,1 5 ,6

12 28, 41

,5 8 ,3

16 33, 49

,1 2 ,3

12 31, 44

,7 4 ,1

8, 42, 50

0 0 ,0

4, 0,7 5,

7 4

16 26.8 43

, 4 , 2
7, 11, 18
O 5 , 5

Uzbekistan 1999:	6, 8	3, 3 – v	10, 1
Tadjikistan 1995 m	6, 1	3, 4…	9, 5
Turkmenistan 1998	8, 4	6, 9.	15, 3
Germania 1998	0,9	14, 2	15, 1
Statele Unite 1998	6, 6	11, 3	17, 9
Finlanda 1998	2, 4	23, 8	26, 2
Franţa 1997	0,9	19, O	19, 9
Ungaria 1999	2, 9	33, 1	36, O
Japonia 1997	0,6	18, 6	19, 2
Regatul Unit 1998	0,7	7, 4	8, 1
Suedia 1996	1, 2	14, 2	15, 4
Argentina 1994	4, 6	6, 4	11, O
Columbia 1994	73, O	3, 2	76, 2
Mexic 1995	17, 2	3, 2	20, 4
Venezuela 1994	15, 7	5, 1	20, 8

Sursa: Annuaires démographiques des Nations unies.

O secesiune definitivă ar putea fi avută în vedere cu ceva mai mult realism. Dar probabil că Huntington are aici mai multă dreptate decât Brzezinski atunci când afirmă că Ucraina are menirea de-a reveni în orbita Rusiei. Şi totuşi, nu poate fi acceptată viziunea lui simplistă – strict religioasă – asupra fenomenului. Dependenţa Ucrainei de Rusia rezultă din permanenţe ale istoriei mult mai intense şi mai subtile totodată.

Din perspectiva Ucrainei, întotdeauna inovaţiile au provenit

din Rusia. Aici avem de-a face cu o constantă istorică. Revoluţia bolşevică s-a născut în Rusia, mai precis: în partea istoriceşte dominantă a acesteia, un spaţiu vast împrejurul axei Moscova-Sankt-Petersburg. Acolo s-a născut statul rus şi de acolo au pornit toate valurile de modernizare, din veacul al XVI-lea şi până în al XX-lea. Şi tot acolo s-a petrecut marea fisură liberală a anilor ’90. Înfrângerea comunismului, valul reformelor ce continuă şi astăzi au luat naştere acolo, la Moscova, tot ce ţine de reformă fiind vehiculat în limba rusă. Tăiată de Rusia, Ucraina nu poate avansa decât foarte lent pe calea reformei, indiferent de agitaţia ideologică şi verbală în care excelează Fondul Monetar Internaţional.

Istoric şi sociologic, Ucraina este o zonă structurată prost, şubred, şi care n-a fost niciodată la originea vreunui fenomen de modernizare. Ea este în chip esenţial o periferie a Rusiei, supusă tuturor pulsiunilor de la centru şi etern caracterizată prin conservatism: antibolşevică şi antisemită în 1917 – 1918, iar după 1990 mai îndărătnică stalinist decât însăşi Rusia. Occidentalii s-au lăsat amăgiţi de poziţia vestică a Ucrainei, ca şi de prezenţa puternicei minorităţi a uniţilor, foarte apropiaţi de catolicism, fără a înţelege că – declarându-se independentă – Ucraina se izola singură de mişcarea moscovită şi petersburgheză de democratizare, chiar dacă prin asta devenea ispititoare pentru creditele occidentale. Să nu exagerăm totuşi conservatismul periferic al Ucrainei. În orice caz, dificultăţile ei de a ieşi din zodia prezidenţialismului autoritar nu se compară cu cele pe care le au de înfruntat Kazakhstanul sau Uzbekistanul.

Oricum, scenariul propus de Brzezinski nu era absurd. Există destule diferenţe culturale între Rusia şi Ucraina care s-o facă specifică pe cea de-a doua. Însă, lipsită fiind de o dinamică proprie, Ucraina nu poate scăpa din orbita Rusiei decât intrând în gravitaţia altei puteri echivalente. Puterea americană este prea departe şi „inefabilă” spre a servi de contrapondere la Rusia. Europa este o forţă economică reală, având-şi centrul în Germania, dar ea nu reprezintă un pol al puterii politico-militare. Iar dacă Europa va deveni într-o bună zi aşa ceva, în orice caz ea nu va avea niciun interes să satelizeze Ucraina, fiindcă va avea nevoie de polul rus de echilibru pentru a se emancipa de tutela americană.

Aici se dezvăluie inexistenţa concret-economică a Statelor Unite în inima Eurasiei: forţa cuvintelor nu poate suplini absenţa producţiei, a faptului material, un factor esenţial pentru o ţară în curs de dezvoltare cum este Ucraina. Dacă dăm de-o parte exportul militar şi de computere, America n-are mare lucru de propus ca marfă. Ea nu exportă niciunul dintre lucrurile de care Ucraina are vitală nevoie. Cât despre capitalul financiar, America absoarbe, nu oferă, privând astfel lumea în dezvoltare de resursele degajate de Japonia şi Europa. Tot ce poate face America e să dea iluzia unei puteri financiare graţie controlului politic şi ideologic pe care-l deţine asupra Fondului Monetar Internaţional şi a Băncii Mondiale, două instituţii de care – în treacăt fie vorba – Rusia se poate foarte bine dispensa, din pricina excedentelor sale comerciale.

De bună seamă, America se poate oferi ca piaţă de desfacere pentru bunuri produse în Ucraina, plătindu-le cu banii pompaţi în Europa, Japonia şi alte părţi, însă schimburile comerciale dezvăluie mai degrabă dependenţa Ucrainei de Rusia şi de Europa şi exterioritatea Statelor Unite. În 2000, Ucraina a importat de 8 040 milioane de dolari din Comunitatea Statelor

Independente şi de 5 916 milioane dolari din restul lumii, în principal din Europa1. Cele 190 milioane de dolari – bunuri şi servicii provenind din Statele Unite – au reprezentat 1, 4% din total2. În acelaşi an, Ucraina a exportat de 4 498 milioane de dolari în CSI şi de 10 075 milioane în restul lumii, din care numai 872 spre SUA, deci 6% din total. Ucraina nu îşi acoperă schimburile cu CSI decât în proporţie de 56%, însă este excedentară vizavi de restul lumii cu un indice de 170%.

Aici apare cel mai clar imaterialitatea imperiului american: Statele Unite nu îşi acoperă importurile din Ucraina decât în proporţie de 22%. Să nu neglijăm aspectul dinamic al procesului: în comerţul lor cu Ucraina, Statele Unite nu sunt deficitare decât din 1994. În 1992 şi 1993, au reuşit să degajeze un uşor excedent. Consumul pare a fi din ce în ce mai clar specializarea fundamentală a economiei americane în sistemul internaţional. Statele Unite nu mai sunt în situaţia de supraproducţie care le caracteriza imediat după război (asta, ca să nu spunem mai mult) şi nu altul este motivul imposibilităţii, astăzi, a unui nou plan Marshall, de care statele

postcomuniste ar fi avut atâta nevoie. America este şi în sfera sovietică, precum şi în alte sfere, un stat prădător.

Unica noastră certitudine în ce priveşte Ucraina e că ea nu se va deplasa. Reapropierea ei de Rusia pare viitorul cel mai probabil, dar tot la fel de probabilă este

1 Documentaţia franceză, Le Courrier des Pays de VEst, nr. 1020/nov. -dec. 2001, p. 175.

2 U.S. Census Bureau, http://www.census.gov/foreign-trade/balance/c4623.html şi incapacitatea Rusiei de-a mai ţine în frâu Ucraina. Dacă economia ei va reuşi să redemareze, Rusia va fi obligată să devină centrul gravitaţional al unei arii mult mai vaste decât ea. Comunitatea Statelor Independente ar putea deveni o formă politică reală, nouă şi redutabilă, combinând factorul rus conducător cu autonomia mai multor cercuri etnice concentrice. Bielorusia va fi anexată de fapt, Ucraina va rămâne realmente autonomă, dar va deveni o a doua Rusie, mai nouă şi mai mică. Deja conştiinţa actorilor locali şi internaţionali operează cu formula „toate Rusiile”. Armenia, dincolo de Caucaz, îşi va păstra statutul de aliat, lipită de Rusia de teama Turciei, încă aliatul privilegiat al Statelor Unite pentru un număr de ani. Nici Georgia nu va ieşi din rânduri. Republicile Asiei Centrale vor reintra explicit sub influenţa Rusiei, un loc aparte în dispozitiv ocupându-l Kazakhstanul, cu populaţia sa jumătate rusă. Reemergenţa Rusiei ca actor economic şi cultural extrem de dinamic în această regiune va pune, bineînţeles, trupele americane din Uzbekistan şi Kîrgîzstan într-o situaţie stranie, expresia de „corp străin” căpătând un sens cât se poate de strict. Tot acest proces de reorganizare va crea imediat la estul Comunităţii Europene lărgite o a doua entitate plurinaţională, dar una dotată cu o forţă directoare centrală: Rusia. Numai că, în ambele cazuri, caracterul complex al sistemului politic va face dificilă orice tentativă de comportament agresiv şi orice declanşare a unui conflict va fi extrem de problematică.

Slăbiciunea ca atu

Portretul pe care l-am făcut Rusiei, o Rusie ideală şi necesară, forţează puţin trăsăturile. Este vorba despre o naţiune virtuală. Pentru moment, după cum am văzut, violenţa privată din Rusia este una dintre cele mai ridicate din lume. Acolo statul încă se luptă din

greu să-şi menţină autoritatea, să-şi colecteze impozitele, să păstreze integritatea frontierei caucaziene. Este încercuit – mai mult provocator decât efectiv – de americani în Georgia şi Uzbekistan. În numele unui angelism pervers, presa occidentală îi reproşează Rusiei mediile de informare fărâmiţate, grupările de tineri de extremă dreaptă, pe scurt – toate imperfecţiunile ce răsar în oricare naţiune în momentele de cumpănă. Multe dintre mediile noastre, arhiobişnuite cu dulceaţa supradezvoltării, se complac cu imaginea unei Rusii ameninţătoare.

În ce-i priveşte, strategii americani ne tot explică faptul că, pentru a ne asigura securitatea pe termen lung, suntem obligaţi a-i face pe ruşi să înţeleagă că epoca lor imperială s-a încheiat. Aşa stând lucrurile, ei exhibă permanent preocupările imperiale ale Statelor Unite înseşi. Nu este nevoie de niciun efort intelectual ca să pricepem că Rusia nu mai este o forţă expansionistă. Oricare ar fi culoarea regimului ei politic, democrat sau autoritarist, Rusia este în plină regresie demografică. Populaţia îmbătrâneşte, se împuţinează, şi fie şi numai acest factor ne face să înţelegem că suntem în faţa unui factor de stabilitate şi prea puţin în faţa unei ameninţări.

Din perspectivă americană, această mişcare demografică a produs un paradox destul de bizar. În primă instanţă, scăderea populaţiei ruse, împreună cu prăbuşirea economiei, a făcut din Statele Unite unica super-putere, aruncându-le în fantasma imperiului imposibil. Atunci a apărut ispita spulberării ursului sovietic. În al doilea rând, încetul cu încetul, lumea s-a convins că o Rusie împuţinată nu numai că este mai puţin periculoasă, dar – ea poate să devină automat un partener de echilibru faţă de o Americă tot mai puternică, hrăpareaţă şi stranie în jocul internaţional. Este ceea ce i-a şi permis lui Vladimir Putin să declare la Berlin: „Nimeni nu pune la îndoială marea valoare pe care o reprezintă pentru Europa relaţiile cu Statele Unite. Eu cred însă că Europa şi-ar consolida reputaţia de putere mondială cu adevărat independentă [...] dacă şi-ar asocia capacităţile cu cele ale Rusiei – cu resursele umane, teritoriale şi cu potenţialul economic, cultural şi de apărare al Rusiei”. Sublinierea îmi aparţine.

În fond, nu putem fi deloc siguri că Rusia va institui o societate democratică, ilustrând pe veci, sau măcar pentru lung timp, visul lui

Fukuyama – universalizarea societăţii liberale. În sens politic, ea nu este absolut fiabilă. Dar este fiabilă pe plan diplomatic şi asta din două motive esenţiale. Mai întâi, fiindcă Rusia însăşi este fiabilă. Paradoxal, acesta şi este atuul lui Vladimir Putin, care-i permite să se reinsereze ca aliat potenţial în jocul european. Însă Rusia este fiabilă şi fiindcă, liberală sau nu, ea dispune de un temperament universalist, capabil să perceapă într-o manieră just-egalitară relaţiile internaţionale. Asociat cu slăbiciunea ce exclude visul de dominare, universalismul rus nu poate contribui decât pozitiv la echilibrul lumii.

Viziunea optimistă a unei Rusii ca pol de echilibru nu i-ar părea nicidecum necesară cutărui „realist” din şcoala clasică americană, fie el kissingerian sau nu. Pentru realistul strategic, contragreutatea militară n-are nimic de-a face cu etica.

Sătui de dominaţia ateniană, grecii au sfârşit prin a-i chema în ajutor pe spartani. Sparta, care era departe de-a constitui un model de democraţie şi libertate, dar care avea calitatea de a-şi refuza orice impuls de expansiune teritorială. Aşa s-a sfârşit imperiul atenian, sfărâmat de greci, şi nu de perşi. Ce ironie ar fi să vedem în viitorul apropiat Rusia în rolul Spartei, cetate oligarhică, dar chemată să apere libertatea, după ce a jucat rolul Persiei, imperiul multietnic care ameninţa toate naţiunile. Nicio comparaţie nu va fi dusă prea departe: prea este mare şi prea diversă lumea noastră, pentru a mai autoriza vreun război peloponeziac. Şi asta pur şi simplu fiindcă America nu dispune de mijloacele economice, militare sau ideologice de a-şi împiedica aliaţii europeni şi japonezi să-şi redobândească – dacă o doresc – libertatea.

Capitolul 8

EMANCIPAREA EUROPEI

Într-o primă instanţă, atentatul de la 11 septembrie a reprezentat pentru europeni ocazia unei binevenite demonstraţii de solidaritate. Liderii lor au ţinut să angajeze ferm NATO, alianţă defensivă dirijată contra statelor, într-o destul de rău definită „luptă împotriva terorismului”. În anul următor însă, am asistat la o continuă degradare a raporturilor dintre europeni şi americani, pe cât de misterioasă în aparenţe, pe atât de irepresibilă în dezvoltarea ei. Violenţa acţiunii teroriste declanşase solidaritatea. Războiul

american contra terorismului – brutal, ineficient în metode, obscur în raţiunile sale – a sfârşit prin a declanşa un antagonism veritabil între Europa şi Statele Unite. Obositoarea denunţare a unei aşa-zise „axe a răului”, sprijinul constant şi necondiţionat acordat Israelului, sfidarea palestinienilor au schimbat încet, dar sigur percepţia europeană asupra americanilor. Până atunci factor de pace, America a devenit sămânţă de scandal. Multă vreme copii cuminţi şi fideli puterii paterne, europenii au ajuns să-i bănuiască pe americani – instanţa supremă – că suferă de-o periculoasă iresponsabilitate. Aşa am ajuns să vedem ce nu ne-am fi închipuit vreodată, o sensibilitate internaţională comună francezilor, nemţilor şi britanicilor, faţă de americani.

Pentru francezi, desigur, această neîncredere faţă de Statele Unite nu este nicidecum o noutate. Stupefiantă este evoluţia germanilor. Obedienţa liderilor celui mai important protectorat din Vest – instrumentul indispensabil al americanilor pe continent – era ceva de la sine înţeles. Convingere bazată pe două raţiuni: Statele Unite au distrus cu bombele lor Germania din 1943 în 1945, iar germanii sunt un popor ascultător prin natura lor şi au obişnuinţa de-a se supune celui mai puternic. Ei ar trebui, de altfel, să fie recunoscători americanilor fiindcă i-au scăpat de comunism şi fiindcă le-au autorizat dezvoltarea economică. Loialitatea germană părea un dat etern valabil într-un raport de forţe şi de interese foarte bine pus la punct.

Nici ezitările britanice nu sunt mai puţin surprinzătoare. Pentru analiştii americani, alinierea englezilor la politica lor era un truism absolut, ca să nu spun congenital, rezultând din comunitatea de limbă, de temperament, de civilizaţie. Caracteristică rămâne dezinvoltura lui Brzezinski când evocă sprijinul britanic. Apariţia unui antiamericanism de esenţă nouă la englezi, fie la dreapta, fie la stânga, este un fenomen paradoxal deoarece intervine la foarte puţină vreme după ce aceiaşi englezi au acordat Americii un sprijin necondiţionat. Regatul Unit s-a ţinut de-o parte în timpul războiului din Vietnam. Însă acest paradox al îndepărtării la scurt timp după apropiere e clasic. Prin el au trecut toate naţiunile europene: apropiindu-te prea mult de cineva sau de ceva, îţi dai seama dintr-odată de diferenţele insurmontabile care te separă de acela.

Analiza detaliată a presei din ţările Vechiului Continent, membre ale Alianţei Nord-Atlantice, dovedeşte creşterea sistematică a spaimei, apoi a exasperării. Dar nu e ceva complicat să demonstrezi răsturnarea afectivă prin efectele ei. Spre turbarea liderilor militari şi civili americani, europenii au sfârşit prin a se pune de acord cu fabricarea unui Airbus destinat transporturilor militare. Ei au lansat totodată proiectul Galileo, de reperare prin satelit, destinat să lichideze monopolul sistemului american GPS. Cu această ocazie s-a demonstrat şi forţa economică şi tehnologică a Europei, la modul cel mai concret, dat fiind faptul că respectiva decizie implică punerea pe orbită a nu mai puţin de treizeci de sateliţi. Când vrea – mai precis: când nemţii, englezii şi francezii se pun de acord – Europa poate. În iunie 2002, cu acordul Regatului Unit şi al Germaniei, Europa se arată chiar capabilă să ameninţe Statele Unite cu măsuri de retorsiune faţă de creşterea tarifelor vamale la oţel. Conferinţele internaţionale se umplu de factori responsabili americani – universitari, militari sau ziarişti – care reproşează cu amărăciune, ca să nu spun cu acreală, în mod explicit europenilor că nu înţeleg mersul istoriei, că nu sunt loiali intereselor americane, că sunt prea bogaţi şi că puterea lor creşte odată cu autonomia!

O astfel de evoluţie nu se poate explica prin evenimentele unui singur an, care nu reprezintă decât pelicula de suprafaţă a realităţii. A descrie neînţelegerile politice recente înseamnă a studia mecanismele conştientizării mai degrabă decât substanţa antagonismului. Sunt în lucru forţe profunde. Unele îi apropie pe europeni de americani, altele îi despart. Analiza se complică din pricina unui proces aflat în plină desfăşurare: forţele de apropiere şi cele de disociere cresc simultan. În Europa, dorinţa de fuziune cu Statele Unite se confruntă tot mai grav cu nevoia de disociere, un gen de tensiune tipic pentru perspectiva divorţului.

Cele două opţiuni: integrare imperială sau independenţă?

De la război încoace, relaţiile liderilor europeni cu Statele Unite au fost ambivalenţe. Ca şi raporturile liderilor americani cu construcţia europeană. Ca să-şi asigure coerenţa Alianţei Atlantice pe continent împotriva ruşilor, americanii aveau nevoie de reconcilierea franco-germană. Dar nu s-au gândit niciodată că

această reconciliere poate da naştere unei entităţi strategice concurente. Alunecarea sentimentelor americane de la simpatie şi încurajare la neîncredere, acreală şi, în sfârşit, la opoziţie făţişă este un proces comprehensibil.

La rându-le, responsabilii europeni au resimţit foarte just nevoia protecţiei americane imediat după lovitura de la Praga şi sovietizarea Europei de Est. Dar odată risipită mahmureala de după război şi odată comunismul prăbuşit, sigur că ei au fost cuprinşi de îndoieli şi de nostalgia independenţei. La urma urmei, din punctul de vedere al responsabililor fiecărei ţări de pe Vechiul Continent, istoria lor naţională este mai densă, mai bogată şi mai interesantă decât cea a Statelor Unite, în vârstă de doar trei secole. Pe de altă parte, faptul că europenii au ajuns oarecum din urmă nivelul de trai al americanilor le-a creat un sentiment de îndoială faţă de legitimitatea dominaţiei Statelor Unite asupra Europei, dând un miez foarte gustos mişcării de emancipare. De cealaltă parte a Eurasiei, toate aceste fenomene se aplică perfect Japoniei.

Numai că în ultimele două decenii şi mişcarea contradictorie – cea care împinge la integrarea totală a Europei în sistemul american – a crescut direct proporţional. Revoluţia liberală (sau reacţia ultraliberală, în terminologia stângii) a format în sferele superioare europene o nouă tentaţie. Am văzut că lumea modernă e traversată de puternice tendinţe oligarhice. Noile forţe sociale au nevoie de un lider. În chiar momentul în care forţa lor militară a încetat să mai apară ca strict necesară, Statele Unite devin campionul planetar al unei revoluţii inegalitare, al unei mutaţii oligarhice foarte seducătoare la vârfurile tuturor societăţilor. America nu mai propune lumii protecţia democraţiei liberale, ci tot mai mulţi bani şi mai multă putere pentru cei care sunt deja foarte bogaţi şi foarte puternici.

Conducătorii europeni din anii 1965 – 2000 nu au avut de ales între cele două opţiuni, între integrare şi emancipare. Ei au liberalizat economia simultan cu unificarea continentului, plasându-i pe americani într-o situaţie inedită la începutul secolului al XXI-lea: cea de a nu fi siguri dacă supuşii lor sunt fideli sau trădători. Aşa cum doriseră americanii, Europa a devenit o zonă a liberului schimb, fără protecţie tarifară, dacă lăsăm la o parte politica de protecţie

agricolă comună. Însă euro există, iar căderea cu 25% faţă de dolar între naşterea sa şi februarie 2002 a restabilit pentru un timp starea de fapt a protecţionismului economic european vizavi de America prin scăderea taxelor, la exporturi şi majorarea taxelor la produsele importate din Statele Unite. Urletele de furie ale responsabililor şi gazetarilor de pe Vechiul Continent când guvernul Bush, în prima jumătate a lui 2002, a stabilit tarife protecţioniste la oţel odată cu subvenţiile pentru produsele agricole aveau să demonstreze că liderii europeni nu sunt deloc conştienţi de consecinţele actelor lor. Ei nu văd că euro acţionează de unul singur împotriva dolarului prin scăderea iniţială şi prin creşterea de după, şi asta din pricina faptului că ei înşişi nu au ales într-adevăr între integrarea în sistemul american sau emanciparea de sub tutela acestuia.

A opta pentru „integrarea imperială" ar implica în cazul claselor diriguitoare europene o dublă revoluţie mentală: să-şi îngroape propria naţiune şi să facă o căsătorie imperială. De-o parte, renunţarea la independenţa popoarelor lor şi o integrare deplină a liderilor în clasa conducătoare americană. Aceasta a fost pornirea unei bune părţi din elita franceză şi europeană la 11 septembrie, atunci când fiecare se simţea „american". Fantasma lui Jean-Marie Messier.

Spolierea tot mai frecventă a europenilor bogaţi pe Wall Street face tot mai puţin ispititoare opţiunea de mai sus. Mai ales că emergenţa la dreapta spectrului politic american a unei veritabile eurofobii ne face să ne întrebăm dacă nu cumva Statele Unite sunt pe cale să regleze de unul singur chestiunea, făcându-i pe aliaţi să înţeleagă că n-au altă perspectivă decât aceea de a deveni cetăţeni de mâna a doua ai imperiului. Revirimentul diferenţialismului în SUA nu-i priveşte exclusiv pe negri, hispanici şi arabi. Într-un procent desigur mai mic, dar existent, el îi priveşte şi pe europeni şi pe japonezi.

Cea de-a doua opţiune – emanciparea – rezultă din puterea economică obiectivă a continentului şi din recunoaşterea valorilor comune distincte de cele americane. Ea presupune ca Europa să dispună de capacitatea de a-şi asigura singură apărarea militară. Opţiune realistă, dar numai pe termen foarte scurt. Europa este mai puternică industrial decât Statele Unite. Ea nu are de ce să se teamă

de o Rusie foarte slăbită din punct de vedere militar. Ar trebui, totuşi (lucru care nu se spune niciodată) să ajungă la o adevărată autonomie strategică prin dobândirea unei reale capacităţi nucleare. În tot cazul, echilibrul terorii care a existat dintotdeauna între Statele Unite şi Rusia i-a lăsat destul timp să realizeze bazele acestui potenţial nuclear, dacă şi-l doreşte. Singura problemă de fond a Europei este deficitul său demografic, fapt care o va şubrezi progresiv nu în raport cu Rusia, ci în raport cu Statele Unite.

Când ai de-a face cu opţiuni, asta înseamnă posibilitatea de a alege. Înseamnă a-ţi imagina clasele conducătoare transformate în actori conştienţi (antropomorfizaţi, ca să zic aşa) decizând în funcţie de interesele lor, de gusturile lor, de valorile proprii, direcţia de urmat. Au existat astfel de minuni în istorie: senatul Republicii romane, şefii democraţiei ateniene din epoca lui Pericle, Convenţia din Franţa lui 1793, elitele imperiale victoriene din timpul lui Gladstone şi Disraeli, aristocraţia prusacă sub Bismarck. Nu este şi cazul epocii noastre. La rigoare, putem evoca o conştiinţă de acest tip la clasele superioare ale Americii de azi, cu unele rezerve de vreme ce alegerea care se face vizează de obicei soluţia cea mai facilă, ceea ce nu va să zică neapărat o alegere propriu-zisă. Însă în cazul claselor conducătoare europene, care-şi păstrează o anume capacitate de luare a deciziilor cele mai dificile şi constrângătoare, o astfel de capacitate este din capul locului exclusă din pricina excesivei fragmentări naţionale. O gândire europeană colectivă rămâne o iluzie.

Factorii grei şi inconştienţi sunt cei care vor decide poziţiile în Europa şi America. Europa va rămâne separată de America prin chiar forţa lucrurilor, cum se spunea odinioară.

Europa şi Statele Unite: conflict între civilizaţii

Oricum, forţele de disociere nu sunt exclusiv de ordin economic. Are şi dimensiunea culturală rolul ei, fără ca, totuşi, să putem face o disociere netă între cultural şi economic. Europa este dominată de valorile agnosticismului, de pace şi echilibru, valori străine astăzi de societatea americană.

Aici se află probabil cea mai gravă eroare a lui Huntington, când vrea să restrângă sfera de dominaţie americană la ceea ce numeşte el Occident. Căutând o deghizare nobilă pentru

agresivitatea americană ca factor civilizator, el îşi alege ca ţintă lumea musulmană, China confucianistă şi Rusia ortodoxă, dar postulează existenţa unei „sfere occidentale" a cărei natură rămâne foarte nesigură, chiar şi conform propriilor lui criterii. Acest Occident de bazar îi sudează pe catolici şi protestanţi într-un acelaşi sistem cultural şi religios. Fuziune şocantă pentru oricine a lucrat cât de cât asupra opoziţiilor teologico-ritualice sau care ştie câte ceva din lunga şi sângeroasa istorie a războaielor religioase din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea.

Lăsând de-o parte infidelitatea lui Huntington faţă de propria-i variabilă (religia), e prea facil să pui în evidenţă opoziţia dintre Europa şi America pornind de la acest criteriu, un criteriu care este totuşi bine utilizat şi în prezent. America este îmbibată de frazeologie religioasă, jumătate din locuitorii săi declară că se duc săptămânal la slujba de duminică, iar un sfert dintre ei chiar se duc. Europa este un spaţiu de agnosticism, în care practicarea religiei tinde către zero. Însă Uniunea Europeană aplică mai bine porunca biblică „să nu ucizi". Pedeapsa cu moartea este abolită, iar procentul crimelor este unul foarte mic, aproape de unu pe an la suta de mii de locuitori. În schimb, pedeapsa capitală este un fapt obişnuit în Statele Unite, iar indicele criminalităţii, după o vremelnică descreştere, a ajuns între 6 şi 7 la suta de mii de locuitori.

America fascinează prin diferenţa sa la fel de mult (dacă nu chiar şi mai mult) ca prin universalitatea ei. Violenţa sa pare atractivă în filme, dar atunci când ia forme diplomatice şi militare la export devine insuportabilă. Universul diferenţelor dintre europeni şi americani este aproape infinit, dar un antropolog cinstit trebuie să menţioneze statutul femeii americane, castratoare şi ameninţătoare, un statut la fel de neliniştitor pentru masculii europeni ca şi omnipotenţa bărbatului arab în ochii femeilor europene.

Dar în special se cuvine evocată cea mai adâncă şi cea mai veche divergenţă între concepţiile americane şi cele europene: însuşi procesul de constituire a societăţilor, un nivel la care nu se mai poate face distincţia între moravuri şi economie şi unde se aplică de minune noţiunea de civilizaţie.

Societăţile pur europene s-au născut din truda generaţiilor şi generaţiilor de ţărani săraci. Ele au suferit secole de-a rândul patima

războinică a conducătorilor lor. Poate la fel de mult ca în Japonia şi în majoritatea ţărilor din Lumea Veche. Toate aceste societăţi păstrează în chiar codul lor genetic o înţelegere instinctivă a noţiunii de echilibru economic. Acesteia îi asociază pe planul moralei practice noţiunile de muncă şi recompensă, iar pe plan contabil – pe cele de producţie şi consum.

În schimb, societatea americană este produsul recent al unei experienţe coloniale, foarte reuşită, dar netestată în timp: ea s-a dezvoltat în numai trei secole, pe un sol dotat cu imense bogăţii minerale, foarte productiv pe plan agricol, dat fiind că era virgin când a fost ocupat de o populaţie deja alfabetizată. America nu a înţeles niciodată că reuşita ei rezultă dintr-un proces de exploatare şi de cheltuieli bazate pe bogăţii imense, pe care însă nu ea le-a creat.

Acea bună înţelegere pe care o au europenii, japonezii sau oricare alt popor din Eurasia faţă de echilibrul ecologic sau faţă de echilibrul balanţei comerciale este produsul unei lungi istorii făcute şi trăitede ţărani, încă din Evul Mediu, europenii, japonezii, chinezii şi indienii, de exemplu, au trebuit să lupte contra epuizării pământurilor, constatând cât de puţine le sunt resursele naturale. În Statele Unite, o populaţie eliberată de trecut a descoperit o natură aparent inepuizabilă. Acolo, economia a încetat să mai fie o disciplină ce studiază distribuirea optimală a resurselor rare, pentru a deveni religia unui dinamism total dezinteresat de noţiunea de echilibru. Faptul că Statele Unite au refuzat protocolul de la Kyōto, ca şi doctrina O'Neill privind caracterul benign al deficitului comercial rezultă parţial din tradiţia culturală. America s-a dezvoltat întotdeauna jefuindu-şi, epuizându-şi solul şi risipindu-şi petrolul, căutând în afară forţa de muncă de care avea nevoie.

Modelul social american ameninţă Europa

Societăţile europene au rădăcini foarte puternice. Aici, mobilitatea geografică este de două ori mai redusă decât în Statele Unite, inclusiv în Anglia, unde proporţia locuitorilor care-şi schimbau într-un an reşedinţa nu era, către 1981, decât de 9, 6%, ca şi în Franţa (9, 4%) şi Japonia (9, 5%), în vreme ce procentul în SUA era de 17, 5%. Instabilitatea rezidenţială a populaţiei americane este un proces adeseori înţeles ca semnul distinctiv al unei mobilităţi,

dovadă de dinamism, însă neproductivitatea actuală a industriei americane proiectează umbre serioase asupra eficacităţii economice intrinseci a acestui dinamism permanent. La urma urmei, japonezii produc de două ori mai mult mişcându-se de două orr mai puţin.

Relaţia cetăţenilor cu statul era (şi este) în Europa un raport de încredere la nivelul infraideologic al mentalităţilor. Diversele instituţii care încarnează statul nu sunt niciodată considerate ca nişte inamici, spre deosebire de ce putem vedea în Statele Unite, unde ideologia liberală nu e decât partea frumoasă şi prezentabilă a unui raport cu statul care – la nivelul infraideologic al mentalităţilor – poate atinge forme absolut paranoice. Nici măcar în Marea Britanie, unde revoluţia liberală a fost mult mai importantă decât în Franţa, Germania sau Italia, nu observăm, aşa cum observăm în SUA, gărzi călare, poliţii locale înarmate spre a rezista presupuselor manipulări ale statului central, adică federal, în terminologia de acolo2. În

Note:

1 L. Long, „Residenţial mobility differences among developed countries”, în International Regional Science Review, 1991, vol. 14, nr. 2, p. 133 – 147.

2 Anthony King, „Distrust of government: explaining American excepţionalism”, în Susan J. Pharr şi Robert D. Putnam, Disaffected Democracies, Princeton University Press, 2000, p. 74 – 98.

centrul oricărei societăţi europene se aflå siguranţa socială. Iată de ce exportul din Statele Unite către Europa al unui model capitalist dereglat constituie o ameninţare pentru societăţile europene, ca şi pentru societatea japoneză, foarte apropiată prin toate datele ei de îndepărtaţii veri europeni.

S-a speculat mult în anii 1990 – 2000 asupra mulţimii variantelor de capitalism, asupra modelului rhenan existent în Germania, un model industrial care privilegiază coeziunea socială, stabilitatea, formarea mâinii de lucru calificate, un model al investiţiilor pe termen lung, opus modelului liberal anglo-saxon, care încurajează profitul, mobilitatea lucrului şi a capitalurilor, totul pe termen scurt. Japonia, bineînţeles cu nuanţele de rigoare, este aproape de Germania, prin modelul economic şi prin tipul antropologic, familia-suşă atât de dragă lui Frederic Le Play. S-a

speculat asupra avantajelor şi inconvenientelor fiecărui model, majoritatea comentatorilor subliniind, în anii 1980 – 1990, eficacitatea modelului german sau japonez, iar în deceniul 1990 – 2000 lejera creştere în forţă (mai mult ideologică decât industrială) a tipului anglo-saxon.

Problema avantajelor şi a deficienţelor economice a căpătat un sens secundar. Sistemul american nu mai ajunge să-şi aprovizioneze singur propria-i populaţie. Mai grave din punctul de vedere european sunt tentativele permanente de adaptare a modelului american liberal la aceste societăţi cu lungi rădăcini şi solid etatizate ale Vechiului Continent şi care sunt pe cale să explodeze. Fenomenul se poate analiza paralel cu ascensiunea continuă a extremei drepte de-a lungul alegerilor din ultimii ani. Sunt deja atinse Danemarca, Ţările de Jos, Belgia, Franţa, Elveţia, Italia şi Austria. Germania pare şi ea înscrisă într-un cerc negru, apărut de unde nu ne aşteptam, dacă ne gândim la polul de rezistenţă la „fascism" din anii '30. Anglia pare intactă, lucru explicabil prin mult mai buna ei capacitate de adaptare la modelul ultraliberal. Dar şi Anglia s-a neliniştit, descoperindu-şi o pasiune nouă pentru intervenţionismul de stat în viaţa economică şi socială, fie că e vorba de educaţie, sănătate, administraţie sau căile ferate. Spania şi Portugalia par conştiente de faptul că imunitatea lor temporară se datorează nu extremei drepte, ci handicapului lor economic relativ.

Pentru moment, Germania şi Japonia au rezistat. Nu fiindcă sunt mai apte la flexibilitate şi insecuritate socială, ci fiindcă economiile lor supraputernice au oferit protecţie, până de curând, maselor muncitoreşti. Dar să fim siguri că o dereglare în stil american în cazul acestor naţiuni va produce automat ascensiunea extremei drepte!

Exact aici basculează echilibrul ideologic şi strategic: tipul de capitalism identificat cu modelul american devine o ameninţare pentru societăţile care i-au rezistat cel mai bine. Beneficiare, un timp, ale sistemului de liber schimb, aceste două mari puteri industriale care sunt Germania şi Japonia sunt în prezent sufocate de insuficienţa cererii mondiale. Indicele de şomaj creşte până şi în Japonia. Muncitorii nu mai pot fi protejaţi de presiunile globalizării. Predominanţa ideologică a ultraliberalismului permite izbucnirea, şi

în aceste societăţi, a unui discurs contestatar, virtual factor distructiv al echilibrului mental şi politic.

Presa economică americană nu conteneşte să reclame reforma acestor sisteme „învechite”, „închise”, dar a căror vină e tocmai faptul că sunt productive. În timpul recesiunilor mondiale, economiile industriale cele mai puternice suferă întotdeauna mai mult decât cele înapoiate sau subproductive. Criza din 1929 a atins în măduvă economia americană tocmai din pricina puterii sale industriale de atunci. Foarte slabe productiv în anul 2000, Statele Unite sunt, deci, mai bine pregătite să înfrunte un deficit al cererii mondiale. Articolele din presa economică americană care solicită modernizarea sistemelor german şi japonez conţin adesea o doza anume de umor involuntar, fiindcă ajungi să te întrebi surâzând amar ce-ar fi dacă şi Japonia şi Germania ar începe să producă deficite comerciale de anvergura celui american? Fapt este că presiunea ideologică americană şi predominanţa concepţiilor liberale în organizarea schimburilor la scară mondială au devenit o problemă de fond pentru cei mai importanţi aliaţi ai Statelor Unite, economiile industriale cele mai mari exportatoare. La început, stabilitatea sistemului american se baza pe dominarea de către Washington a acestor doi piloni gigantici, Germania şi Japonia, mai întâi cuceriţi, după război, apoi curtaţi şi asociaţi. Atrasă prin deficitul, prin eşecul şi angoasele ei cate intoleranţă, America este pe cale să se alieneze.

În Europa, noul comportament al Germaniei – puterea economică dominantă – a devenit fenomenul cel mai important. Revoluţia liberală americană ameninţă mult mai mult coeziunea socială germană decât modelul republican francez, mai liberal, acesta, în obişnuinţele sale care amestecă individualismul cu siguranţa dată de stat. Dacă gândim în termeni de „valori sociale”, conflictul dintre Franţa şi Statele Unite este numai pe jumătate un conflict: în schimb, deosebirea dintre concepţiile americane şi cele franceze este una absolută. Acest decalaj franco-german a fost bine reflectat de călătoria în Europa a lui George W. Bush în mai 2002. Manifestaţiile ampotriva prezenţei sale au fost mult mai importante dincolo de Rhin decât în Hexagon. Încremeniţi în amintirea generalului de Gaulle, francezii s-au crezut până de curând singurii

capabili să rămână independenţi. Lor le este greu să-şi închipuie o Germanie rebelă, revoltată în numele propriilor valori. Însă emanciparea Europei, dacă se va produce, se va datora la fel de mult Germaniei şi Franţei.

Europenii sunt foarte conştienţi de problemele pe care le ridică America, a căror greutate îi protejează şi îi opresează simultan, şi asta încă de multă vreme. Dar sunt foarte puţin conştienţi de problemele pe care le pun ei Statelor Unite. Europa este adesea subiect de bârfă, în ideea că acest colos economic e lipsit de conştiinţă şi de simţul acţiunii politice. O critică de cele mai multe ori justificată, dar care uită totuşi că Europa deţine puterea economică, deţine mecanismele de integrare şi de concentrare derivate din această forţă şi care pot să producă efecte strategice de mare pondere. Iată de ce America se simte ameninţată – încă dinainte de apariţia monedei unice europene – de creşterea economică a Vechiului Continent.

Forţa economică europeană în practică, liberul schimb nu unifică lumea, chiar dacă stimulează schimburile intercontinentale. Globalizarea planetară nu este decât o dimensiune secundară a procesului. Realitatea statistică este intensificarea prioritară a schimburilor între ţări apropiate şi constituirea de regiuni economice integrate la scară continentală: Europa, America de Nord şi Centrală, America de Sud, Externul Orient. Regulile jocului liberal fixate sub leadership-ul american distrug astfel tendinţa hegemonică a Statelor Unite, conducând la apariţia unor blocuri regionale separate de America de Nord.

Aşa se face că Europa devine o putere autonomă aproape fără voia ei. Ba, din perspectivă americană, lucrul e şi mai rău: jocul forţelor economice face ca Europa să fie condamnată să anexeze la marginile ei noi şi noi spaţii, prin efectul de contiguitate şi difuzare. Ea îşi manifestă copleşitor puterea în ciuda voinţei proprii. Ponderea ei economică continentală o face să îndepărteze puţin câte puţin puterea politică şi militară a Statelor Unite şi să înglobeze, în ultimă instanţă, inclusiv bazele americane existente în Europa.

Din punct de vedere strategic, lumea poate fi privită din două direcţii: una militară, care sugerează că

Statele Unite există în Lumea Veche, şi alta economică,

evidenţiind caracterul tot mai marginal al SUA, nu doar în Europa, ci în toată Eurasia.

În optica militară, vom fi nevoiţi să enumerăm din nou implantările americane pe planetă, în Europa, Japonia, Coreea etc. Dacă suntem mai slabi de înger, ne vom imagina că 1500 de soldaţi rătăciţi prin Uzbekistan sau cei 12.000 închişi în baza de la Bagram, în Afghanistan, reprezintă o forţă redutabilă strategic. Dar senzaţia mea este că aceste două implantări nu sunt decât nişte conturi bancare prea puţin profitabile şi care servesc doar ca stipendiu câtorva şefi de clanuri locale. Adevărata putere aceştia o deţin, plus puterea de a nu-i deconspira pe teroriştii pregătiţi să-i vâneze, ei, pe americani. Transferuri modeste, dar satisfăcătoare: subdezvoltarea acelor regiuni este atât de cronică, încât mercenariatul poate fi plătit şi cu câţiva bănuţi.

Dacă adoptăm viziunea economică a problemelor strategice şi dacă vom trece către partea de lume care realmente se dezvoltă, acolo unde industriile înfloresc, societatea se trezeşte şi se democratizează, către marginile Europei de pildă, ei bine, acolo inexistenţa economică şi materială a Americii devine un fenomen flagrant.

Să ne plasăm la periferia zonei euro şi să abordăm trei ţări cheie, pe plan militar, pentru Statele Unite:

— Turcia, aliat fundamental, pivot între Europa, Rusia şi Orientul Mijlociu;

— Polonia, în chip legitim presată să intre în NATO pentru a uita definitiv acea dominaţie rusă mult anterioară dictaturii comuniste;

— Regatul Unit, aliat natural al Statelor Unite.

De bună seamă că, precum copiii bătrâni care sunt strategii militari, ne putem şi noi reprezenta aceste trei ţări ca nişte fortăreţe ale americanismului în jocul lor pentru controlul lumii. În lumea copilărească a lui Donald Rumsfeld, de exemplu, nu contează decât forţa fizică. Dar dacă vom trece din curtea şcolii militare în lumea realelor raporturi de forţă economică, vom vedea că Turcia, Polonia şi Regatul Unit se află deja în zona de influenţă euro. Regatul Unit are de 3, 5 ori mai mult comerţ cu Europa celor 12 decât cu Statele Unite, Turcia de 4, 5 ori, iar Polonia de 15 ori mai mult. În cazul unui

conflict comercial grav între Europa şi SUA, Polonia n-ar avea de ales, iar Turcia foarte puţin. În ce priveşte Regatul Unit, orice impuls de înfruntare directă cu Europa continentală ar cere o bună doză de eroism economic, de care, de altminteri, Marea Britanie este foarte capabilă.

Tabelul 12. Schimburile comerciale ale Turciei, Poloniei şi Regatului Unit (în milioane de dolari)

2000

	Turcia		Polonia		Regatul Unit	
	import	export	import	export	import	export
Statele Unite	7,2	11,3	4,4	3,1	13,4	15,8
Europa celor 12	40,8	43,4	52,3	60	46,6	53,5
Rusia	7,1	2,3	9,4	2,7	0,7	0,4
Japonia	3	0,4	2,2	0,2	4,7	2
China	2,5	0,3	2,8	0,3	2,2	0,8

Sursa: OCDE, Statistiques mensuelles du commerce international, noiembrie 2001

Iar situaţia nu e deloc una statică. Dacă vom introduce date istorice privitoare la perioada 1995 – 2000, vom vedea că Polonia este în curs de-a fi absorbită de zona euro. Turcia, ca majoritatea ţărilor lumii, exportă puţin mai mult în Statele Unite şi importă mai puţin. Acolo, ca şi în alte părţi, America se forţează să-şi joace bine rolul de consumator universal omnivor. În ultimii cinci ani, în ciuda primordialei sale apartenenţe la sfera schimburilor europene, Regatul Unit s-a apropiat uşor de Statele Unite. Ascensiunea monedei euro, prost concepută, a avut din acest punct de vedere un efect mai degrabă de respingere decât de atracţie.

Aceste cifre pun oricum în evidenţă puterea factorului teritorial, de contiguitate, în dezvoltarea schimburilor comerciale. Globalizare există la două niveluri, unul mondial, altul regional, dar ea este înainte de toate – aşa cum se tem analiştii strategici americani – o regionalizare pe continent sau subcontinent. În

măsura în care ea este realmente globală, face ca Statele Unite să apară ca un consumator de bunuri şi finanţări, prea puţin dotat cu contribuţii pozitive. Logica strictă matematică ne arată că, de-a lungul acestor interacţiuni de contiguitate geografică, globalizarea, în efectele ei cele mai profunde, deplasează înspre Eurasia centrul de gravitaţie al lumii, tinzând să izoleze America.

Încurajat în primă instanţă chiar de americani, jocul acestor forţe favorizează dezvoltarea unei Europe integrate, forţa dominantă de fapt într-o regiune mai bine plasată strategic decât cea care are drept centru America. Dezvoltarea Europei orientale, a Rusiei, a ţărilor musulmane precum Turcia şi Iranul, ca şi virtuala dezvoltare a bazinului mediteranean par să facă din Europa un pol natural de creştere şi putere. Faptul că ea se învecinează cu Golful Persic le apare

gânditorilor” politici americani drept cea mai dramatică ameninţare a poziţiilor Statelor Unite în lume. Tehnica scenariilor de criză permite cel mai bine vizualizarea interacţiunilor de forţe economice şi militare. Ce se va întâmpla dacă Europa – forţa economică dominantă pentru Turcia – va face presiuni asupra acesteia pentru a nu mai autoriza existenţa bazei americane de la Incirlik, în eventualitatea unei agresiuni contra Irakului? Când? Astăzi? Mâine? Poimâine? Pentru America, alinierea Turciei la Europa ar fi o cădere dramatică în potenţialul ei militar din Orientul Apropiat. Europenii de azi nu concep atare scenarii. Americanii, da.

Pacea cu Rusia şi lumea musulmană

Spre deosebire de Statele Unite, Europa nu are probleme deosebite cu restul planetei. Ea se află într-o interacţiune normală cu toată lumea, cumpărându-şi materiile prime şi energia de care are nevoie, plătindu-şi importurile cu banii câştigaţi din exporturi. Interesul ei strategic pe termen lung este, aşadar, pacea. Or, politica externă americană e din ce în ce mai clar structurată pe două conflicte principale, cu doi vecini imediaţi ai Europei. Unul este Rusia, obstacolul fundamental în calea hegemoniei americane, dar care este prea puternic spre a fi învins lesne. Celălalt este lumea musulmană, un adversar de operetă, servind regiei fastuoase a armatei americane. Fiind interesată de pace, mai ales cu cei doi principali vecini, obiectivele strategice prioritare ale Europei se

opun radical opţiunilor americane.

În măsura în care ţările Golfului trebuie să-şi vândă petrolul dat fiind că populaţiile lor sunt în continuă creştere, Europa n-are a se teme de pe urma vreunui embargou. Dar nici nu poate accepta la nesfârşit dezordinea întreţinută în lumea arabă de Statele Unite şi de Israel. Realitatea economică ne arată că acea parte a lumii ar trebui să-şi centreze interesele către Europa, excluzând tot mai ferm Statele Unite. Turcia şi Iranul au înţeles perfect lucrul acesta. Să nu ne amăgim, există toate elementele pentru un antagonism între Europa și Statele Unite, pe termen mediu.

În privinţa Rusiei, unde totul ne arată că va deveni un partener rezonabil, foarte slăbit economic şi militar, dar mare exportator de petrol și gaze naturale, Europa nu poate decât să-şi multiplice zonele de înţelegere și cooperare. Incapacitatea strategică a Americii faţă de Rusia atenuează contradicţia. După atâtea acte agresive, America este necontenit constrânsă să facă demonstraţii de prietenie faţă de Rusia, în mare măsură impuse şi de teama ca europenii şi ruşii să nu-i lase cu totul de-o parte în viitor pe americani.

Venind către islam, și aici slăbiciunile și erorile americanilor se înmulţesc şi se agravează într-o manieră cât se poate de concretă. Lumea musulmană furnizează Europei o mare parte din imigraţie; pakistanezi în Anglia, maghrebini în Franţa, turci în Germania, ca să nu citām decât grupurile cele mai importante. Copiii imigranţilor sunt cetăţeni ai ţării de adopţie, inclusiv în Germania, unde tocmai s-a aprobat o lege a naturalizării care o apropie de Franţa. Europa trebuie să întreţină relaţii paşnice nu doar din raţiuni de proximitate geografică, dar şi ca să-şi asigure, prin urmare, liniştea internă. Aici, Statele Unite apar ca factor destabilizator, şi intern, și extern. Odată cu atacarea sinagogilor de către tinerii meghrebini defavorizaţi, Franţa este prima care a cunoscut, în primul trimestru din 2002, experienţa unei destabilizări create de politica americano-israeliană, chiar dacă, în profunzime, cauzele revoltei provin din structura din ce în ce mai inegalitară a Franţei înseşi. Şi nu prea văd de ce Anglia cu pakistanezii ei sau Germania cu turcii ei vor scăpa în viitor de acţiunile destabilizatoare ale Statelor Unite.

Cuplul franco-german… şi amanta englezoaică

A evoca forţa europeană, antagonismul mereu crescând dintre

SUA şi Europa înseamnă a utiliza un concept aburos: o regiune economică, o sferă de civilizaţie, un agregat de naţiuni, pe scurt, ca să rămânem suspendaţi în definiţie: o entitate în mişcare. În acest timp, integrarea economică îşi continuă mersul. Entitatea cu pricina atrage prin magnetismul succesului ei noi membri din Europa de Est şi, în ciuda multor dificultăţi, pare a absorbi şi Turcia. Însă acest proces de expansiune economică spontanee are ca prim efect politic dezorganizarea. Lărgirea economică pune sistemul instituţional într-o situaţie de neputinţă. Cum persistenţa naţiunilor rezidă în limbă, sistemele politice şi mentalităţile diferite fac foarte dificilă edificarea acelor proceduri decizionale acceptabile pentru toată lumea.

Din perspectiva strategiei mondiale, o atare evoluţie poate fi înţeleasă ca fiind începutul unui proces de dezintegrare. Ea face, în special, credibilă apariţia unui proces simplificat de conducere în trei a continentului, Regatul Unit constituind, împreună cu Franţa şi Germania, un triumvirat director. La capătul câtorva ani de neînţelegere, pactul franco-german pare ceva palpabil. Rolul Regatului Unit ar fi o noutate, dar trebuie considerat ca o posibilitate. Noi nu avem de ce să repetăm eroarea iniţială a lui Brzezinski, care ne asigura că, spre deosebire de Franţa şi Germania, Marea Britanie nu este un „jucător strategic" şi că „politica ei nu solicită o atenţie aparte". Rolul cooperării franco-britanice în elaborară unei politici militare europene sfidează atare presupuneri.

Între 1990 şi 2001, relaţiile franco-germane nu au fost prea bune. Unificarea celor două Germanii a dezechilibrat Europa, formând o Germanie cu 80 de milioane de locuitori, faţă de cele 60 de milioane ale Franţei. Unificarea monetară – care ar fi trebuit să fie privită cu optimism – a fost concepută ca un frâu pentru germani. Ca să nu-i supere pe aceştia, europenii au acceptat criterii de administrare de o rigurozitate exagerată, ca şi nişte ani de stagnare. La rândul ei, îmbătată de succesul reunificării, Germania nu a mai jucat un rol major o vreme, mai cu seamă în perioada dezintegrării Iugoslaviei. Această fază s-a încheiat. În primul rând fiindcă Germania evoluează pe calea unei elasticităţi hedoniste, apropiindu-se de Franţa pe planul mentalităţilor.

Dar să revenim în domeniul realismului politic şi al

raporturilor de forţă. Criza demografică aliniază Germania la scala marilor naţiuni europene. Numărul de naşteri este la ora de faţă uşor inferior celui francez. Virtual, cele două ţări au ajuns din nou cam la aceeaşi talie. Elitele germane sunt conştiente de această revenire la medie. Febra unificării a trecut, liderii germani ştiu că ţara lor nu va putea fi unica mare putere din centrul Europei, iar dificultăţile concrete ridicate de reconstrucţia fostei RDG au contribuit substanţial la aducerea germanilor cu picioarele pe pământ.

Cât despre Franţa, de când nu mai este paralizată de politica francului şi de când s-a eliberat prin euro, şi-a regăsit (graţie şi situaţiei sale demografice favorabile) un anume dinamism şi încredere în sine. Pe scurt, sunt reunite toate condiţiile pentru relansarea cooperării franco-germane într-un veritabil climat de încredere reciprocă.

Dar încă o dată va trebui să constatăm predominanţa unei anumite forţe a lucrurilor. Reechilibrarea demografică nu s-a decis încă. Ea se impune prin însăşi evoluţia societăţilor şi se prezintă autorităţilor ca un dat. Reechilibrarea demografică franco-germană nu este, de altminteri, decât unul dintre aspectele stabilizării demografice mondiale. Spre est, regresia demografică a ruşilor uşurează automat străvechea nelinişte a nemţilor (şi nu doar a lor) cum că vor fi copleşiţi de acea naţiune-continent aflată în plină expansiune demografică.

Declinul demografic rus, stagnarea germană şi relativa sănătate a populaţiei franceze reechilibrează ansamblul Europei, în sensul cel mai larg, potrivit unui proces invers celui care îl destabilizase la începutul secolului al XX-lea. Atunci, stagnarea demografică a Hexagonului, combinată cu expansiunea populaţiei germane, înfricoşase Franţa. La est, expansiunea şi mai rapidă a Rusiei crease în Germania o adevărată fobie. Totuşi, natalitatea scade pretutindeni. O slăbiciune care pune probleme specifice, dar are măcar meritul că uşurează aproape automat această parte a lumii. Dacă indicii de natalitate se vor menţine încă multă vreme foarte scăzuţi, Europa va traversa o criză demografică, adevărată ameninţare pentru prosperitatea continentului. În primă instanţă, scăderea presiunii demografice a uşurat, fără a ne da prea bine

seama, fuziunea economiilor naţionale europene prin liberul schimb, eliminând din conştiinţa actorilor teama de dezechilibru politic şi de agresiune.

Orice ipoteză asupra viitorului comportament al Regatului Unit este hazardată. Dubla apartenenţă a englezilor – la sfera anglo-saxonă şi la cea europeană – este un dat al naturii.

Revoluţia liberală a lovit Anglia mai violent decât oricare altă ţară europeană, chiar dacă britanicii nu visează astăzi decât naţionalizarea căilor ferate şi întărirea sistemului de sănătate prin finanţări bugetare rezonabile. Legătura dintre Statele Unite şi Anglia continuă dincolo de stricta dimensiune socio-economică: limba, individualismul, o înţelegere aparte – congenitală, aş zice – a libertăţii politice. Toate acestea sunt evidente, dar ne pot oculta o altă evidenţă. Englezii văd mai clar decât oricare alt popor nu numai defectele americanilor, ci şi evoluţia acestora. Dacă se întâmplă ceva rău cu America, primii europeni atinşi vor fi ei, englezii. Ei sunt aliaţii preferenţiali ai Statelor Unite, dar sunt şi cei mai expuşi la presiunea ideologică şi culturală de dincolo de Atlantic. Spre deosebire de germani, de francezi şi de alţii, englezii nu dispun de nicio protecţie naturală prin limbă. Iată dilema britanică: nu numai o pendulare între SUA şi Europa, dar şi un raport cu America fundamental problematic. Ce rămâne sigur e că opţiunea finală a englezilor pro sau contra euro va fi o mişcare capitală nu doar pentru Statele Unite, ci şi pentru Europa. Integrarea pieţii financiar-bancare londoneze în zona euro – englezii fiind polul financiar al Vechiului Continent – va fi o lovitură teribilă pentru America, ţinând cont şi de dependenţa acesteia de fluxurile mondiale de capital. În actuala stare de fapt a economiei americane, intrarea City-ului în sistemul european central ar putea realmente să răstoarne echilibrul planetei. Ironia sorţii ar fi să vedem Marea Britanie – pe care Brzezinski ne invita s-o ignorăm – lichidând dintr-o lovitură hegemonia americană, optând pentru Europa!

SFÂRŞIT DE PARTIDĂ

Cu toate durerile unei tranziţii educative şi demografice în plină desfăşurare, planeta tinde către stabilitate. De-a lungul unui lanţ întreg de înfierbântări ideologice şi religioase, lumea a treia este în curs de dezvoltare şi democratizare. Nicio ameninţare globală nu

reclamă o activitate aparte a Statelor Unite pentru apărarea libertăţilor umane. Astăzi, asupra planetei nu planează decât o unică ameninţare de anvergură globală: America însăşi, care din protectoare a ajuns răpitoare. În chiar momentul în care utilitatea ei politică şi militară nu mai este deloc evidentă, exact atunci ea îşi dă seama că nu se mai poate dispensa de produsele furnizate de întreaga planetă. Însă lumea e prea mare, prea populată, prea diversificată şi prea cutreierată de forţe incontrolabile. Nicio strategie, oricât de inteligentă ar fi ea, nu-i poate permite Americii să se transforme din semiimperiu într-un imperiu propriu-zis. E prea slabă: economic, militar, ideologic. Iată de ce fiecare mişcare destinată să-i întărească dominaţia asupra lumii generează reacţii negative care-i slăbesc o dată mai mult poziţia strategică.

Ce s-a petrecut în ultimii zece ani? O înfruntare între două imperii cât se poate de reale, dintre care unul – cel sovietic – s-a prăbuşit. Celălalt, cel american, e pe cale să se descompună. Cu toate acestea, căderea brutală a comunismului a creat iluzia unei ascensiuni ameţitoare a Statelor Unite. După prăbuşirea sistemului sovietic şi apoi a celui rusesc pur şi simplu, America a crezut că-şi poate extinde hegemonia la scară planetară, tocmai când controlul său asupra propriei sfere de putere începuse să se fisureze.

Două condiţii i-ar fi fost necesare Americii, în câmpul raporturilor de forţă reale, spre a-şi extinde hegemonia la nivel planetar.

Mai întâi, perpetuarea controlului etanş asupra celor două protectorate esenţiale, cel european şi cel japonez, polii de forţă ai economiei reale, unde nu consumul, ci producţia directă dă măsura sistemului.

Al doilea, anularea forţei strategice ruse: să obţină dezintegrarea totală a fostei sfere sovietice şi dispariţia echilibrului în ameninţarea nucleară, lăsând Statele Unite singura forţă capabilă să lovească nuclear, într-o manieră unilaterală, fără niciun risc de represalii, asupra oricărei ţări de pe glob.

Niciunul dintre cele două obiective nu a fost atins. Evoluţia Europei către unitate şi autonomie nu a putut fi stopată. Mai discretă, Japonia şi-a păstrat capacitatea de a acţiona de una singură, dacă într-o bună zi îi va trece aşa ceva prin minte. Iar Rusia, într-un

proces tot mai clar de stabilizare, confruntată fiind cu imperialismul de operetă al Statelor Unite, a început să-şi modernizeze aparatul militar şi să facă abile şi repezi mutări pe tabla de şah a inventivităţii diplomatice.

Neputând să controleze adevăratele puteri ale timpului nostru – Japonia şi Europa, în domeniul industrial – şi nici să sfărâme arsenalul nuclear al Rusiei, America (spre a-şi juca rolul imperial) a ales acţiunea militară şi diplomatică, dar cu ţinte de mâna a doua: „axa răului" şi lumea arabă, două sfere a căror intersecţie este Irakul. Prin intensitate şi risc, acţiunea militară americană se situează undeva între războiul adevărat şi războiul virtual din jocurile video. Se pune embargou asupra unor ţări incapabile să se apere, se bombardează armate insignifiante. Se pretinde proiectarea şi realizarea unor arme supersofisticate, care au aceeaşi precizie a jocurilor video, însă de bombardat se bombardează populaţia civilă, în nişte acţiuni comparabile celor din al doilea război mondial. Pentru armata SUA, nivelul de risc este aproape de zero. Nu acelaşi lucru se poate spune despre populaţia civilă americană, de vreme ce dominaţia asimetrică generează reacţii teroriste dintre care cea mai reuşită a fost cea din 11 septembrie 2001.

Acest militarism demonstrativ, menit să probeze incapacitatea tehnicomilitară a tuturor celorlalţi actori mondiali, a sfârşit prin a le nelinişti pe adevăratele puteri care sunt Europa, Japonia şi Rusia, făcându-le să se apropie reciproc. Aici se dovedeşte profund contraproductiv jocul american. Liderii Statelor Unite au crezut că, de riscat, aveau cel mult o apropiere între Rusia, putere majoră, China şi Iran, puteri minore.

SUA menţinându-şi controlul asupra protectoratelor european şi japonez. Însă riscul lor major – dacă nu se vor linişti – este apropierea între marea putere nucleară care este Rusia şi celelalte două puteri industriale dominante care sunt Europa şi Japonia.

Europa îşi dă încet, încet seama că Rusia nu doar că nu mai reprezintă o ameninţare strategică, dar devine parte din securitatea militară europeană. Cine ar putea să afirme cu toată buna-credinţă că Statele Unite, lipsite fiind de contraponderea strategică a ruşilor, i-ar fi autorizat pe europeni să-şi lanseze moneda euro, această ameninţare teribilă pe termen mediu în aprovizionarea financiară

americană, ori proiectul Galileo, care va sparge monopolul american în perspectiva militară de la sol? Aici rezidă raţiunea profundă pentru care extinderea NATO spre Est îşi pierde sensul, ori şi-l schimbă. La început, integrarea fostelor democraţii populare în NATO nu putea fi interpretată decât ca o mişcare agresivă împotriva Rusiei, mişcare stranie în contextul prăbuşirii demne şi paşnice a Uniunii Sovietice. Se vorbea pe atunci de o asociere simbolică a Rusiei la NATO, realizată şi textual la ora actuală, un soi de cosmetizare a încercuirii. Numai că integrarea Rusiei în sfera de consiliere şi – de ce nu – de decizie a NATO devine tot mai atrăgătoare pentru europeni în măsura în care aceasta va reuşi să instituţionalizeze o contrapondere strategică faţă de Statele Unite. Se înţelege acum de ce americanii sunt tot mai puţin interesaţi în privinţa NATO, dorind să acţioneze din ce în ce mai mult „singuri" în domeniul militarismului de operetă...

Controlul câmpurilor petroliere din Golful Persic sau din Asia Centrală apare drept obiectivul raţional al acţiunii americane în sfera ţărilor slabe. Raţional este numai în aparenţă acest obiectiv, dat fiind că americanii sunt dependenţi de toată lumea şi la toate capitolele, nu doar petrolier. Însă în acest domeniu Statele Unite produc cele mai frecvente reacţiuni negative. Neliniştea şi agitaţia permanent întreţinute de americani în Golf, ca şi ambiţia lor de-a controla resursele energetice ale europenilor şi ale japonezilor nu pot să conducă aceste două protectorate decât spre considerarea tot mai hotărâtă a Rusiei drept partenerul necesar, mai ales că aceasta a redevenit producător mondial de petrol şi cel mai mare furnizor de gaze naturale. În ce-o priveşte, Rusia se mai şi trezeşte beneficiara unei susţineri efective a cursului petrolului, stimulat la intervale regulate de febrilitatea americană din Orientul Apropiat, plocoane pentru care ea nu se poate decât felicita. Agitaţia şi incertitudinea întreţinute de diplomaţia americană nu fac decât să sporească veniturile valutare ale Rusiei ca exportator de petrol.

Apare tot mai limpede necesitatea unei concertări de eforturi între europeni şi japonezi, simetric confruntaţi cu controlul americanilor asupra aprovizionării lor energetice. Similitudinile între economia europeană şi cea japoneză, în special în domeniul industrial, nu pot să conducă decât la apropierea celor două forţe.

Dovadă relativ recentă sunt investiţiile japoneze directe în străinătate, prin achiziţii de mărfuri sau întemeieri de fundaţii. În 1993, Japonia a investit 17.500 miliarde de yeni în America şi numai 9 200 în Europa. În 2000, proporţia s-a inversat: 27.000 de miliarde în Europa şi numai 13.500 în America de Nord1.

Pentru cel interesat de modelele teoretice, acţiunea americană reprezintă, aşadar, o minunată ocazie de-a studia fatalitatea reacţiilor negative provocate de un actor strategic atunci când acesta îşi stabileşte o ţintă prea mare pentru puterile sale. Fiecare pas american care tinde să câştige controlul asupra întregii planete nu face decât să nască noi şi noi probleme.

Jocul e lent, fiindcă toate puterile – nu doar America – prezintă mai multe deficienţe fundamentale. Europa e slăbită din pricina lipsei de unitate şi a crizei demografice. Japonia suferă din cauza situaţiei demografice, iar Rusia de pe urma slăbiciunii economiei şi, de asemenea, a situaţiei demografice. Astfel încât partida nu se va termina printr-un mat, simbolizat prin victoria unuia dintre parteneri, ci printr-un paf: neputinţa fiecăruia de a-i domina decisiv pe ceilalţi. împreună, Rusia, Europa şi Japonia reprezintă de două ori şi jumătate puterea americană. Acitivismul bizar al Statelor Unite în cuprinsul lumii musulmane împinge neîncetat aceste trei mari puteri ale Nordului pe calea unei cooperări pe termen lung.

Lumea ce se va crea nu va fi un imperiu controlat de o unică putere. Va fi un sistem complex, în cadrul căruia se vor echilibra mai multe naţiuni sau metanaţiuni, de anvergură echivalentă, chiar dacă nu se va putea vorbi de egalitate în cazul unora. Unele entităţi, precum polul rus, îşi vor păstra centrul într-o naţiune. Acesta este şi cazul Japoniei, naţiune minusculă pe harta lumii, dar al cărei produs industrial este egal cu cel al Statelor Unite. Dacă ar dori acest lucru şi dacă ar fi lăsată să-l facă, în cincisprezece ani Japonia şi-ar construi o forţă militară şi o tehnologie echivalente sau superioare celor de care dispun Statele Unite. În viitor, şi China se va alătura acestui grup. La rândul ei, Europa este un agregat de naţiuni, al cărui centru vital este cuplul franco-german, dar al cărui nivel efectiv de putere va depinde de participarea britanicilor. În fine, America de Sud pare destinată să se organizeze sub conducerea Braziliei.

Democraţii şi oligarhii

Lumea născută din prăbuşirea imperiului sovietic şi descompunerea sistemului american nu va fi uniform democratică şi liberală, după visul lui Fukuyama. În niciun caz, însă, nu va reveni la totalitarismul de tip nazist, fascist sau comunist. Continuarea istoriei umane este asigurată de o dublă mişcare. Lumea în curs de dezvoltare evoluează spre democraţie, împinsă de alfabetizarea în masă care conduce la omogenizarea societăţilor. Iar lumea dezvoltată a triadei este sfâşiată de tendinţe divergente cu finalitate oligarhică, fenomen generat de înflorirea unei noi stratificări educative, care scindează societatea în „superiori", „inferiori" şi diferite categorii de „mijlocii".

Să nu exagerăm efectul antidemocratic al acestei stratificări educative inegalitare: ţările dezvoltate rămân alfabetizate şi sunt condamnate să-şi administreze contradicţia dintre alfabetizarea în masă, cu tendinţă democratică, şi stratificarea universitară, cu tendinţe oligarhice.

Apariţia neoprotecţionismului pe baza marilor regiuni sau metanaţiuni descrise mai sus va favoriza tendinţa democratică, avantajându-i în activitatea economică şi în repartizarea venitului naţional (sau metanaţional) pe muncitori şi pe ingineri.

Liberul schimb absolut, care accentuează mişcarea către inegalitatea veniturilor, va determina, în contrapartidă, triumful principiului oligarhic. Controlarea de către americani a sistemului va determina dezvoltarea unui fenomen a cărui apariţie a şi fost observată între 1995 şi 2000: transformarea poporului american într-o plebe imperială, hrănită cu bunurile industriale ale întregii planete. Numai că – aşa cum am încercat să arăt aici – desăvârşirea acestui fenomen, a acestui proces imperial este aproape de neconceput.

A înţelege înainte de a acţiona

Ce poţi face – fie simplu cetăţean, fie om de stat – atunci când eşti antrenat în vâltoarea unor forţe economice, sociologice şi istorice care te depăşesc la modul absolut?...

Întâi de toate, trebuie să vezi lumea aşa cum este, să scapi de glasul de sirenă al ideologiilor, ca şi de amăgirile clipei, de acea „falsă alarmă permanentă", cum îi spunea Nietzsche, pe care o întreţin mediile de informare. Deja e foarte mult dacă vezi adevăratele

raporturi de forţă. Cel puţin îţi acorzi posibilitatea de-a nu acţiona în contrasens. America nu este o superputere. În stadiul ei de acum ea nu poate teroriza decât naţiunile slabe. În ce priveşte marile şi realele confruntări globale, ea este la dispoziţia înţelegerilor dintre europeni, ruşi şi japonezi. Aceştia au posibilitatea de-a sufoca America. America nu se poate hrăni din propria-i activitate economică. Ea are nevoie de subsidii pentru a-şi menţine nivelul de consum: 1, 2 miliarde de dolari pe zi, în stadiul şi ritmul de acum. Dacă devine prea neliniştitoare, tocmai ea, America, ar avea de ce să se teamă de vreun embargou.

Unii dintre strategii americani ştiu prea bine asta, dar mi-e teamă că europenii nu sunt conştienţi încă de violenţa strategică a unor decizii. Mai ales euro, moneda născută din incertitudine şi conflict, va reprezenta în viitor (dacă o vor ţine puterile) o permanentă ameninţare la adresa sistemului american. De fapt, el creează o colectivitate economică de masă comparabilă – sau superioară – celei americane, capabilă de unidirecţionare şi dispunând de o forţă suficientă pentru a perturba echilibrele ori, mai degrabă, pentru a agrava dezechilibrele Statelor Unite.

Înainte să apară euro, America putea conta pe fenomenul de asimetrie, indiferent de ce s-ar fi întâmplat. Variaţiile dolarului acţionau asupra întregii planete. Variaţiile celorlalte monede se compensau reciproc şi nu aveau niciun efect în SUA. Ele trăiau, totuşi, sub ameninţarea unor forţe globale şi unidirecţionale. De pildă, căderea euro din februarie 2002. Un proces nedorit şi neanticipat şi care a corespuns unei masive evaziuni de capitaluri către Statele Unite, ceea ce a avut ca efect scăderea tuturor preţurilor europene cu 25%. De fapt, euro a instaurat o barieră tarifară. A protesta, cum au făcut imediat după aceea europenii împotriva creşterii taxelor vamale americane asupra produselor siderurgice a fost o dovadă de rea-voinţă. Mai mult, asta dezvăluia că europenii nu erau conştienţi de forţa lor efectivă. Stăpânii s-au apucat să protesteze de parcă ei erau servitorii. Simetric, creşterea euro favorizează pe termen lung industria americană, secătuind, în schimb, aprovizionarea cu capitaluri a Statelor Unite într-un mod brutal, pe termen scurt.

Existenţa euro va determina un spor de concertare economică

intra-europeană şi apariţia unei politici bugetare comune, sub forme inedite. Dacă procesul nu va reuşi, atunci euro o să dispară. Însă europenii trebuie să fie conştienţi că apariţia unei politici bugetare comune la scara întregului continent va avea efecte macroeconomice planetare şi va sparge monopolul american al reglării conjuncturale. Dacă europenii încep să construiască politici globale de relansare, ei vor anihila dintr-o lovitură singurul serviciu real pe care SUA îl fac lumii, adică susţinerea keynesiană a cererii. Dacă Europa devine un pol autonom de reglare keynesiană (ceea ce este de dorit), ea va fisura ireversibil sistemul american.

Nu voi avea îndrăzneala să etalez pe câteva pagini nenumăratele efecte şi interacţiuni pe care o astfel de schimbare de comportament le va avea asupra fluxurilor comerciale, financiare şi migratorii la scară planetară. Însă rezultatul, în ansamblu, este uşor de prevăzut: în Eurasia va apărea un pol mondial de reglare, mai apropiat de centrul lumii, şi care va atrage – el, atunci – actualele fluxuri materiale, monetare şi migratorii ce hrănesc la ora actuală America. Statele Unite vor fi obligate să trăiască precum toate celelalte naţiuni normale, dezechilibrându-şi balanţa externă de plăţi, constrângere care va atrage o scădere de 15 – 20% a nivelului de trai al populaţiei. Această evaluare are în vedere faptul că mărfurile importate şi exportate deţin o valoare internaţională. Majoritatea bunurilor şi serviciilor contabilizate la ora actuală în PNB-ul american nu au valoare asupra pieţelor internaţionale şi sunt, în fapt, mult supraestimate.

Perspectiva unei atare ajustări nu conţine nimic terifiant. O astfel de scădere a nivelului de trai nu este întru nimic comparabilă cu cea suferită de ruşi (peste 50%) la ieşirea din comunism, pe baza iniţială a unui PNB pe cap de locuitor mult inferior celui din Statele Unite. Economia americană este suplă prin însăşi natura ei şi poate accede, în consecinţă, la o benefică, rapidă adaptare la noul ansamblu mondial. Analiza critică a tendinţelor de mai sus nu trebuie nicidecum să ne facă să uităm calităţile intrinseci ale Americii, fie că vorbim de flexibilitate economică sau de ataşamentul la principiul libertăţii politice. A gândi echilibrat America nu înseamnă a urmări să ne debarasăm de ea sau a avea o atitudine violentă şi fantasmagorică la adresa ei. Lumea nu are nevoie ca

America să dispară, ci să redevină ea însăşi: democratică, liberală, productivă. În măsura în care aşa ceva este cu putinţă, fiindcă în istoria umană, precum în cea a speciilor animale, nu există cale de întoarcere, într-un statu-quo ante identic. Dinozaurii, odată dispăruţi, nu s-au mai întors. Nici acea Americă autentic-imperială şi generoasă din anii ’50 nu se va mai întoarce vreodată.

Dincolo, deci, de perceperea adecvată a realităţii lumii, ce altceva mai putem face? Modest, să acţionăm de pe margine, pentru a uşura o tranziţie care se petrece, oricum, de la sine. În stadiul actual al raporturilor de forţă – economică, demografică şi culturală – nicio politică internaţională nu mai poate influenţa cursul istoriei. Se poate, cel mult, încerca alcătuirea unei suprastructuri politice rezonabile, care să evite pe cât se poate înfruntările violente.

Existenţa unui echilibru în ameninţarea nucleară rămâne o necesitate în stadiul de incertitudine în care se află astăzi economia şi societatea americană, fie că acest echilibru este asigurat de potenţialul ruşilor sau prin existenţa unei forţe europene de descurajare.

Europa şi Japonia – care-şi pot plăti importurile – trebuie să discute direct cu Rusia, Iranul şi lumea arabă despre securitatea aprovizionării lor cu petrol. Ele nu au niciun motiv de-a se angaja în intervenţionismul de operetă al americanilor.

Naţiunile Unite, ca reprezentare ideologică şi totodată ca organizaţie politică, trebuie să devină un instrument de corecţie generală. Din acest punct de vedere, Statele Unite – atât de ostile ONU – au anticipat corect pericolul. Pentru ca marea organizaţie internaţională să devină mai eficientă, trebuie ca ea să integreze şi să formalizeze raporturile reale de forţă economică. Într-o lume a războiului economic, absenţa din Consiliul de securitate, la nivelul membrilor permanenţi, a acestor două naţiuni majore care sunt Japonia şi Germania rămâne o curată aberaţie. O absenţă care explică pur şi simplu subordonarea lor faţă de sistemul american.

A solicita un loc de membru permanent pentru Japonia e ceva de nivelul bunului-simţ. Japonia este singura ţară care a fost supusă unui atac nuclear şi a devenit o ţară fundamental pacifistă, calităţi care o fac depozitara unei autentice legitimităţi. Cât despre concepţiile sale economice atât de diferite de cele ale lumii

anglo-saxone, ele nu pot fi decât o folositoare contragreutate la nivel planetar. Pentru Germania, soluţia nu este la fel de simplă, dat fiind că naţiunile europene sunt deja suprareprezentate în Consiliul de securitate, iar câştigarea unui fotoliu suplimentar poate agrava dezechilibrul deja existent. Aici, Franţa are o bună ocazie de a-şi arăta inteligenţa, acceptând să împartă propriul fotoliu cu Germania. Noul fotoliu în doi va cântări mult mai greu în actuala balanţă, fiindcă acest cuplu va putea dispune realmente de dreptul de veto.

Delocalizarea anumitor instituţii din Statele Unite înspre Eurasia va contribui deopotrivă la readaptarea suprastructurii mondiale la realitatea economică a lumii. Crearea de noi instanţe internaţionale este, fără nicio îndoială, o cale mai simplă şi mai puţin conflictuală decât deplasarea Fondului Monetar Internaţional sau a Băncii Mondiale, instituţii puternic devalorizate la ora de faţă în ochii tuturor.

Iată numai câteva acţiuni care ar pune rapid lucrurile la locul lor, conform noilor raporturi de forţă din lume. Dacă planeta tinde către echilibru şi relaxare prin jocul natural al forţelor demografice, culturale, sociale şi politice, nicio mare strategie nu mai este, la drept vorbind, necesară. Dar un singur lucru trebuie absolut evitat: să se uite că, astăzi ca şi ieri, adevăratele forţe sunt cele de ordin demografic şi educativ, iar puterea adevărată este cea economică. A ne rătăci într-o competiţie militară cu Statele Unite ori a angaja pseudocompetiţii militare, intervenind mereu ici şi colo, în ţări fără o importanţă strategică reală, este un joc de copii. Trebuie să evităm a schimba – din pricina armatei americane – conceptul de teatru de operaţiuni în operaţiuni… teatrale. Intervenţia din Irak nu este decât un rolişor într-un vodevil sângeros.

În secolul al XX-lea, niciun popor nu a reuşit să-şi crească puterea prin război sau fie şi numai prin supraînarmare. Au pierdut imens în acest joc şi Franţa sau Germania, şi Japonia sau Rusia. Statele Unite au ieşit învingătoare de la masa de joc a veacului al XX-lea fiindcă au ştiut foarte multă vreme să nu se implice în conflictele din Lumea Veche. Să urmăm şi noi exemplul acelei Americi, cea care avea să reuşească. Să îndrăznim a deveni puternici refuzând militarismul şi concentrându-ne pe problemele economice şi sociale dinlăuntrul societăţilor noastre. Să lăsăm America de azi –

dacă asta doreşte – să-şi epuizeze energiile, câte i-au mai rămas, în „lupta împotriva terorismului”, un erzaţ de luptă întru menţinerea unei hegemonii care... nu mai există. Dacă ea va dori cu obstinaţie să-şi demonstreze omnipotenţa, nu va reuşi altceva decât să-şi dezvăluie neputinţa.

De acelaşi autor

La chute finale. Essai sur la décomposition de la sphère soviétique (Căderea finală. Eseu despre descompunerea sferei sovietice), 1976 (Ed. Robert Laffont).

Le fou et le proletaire (Nebunul şi proletarul), 1979 (Ed. Robert Laffont).

L'invention de la France (Inventarea Franţei), în colaborare cu Hervé Le Bras, 1981 (Hachette-Pluriel).

La troisième planete. Structures familiales et sistemes ideologiques (A treia planetă. Structuri familiale şi sisteme ideologice), 1983 (Le Seuil).

L'enfance du monde. Structures familiales et develop-pement (Copilăria lumii. Structuri familiale şi dezvoltare), 1984 (Le Seuil).

La nouvelle France (Noua Franţă), 1988 (Le Seuil).

L'invention de l'Europe (Inventarea Europei), 1990 (Le Seuil).

Le destin des immigres (Destinul imigranţilor), 1994 (Le Seuil).

L'illusion économique. Essai sur la stagnation des sociétés developpees (Iluzia economică. Eseu despre stagnarea societăţilor dezvoltate), 1997 (Gallimard). Ediţie nouă, cu prefaţa autorului, în 1999.